Claude Arthaud
François Hébert-Stevens
François Cali

arta conchistadorilor

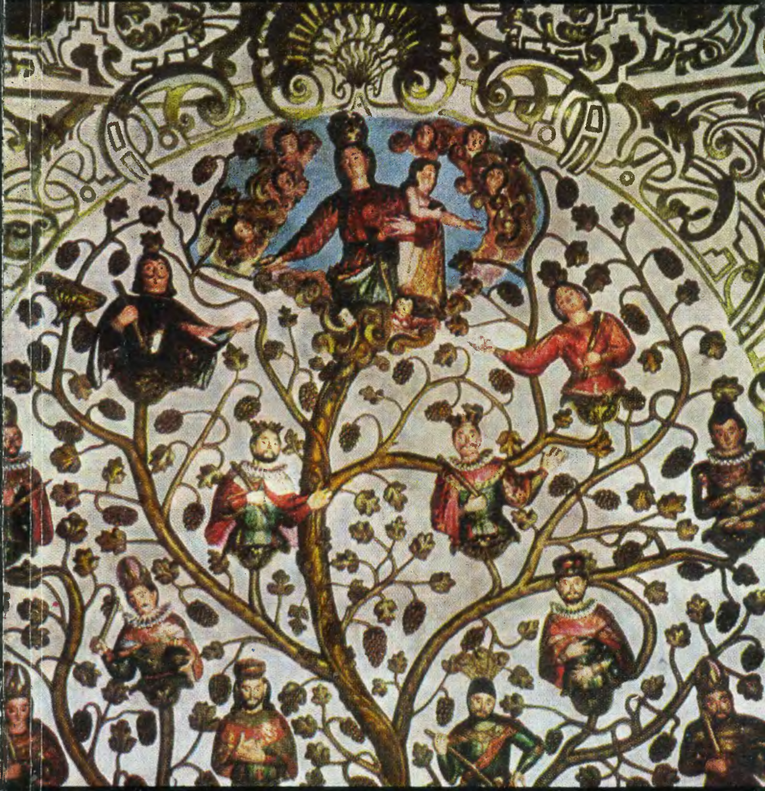

Editura Meridiane

Claude Arthaud
François Hébert-Stevens
François Cali
L'ART DES CONQUISTADORS
© B. Arthaud, Paris, 1960

François Cali

arta conchistadorilor

Fotografii de
Claude Arthaud
François Hébert-Stevens

Traducere de MARCEL PETRIȘOR

Cuvînt înainte de GRIGORE ARBORE

EDITURA MERIDIANE
București, 1971

Pe copertă:
ARBORELE LUI ESEU (fragment),
sfîrşitul sec. XVII—începutul sec. XVIII,
Oaxaca, biserica mănăstirii dominicane.

O MODALITATE A EXPLICĂRII SPECIFICULUI FORMEI

Cînd în 1519 Fernando Cortés scriind împăratului Carol Quintul se referă la unul dintre monumentele aztece, dedicate cultului zeilor locali, el întrebuințează cuvîntul mezquita (moschee). Inadvertența este reluată de conchistador frecvent căci, chiar și atunci cînd vrea să transmită o idee despre orașele aztece, sub pana lui revin tot numele vechilor cetăți maure: Granada, Cordoba etc. Evident, monumentele de arhitectură, ansamblurile urbanistice la care se referă Cortés nu au nimic comun cu arta musulmană, maură pe care o evocă. Apelul la o asemenea comparație aparent izvorîtă dintr-o confuzie sau o incapacitate de definire are însă un caracter aproape simbolic, fiind în ochii istoricului revelator. Căci poate oare fi vidată de conținut exprimarea războinicului, care, aflat la cîteva mii de mile de Spania, într-o epocă în care ecourile Reconquistei nu sînt pe deplin stinse, vorbește despre ținuturile traversate ca despre teritoriile din Iberia scoase nu de mult de sub autoritatea ultimului regat maur? Există cercetători care consideră cucerirea teritoriilor de vest drept o continuare a Reconquistei: rămași cu spada într-o mînă și cu crucea în cealaltă, războinicii spanioli au trecut doar oceanul reluînd operația, făcută în propria țară, în alte teritorii și condiții. « Mergînd în noile teritorii — *spunea Roland Mousnier* — ei continuau de fapt cruciada și opera de conversiune. Și desigur existau destule contradicții între credința și conduita lor, destule incoerențe în comportamentul acestor naturi ardente şi complexe, lansate în aventură. Însă acestea sînt uneori în mod ciudat revelatoare. Fernando Cortés nu a vrut să aibă nici o relaţie cu indiana Marina atîta timp cît aceasta era păgînă: imediat ce ea se botează devine iubita lui. Singurele instrucţiuni ale lui Diego Velázquez pe care el nu le-a violat niciodată au fost acelea ce priveau evanghelizarea: primul scop al cuceririi este de a servi lui Dumnezeu şi de a răspîndi credinţa creştină; nu trebuie pierdută nici o ocazie de a se face cunoscută adevărata credinţă a Bisericii lui Dumnezeu. Flamura sa purta aceste cuvinte scrise în latineşte: „Prieteni, să urmăm crucea şi, dacă avem credinţă, într-adevăr, prin acest semn vom învinge". Toţi gîndeau aşa... »

Majoritatea cercetătorilor sînt dispuşi să vadă însă în ardoarea cu care spaniolii s-au lansat în cucerirea Lumii Noi un fenomen mult mai complex a cărui explicaţie plauzibilă trebuie căutată dincolo de zelul catolic al conchistadorilor şi misionarilor. De la R. Richard (La conquête spirituelle du Mexique, *Paris, Institut d'Ethnologie, 1953) şi François Chevalier* (La formation du grand domaine au Mexique, *Paris, Institut d'Ethnologie, 1962) pînă la Salvador de Madariaga* (L'Essor de l'Empire espagnol de l'Amérique, *Paris, Albin Michel, 1953) şi Pierre Chaunu* (L'Amérique et les Amériques, *Paris, Armand Colin, 1964), pentru a nu cita decît cîţiva, ideea că este imposibilă explorarea procesului de dizolvare a unor vechi civilizaţii în creuzetul mai încăpător al civilizaţiei şi culturii europene doar prin remarcabila forţă de şoc a ideilor şi spiritului catolic a fost constant prezentă. America barocului colonial şi-ar avea în virtutea unor atari considerente o istorie a ei proprie, cu neputinţă de redus la o schemă liniară. Misiunea civilizatoare a europenilor a făcut să curgă mult sînge pe cîmpiile Americii Centrale şi de Sud. În ajunul expediţiei lui Cortés, demografii au stabilit ca probabilă — pentru actuala arie a Mexicului — cifra de aproximativ 11* *milioane de locuitori. În 1540 rămăseseră doar 6 milioane şi jumătate. Peste douăzeci şi cinci de ani numărul lor scăzuse cu peste două milioane. La recensămîntul din 1650 au fost înregistraţi doar 1,5 milioane din urmaşii celor care în momentul sosirii spaniolilor vehiculau în America Centrală germenii unei culturi ce cunoscuse deja de-a lungul secolelor perioade de maximă strălucire. Zadarnic ordonanţa din 1503 recomandase tratarea indienilor ca pe nişte oameni liberi. Zadarnic decretul pontifical din 1537 certifica natura umană a indienilor îndemnînd la o atitudine corespunzătoare faţă de ei. Cu sau fără voia autorităţilor laice şi ecleziastice din bătrînul continent, în numele cărora se făcea cucerirea şi creştinarea, realităţile de pe noul continent erau ilustrate cît se poate de elocvent de evoluţia situaţiei demografice. Dar zdrobitorului argument demografic i se pot adăuga nenumărate altele ce pot concura în demonstraţia că America conchistadorilor nu a oferit exclusiv imaginea unui teritoriu unde s-a desfăşurat o luptă acerbă pentru supremaţia unor universuri spirituale diferite. Înainte de a reflecta o dispută între cîteva civilizaţii ajunse la stadiul « astrobiologiei » (cum caracterizează unii istorici civilizaţiile maya, aztecă şi inca) şi civilizaţia preacreştină a vestului Europei, istoria secolelor XVI, XVII şi XVIII a Americii Centrale şi de Sud este teatrul unui conflict în care lupta pentru supremaţia spiritului este doar corolarul unui conflict cu implicaţii mult mai profunde. În momentul în care încep să se facă simţite schimbările demografice la care ne-am referit, marele protector şi avocat al indienilor, dominicanul Las Casas, partizan în spirit creştin al egalităţii raselor, ostenise deja timp de cîteva decenii făcînd demersuri repetate pe lîngă Carol Quintul, încercînd să submineze un regim de beneficii* (encomiendas *şi* repartimientos) *care prejudicia grav interesele indienilor. Succesele sale au fost efemere: în faţa perspectivei unei opoziţii a colonilor, pentru care pierderea controlului asupra mîinii de lucru ar fi fost sinonimă cu îngustarea şanselor de îmbo-*

găţire, aplicarea unor măsuri concrete în sprijinul indienilor este amînată sine die. A rămas însă în urma lui Las Casas acea pasionantă şi violentă pledoarie care este: « Scurta relatare a distrugerii Indiilor », *celebră în epocă şi retipărită în numeroase ediţii de protestanţi. Reacţia de sens contrar nu s-a lăsat nici ea aşteptată multă vreme şi inegalitatea rasială şi-a găsit şi ea apostolii şi teoreticienii săi. Încercarea de o justifica îşi află fără îndoială originile în necesitatea resimţită de cuceritori şi coloni de a-şi asigura mîna de lucru pe proaspetele latifundii dobîndite cu forţa armelor în inima Noii-Spanii. Umanistul Sepulveda şi istoricul Gonzalo Fernández de Oviedo Valdés sînt deschizătorii de drum. Inevitabilul se produce cu paşi repezi şi deja la sfîrşitul secolului al XVI-lea din civilizaţiile maya, aztecă, inca, nu mai rămăseseră decît amintirile, construcţiile ciclopice pe care albii, neputîndu-le dărîma, le-au folosit ca temelii şi, în fine, o populaţie în regresie numerică în cea mai mare parte aflată în stare de dependenţă faţă de cuceritorul alb. Cele cîteva milenii de civilizaţie precolumbiană nu puteau, desigur, să dispară fără urme. Se întîmplă însă cu ele ceea ce prevestea acea umbră de ameninţare cu care era rostit cuvîntul « mezquita » în scrisorile lui Cortés, citate mai sus. Între 1522 şi 1526, Mexico, care după asalt fusese dărîmat de spanioli, a fost reconstruit, iar catedrala Sfîntului Francisc fu amplasată pe ruina Marelui Templu aztec. Treizeci de biserici şi numeroase palate se înălţară şi o dată cu ele barocul colonial, arta conchistadorilor, îşi făcu intrarea triumfală în Noua-Spanie.*

Care este specificul artei ce, începînd din acest moment, se răspîndeşte cu iuţeală în toate teritoriile stăpînite de spanioli şi portughezi în Lumea Nouă — iată întrebarea la care îşi propune să răspundă cartea de faţă. Desigur, o formulă mai puţin spectaculoasă, dar poate mai elocventă, ar fi fost pentru autorul cărţii de faţă prezentarea — în evoluţie istorică — a celor mai reprezentative monumente ale barocului colonial. Concluziile, generalizările s-ar fi impus poate de la sine şi ar fi privit mai *ales un anume specific al formelor vehiculate de stilul colonial. Operația mai fusese însă făcută și înainte și înregistrînd opiniile deja exprimate, folosindu-se de sintezele cele mai reprezentative, François Cali a intenționat să scrie mai mult decît o simplă carte de istoria artei. Intenția lui, evidentă, a fost de a scrie o carte care să explice* spiritul unei anume arte, *specificul unor manifestări artistice născute pe locul unde civilizația europeană își afirmă vindicativ, cu tărie, preeminența asupra unor tradiții culturale și artistice milenare. Nimic mai delicat decît această întreprindere! Căci pentru a pune în evidență imponderabilul, fluidul spiritual ce circulă pe dedesubtul unei anume opere de artă trebuie explicate în complexitatea lor fenomene de factură obiectivă și subiectivă ce stau la temelia civilizației în cadrul căreia se afirmă arta respectivă.*

Pentru o înțelegere cît mai complexă a fenomenelor, perspectiva din care în acest caz se abordează problemele trebuie schimbată de nenumărate ori. Implicațiile subiective trebuie conjugate cu factorii materiali, aceștia din urmă cu analiza stadiului de evoluție a culturii în care se naște o anumită formă de artă și așa mai departe. Mergînd dincolo de aparența formei, istoricul de artă trebuie să deslușească un proces, o geneză și abia aici se complică lucrurile căci, vrînd-nevrînd, dacă urmează acest drum, el se transformă în istoric sau interpret al civilizațiilor. Arta conchistadorilor *trece dincolo de forme și interpretează un fenomen, fără a-i epuiza toate aspectele, fără a-i putea semnala toate caracteristicile. Remarcabilă este precizia observației, îndărătnicia cu care autorul textului se străduiește parcă să ne demonstreze că orice compartiment al vieții materiale sau sociale implică anume semnificații pe planul artei. Acesta este de altfel și motivul, credem, pentru care, sedus de puterea revelatoare a faptului nud, autorul uită cîteodată chiar motivele pentru care a pornit la drum. Fapte și evenimente care ar fi trebuit să ofere sugestii cititorului pentru înțelegerea spiritului artei născute în coloniile spaniole și* *portugheze nu mai au decît putere evocatoare. Ele vorbesc mai mult despre atmosfera în care s-a plămădit arta barocului colonial şi mai puţin despre aceasta din urmă (a se vedea capitolul* Comerţul cu aur, mirodenii şi titluri). *Dar, poate, chiar intenţia lui François Cali nu a fost aceea de a urma cu consecvenţă programul enunţat printre rîndurile primelor două capitole. Însăşi acţiunea conchistadorilor îi apare ca o operă de artă şi prin aceasta el se apropie oarecum de viziunea lui Jacob Burckhardt care îşi intitula unul dintre capitolele celebrei sale lucrări despre Renaştere* Statul ca operă de artă. *Şi cîtă consecvenţă şi metodă se poate totuşi impune unei cărţi care vrea să explice în puţine pagini ce s-a întîmplat timp de trei secole cu arta pe un teritoriu imens, cuprins între Patagonia şi Colorado?*

Dacă însă inconsecvenţa în metodă îşi poate găsi explicaţii mai mult sau mai puţin plauzibile, mai greu ar fi pentru cititor să-şi explice unele inconsecvenţe în păreri. « Popoarele mexicane — *se spune* — n-au avut prea mult de suferit de pe urma rapacităţii spaniolilor, căci autoritatea şi inteligenţa lui Cortés au ştiut s-o ţină în frîu. » *Afirmaţia este evident eronată şi de altfel autorul însuşi o contrazice în celelalte pagini.* « Lucrul pare astăzi de necrezut — *se scrie altundeva* —, dar spaniolii erau sinceri, ei credeau cu adevărat, la modul absolut, că ucigîndu-i pe incaşi le făceau un bine nemăsurat. » *Cît adevăr şi cîtă ipocrizie este în credinţa spaniolilor se poate convinge oricine citeşte relatările privind cucerirea imperiului inca de către Pizzaro şi locotenenţii săi. În general impresia produsă de lectura cărţii este că aspectul paşnic şi misionar al cuceririi Lumii Noi este cel puţin exagerat, dacă nu în întregime fals. Acesta este motivul de altfel pentru care la începutul acestor succinte pagini am invocat realităţile demografice, oricum edificatoare. Într-adevăr, a existat o subtilă politică iezuită de prozelitism, fără precedent în analele catolicismului. Dar oare în ţinutul în care predicau misionarii nu fusese mai întîi înfiptă, în chip simbolic,* *spada în pămînt? Şi nu reprezenta el un imens cîmp de interese, în primul rînd economice? Nu însoţiseră călugării ca nişte umbre în temerarele călătorii peste ocean pe aprigii aventurieri?*

Catolicismul în Lumea Nouă este conştient că forţa sa alături de religia autohtonilor este similară cu forţa cuceritoare a civilizaţiei fierului în faţa celei a pietrei sau a bronzului. «Tot misterul artei conchistadorilor — *enunţă autorul* — e aici, în această mutaţie bruscă şi totală, aproape fără sechele a artelor precolumbiene în arta barocă, în această moarte şi în această înviere a artei roşii devenită artă albă.»

Propunînd o viziune căreia, chiar numai prin simpla lectură a textului, cititorul îi poate sesiza inconvenientele, autorul reconstituie totuşi un tablou pasionant al formării — prin grefarea unor elemente noi pe un fond preexistent — a unei noi civilizaţii. Specificul artei născute din această civilizaţie se defineşte astfel pregnant, motivat de apariţia pe planul subiectivităţii creatoare a unor mutaţii sesizabile în conştiinţa artistică a făurarilor de forme. În concepţia lui Cali drumul spre descifrarea spiritului generator de forme nu mai trece cu prioritate prin istoria artei ci, mai ales, prin istoria culturii şi civilizaţiei, şi acest lucru trebuie să-l reţinem, căci orice încercare temerară are neajunsurile ei. Ceea ce nu împiedică prezenta carte să fie una dintre cele mai interesante lucrări apărute pînă acum în bibliografia temei respective.

GRIGORE ARBORE

Facă Domnul, în mila sa, să pot găsi acest aur...
Aurul este minunat, tezaurul este făcut din aur; cu aurul, cel care-l are face tot ce vrea în lumea aceasta și izbutește chiar să trimită sufletele în Rai.

CRISTOFOR COLUMB

Amiral al mărilor Sudului, duce de Jamaica, 1503

AVERTISMENT

Există acolo o mie de biserici pe grad de latitudine, în total şaptezeci de mii, între tropicul Cancerului şi al Capricornului, şi o sută şaizeci de milioane de catolici: bilanţul unui Imperiu, inexplicabil altfel, deşi înseamnă a substitui misterul credinţei catolice enigmelor istoriei şi misterele artei conchistadorilor secretelor politicii, care a făcut din aceasta un mijloc de dominaţie. E un fapt fără seamăn în istoria imperiilor: doar Islamul ar putea cu moscheele sale din Atlas şi pînă la Himalaia să mai stea mărturie unei atari aventuri, dar el asculta de un profet, pe cînd Spania de un rege, muezinii strigau la lumina zilei numele unui Dumnezeu abstract, fără chip şi culoare, iar călugării, *conquistadores a lo divino*, adunau în jurul jertfei Christului alb, în biserici întunecoase, toate populaţiile unui continent.

Magmă confuză încă, pe o suprafaţă de 25 de milioane de kilometri pătraţi, formată dintr-o mie de naţiuni, cu zece mii de limbi şi dialecte, şi cu zei cultivaţi de nucleele maya*, aztece*, chibcha* şi inca*, imperiul spaniol din America a durat trei secole, ceea ce constituie un adevărat miracol. Nu avea nici armată şi nici marină vrednice de asemenea nume, doar o limbă comună, castiliana, pentru o Administraţie al cărei cap îndepărtat era incapabil să controleze reflexele şi instinctele membrelor sale inferioare. Cucerirea nu a încetat niciodată aici, în teritoriile nesigure ale Californiei, Yucatanului şi treptelor Amazoniei. Care este principiul, mortarul care a făcut din aceste pietre heteroclite, instabile şi multicolore, albul amalgam care este, din Florida şi pînă în Ţara de Foc, o biserică de ţară? S-a spus că Aurul, şi s-a crezut că prin asta se justifică totul, se explică totul, furia eroică a cuceritorilor, extraordinarul despotism al prinţului, politica sa rasială şi comercială. Dar aurul va explica oare vreodată cum a putut un indian să sculpteze în porumbul vechilor săi idoli un Christ sau o madonă spaniolă cărora le-a închinat pînă şi speranţa într-un alb şi veşnic paradis? Pentru înţelegerea acestui fapt şi a tuturor contradicţiilor care animă istoria imperiului spaniol din America, nici Plutarh cu eroii săi, nici Taine, Hegel, cu legile lor necesare, nu ne sînt de mare ajutor, şi am vrea să avem nerăbdarea lui Michelet care şi-a croit drum prin jungla unei Istorii pe care nu pretindea s-o reducă la limpedea geometrie a unei grădini franţuzeşti.

Indiile occidentale* sînt deconcertante pentru istoria sistematică. Nu-i fapt care să nu fie pe dată dezminţit de un altul, cruzimea soldaţilor de milostenia călugărilor şi aceasta de bogăţia lor, vocaţia lor de cuceritori spirituali de vocaţia administrativă a clerului secular, rasismul colonilor de politica regală de integrare, paternalismul creolilor* de sclavagismul chapetonilor*, comerţul autoritar al metalelor preţioase de comerţul fraudulos şi liberal al mirodeniilor, despotismul prinţului de anarhia ofiţerilor. Se spune: regele, dar regele nu-i ascultat; se zice Aurul, şi aurul nu-i decît o faţetă a unei oglinzi înşelătoare în care Europa n-a încetat să se complacă a se privi. Se spune: distrugerea sistematică a civilizaţiilor precolumbiene, şi descoperim că şi puţinul care se ştie despre ele se ştie de la călugării şi cronicarii spanioli; descoperim că un descendent al lui Montezuma* ocupa în secolul al XVIII-lea un loc în Consiliul Indiilor şi că descendenţii nobililor indigeni erau adesea, prin femei, nobili spanioli. Căutăm un numitor comun şi trebuie pînă la urmă să admitem că nu a existat un altul decît credinţa catolică, cea mai mare şi cea mai măruntă, cea care înalţă catedrale şi cea care face să îngenuncheze, în fiecare zi, la slujba de seară, în faţa unei Madone spaniole, un întreg popor fără deosebire de rang, de avere sau de culoare. Mollian atesta acest lucru încă de la începutul secolului al XIX-lea: « *La spanioli toată lumea se roagă împreună, fără deosebire de culoare, şi poporul nu ar întîrzia să se răscoale dacă autoritatea ar afişa la poarta unei biserici:* To day instruction for the men of colour only.*» Cînd, o dată cu regele Spaniei, dispare şi credinţa catolică, Bolivar scrie: « *America este cu neputinţă de guvernat. Aceia care au slujit cauza independenţei n-au făcut decît să are marea* ».

Fără arta care stă încă mărturie, această credinţă integrantă ar fi un lucru tot atît de abstract şi de neînţeles pe cît de neînţeleasă este pentru un profan formula chimică a unei reacţii deosebit de spectaculară. Arta conchistadorilor este reziduul exploziei catolice care s-a produs prin întîlnirea Spaniei cu America. Nu există explozie fără destrămări sau contradicţii, mai ales cînd aceasta are drept catalizatori despotismul celui mai religios principe al Europei, misticismul călugărilor celor mai aventuroşi ai creştinităţii şi epopeea unui metal care, timp de trei secole, i-a înnebunit pe călători. Neputînd cîntări exact într-un sistem aceşti trei factori de cristalizare a artei spaniole în soluţiile precolumbiene, istoricul este în acest caz un alchimist care se minunează fără a pricepe mare lucru dintr-o transmutare unică în istoria cuceririlor, pentru că ea a metamorfozat definitiv o artă în altă artă şi o credinţă în altă credinţă. Arta conchistadorilor este preţioasă prin aceea că ea pune următoarea întrebare imaginaţiei europene: ce-ar fi făcut meşteşugarii burgunzi, flamanzi sau lombarzi din secolul al XIII-lea dacă li s-ar fi cerut, aserviţi fiind de mongoli, să interpreteze misterele lui Buda? Ce ar fi făcut arhitecţii noştri, dacă ar fi trebuit să uite bazilicile romane şi catedralele gotice pentru a ridica temple asiatice? În acest caz Istoria domină Arta, omul formele, iar fondul problemei nu ţine atît de estetică cît de existenţă.

Totuşi arta conchistadorilor se grefează pe un fenomen european care trebuie definit, deşi nu i se cunoaşte nici o definiţie istorică precisă: barocul *. Se spune în mod obişnuit că arta colonială americană este barocă, fie că e vorba de cea din Peru, din secolul al XVI-lea, de cea din Mexic, de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, sau de cea din Brazilia, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Nu se spune oare că Michelangelo *, Palladio şi Serlio, în secolul al XVI-lea, Borromini * şi Bernini *, în secolul al XVII-lea, sînt arhitecţi baroci? Şi deşi se dă uneori unor aspecte ale arhitecturii din Europa centrală de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea numele de rococo, există istorici ai artei care, dimpotrivă, afirmă că ea este fiica barocului veneţian.

---

* Azi serviciul se face numai pentru oamenii de culoare (în engleză, în original) (N. R.)

Se pare că adjectivul « baroc » a avut mai ales un conţinut negativ şi că s-a vrut să se exprime prin el tot ceea ce nu era clasic, ba chiar şi tot ce venea « după » clasicism şi se grefa pe el, fără a se preciza foarte bine natura parazitară sau originală a acestor noi forme. Dar ar putea fi definit oare cu exactitate clasicismul însuşi? Vitruviu * o făcuse, în antichitate, limitîndu-l la întrebuinţarea ordinelor doric, ionic şi corintic, ale căror proporţii particulare le determinau pe acelea ale întregului edificiu. S-a considerat drept clasic tot ceea era în conformitate cu aceste legi ordinatoare şi acesta e motivul pentru care opera lui Vitruviu a fost atît de mult tradusă şi tipărită cu începere din secolul al XVI-lea şi pînă în secolul al XVIII-lea, mai ales de către Goujon şi Perrault, în timp ce cei mai mari maeştri se inspirau din el în tratatele lor; Alberti în 1485, Serlio în 1540, Vignola * în 1562, Palladio în 1580. Aceste cărţi au definit clasicismul şi au provocat barocul. Pînă la Gutenberg, modul de a construi fusese un secret al arhitecţilor, care şi-l transmiteau prin viu grai; apoi dintr-o dată, oricine poate copia orice datorită unui tratat publicat la Roma, la Veneţia, la Madrid sau la Paris: arhitectura cuceritorilor ar fi fost imposibilă fără invenţia tiparului. Dar, pentru a fi practică, o carte trebuie să enunţe un fel de morală a formelor, socotindu-le pe unele drept bune şi înlăturîndu-le pe celelalte ca fiind perverse sau incorecte. Barocul ar fi o revoltă împotriva moralei binelui şi a răului în domeniul frumosului, o revoltă împotriva academismului tratatelor. Astfel, fără a-i spune pe nume, barocul este pentru d'Aviler, în secolul al XVIII-lea, « *acele licenţe nelimitate, acele compoziţii bizare, pe care, dintr-o prea mare vioiciune a talentului şi poate din prea mult dispreţ pentru antichitate, a ajuns să le practice Borromini şi toţi cei care au avut nefericirea de a-l urma* », Guarini, Pietro da Cortona şi mai ales Churriguera, * mort în 1723, al cărui elev mexican va fi prezent la Tasco prin fiul său Isidoro Vicente de Balbas.

De ce această revoltă? Conştientă la marii artişti ai barocului, Bernini sau Borromini, ea e probabil inconştientă la cei mai mulţi, ascultînd de evoluţia necesară a formelor sub complexa influenţă a climatelor şi a societăţilor. Se pare că apariţia barocului coincide cu existenţa unei societăţi redusă la două clase, cea a poporului şi cea a principilor; că e o artă de mari seniori, fie că aceştia îşi întemeiază puterea pe aur, pe origine sau pe religie: principi italieni ai Renaşterii, prelaţi ai cotrareformei vrînd să afirme superioritatea religiei catolice, nobili din Spania sau din Portugalia îmbogăţiţi ca viceregi în Indiile occidentale, mari proprietari funciari din Boemia. În America latină vor fi conchistadorii, şi mai ales descendenţii lor, care vor mai ţine încă la acest titlu chiar la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, aşa cum alţii ţin la titlul moştenit de conte. În Franţa, unde, între popor şi nobili se afla burghezia, barocul n-a fost decît un accident, un decor pentru serbări efemere sau rodul încă puţin cunoscut al credinţei ţăranilor din Provenţa, din Roussillon, din Flandra şi din Bretania.

A impune, a impresiona prin atitudine, a se da în spectacol, toate acestea presupun din partea artiştilor o ruptură cu vechile obiceiuri şi chiar cu convenienţele, crearea, cu orice preţ, a ceva nou, a ceva care să bată la ochi: şi fiindcă nu vor avea totdeauna geniul de a inventa noi structuri, vor recurge la *trompe-l'œil*, la simulacru, într-un cuvînt, la ornament. Definiţia barocului ar fi în acest caz cea a unei arhitecturi considerată ca o artă minoră, suportul necesar artelor majore, pictura şi sculptura. Arhitectul baroc ar fi un ornamentist — un regizor de elemente decorative — pentru care pictura, sculptura, mozaicul, marchetăria înseamnă tot atît, dacă nu chiar mai mult decît arhitectura. Nu s-a spus despre Bernini că practica arhitectura în felul unui pictor, şi despre Borromini că o practica în felul unui sculptor, vrînd să dea mişcare şi viaţă zidurilor? Ce să mai spunem despre Amadeo care, un an înaintea descoperirii Americii (1492), transpune, în Mănăstirea din Pavia, ierarhia ordinelor pe balustre, erezie demnă de arhitecţii barocului de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, cînd o găsim în toate tratatele? La Vignola chiar, sculptura şi arhitectura se înlănţuie strîns, iar faţada unei biserici clasice nu se mai deosebeşte atît de cea a unui palat prin structură, legată de scopul ei, cît prin întrebuinţarea formală a unui ordin sau altul şi prin felul de a le combina între ele. Încă de acum înfăţişarea unui edificiu e mai importantă decît funcţia sa, şi, o dată cu acest mod de a gîndi, este aruncată sămînţa unei vegetaţii ornamentale, care, în cadrul riguros pregătit de Alberti şi de Bramante, va creşte nebuneşte — cucerind faţadele, încredinţîndu-le, devorîndu-le — ondulatorie, abundentă şi curbă. Gustul abstract al geometriilor complexe — elipsa la Pietro da Cortona, spirala şi elicea la Borromini — combinat cu gustul concret al meşterilor pentru alternanţa concavului cu convexul, a plinurilor cu golurile, duce în mod necesar la un punct de vedere care interpretează întregul edificiu ca pe o statuie monumentală, ca pe un obiect care trebuie sculptat de la treptele portalului şi pînă în vîrful clopotniţelor, apoi ca pe o sculptură care trebuie sculptată ea însăşi, artistul lucrînd cu migala unui bijutier, iar biserica devenind astfel un fel de tort împodobit.

Climatul popular este deosebit de favorabil acestei evoluţii, după unii, acestei boli a arhitecturii. Arta barocă are nevoie de bogata armătură a unei aristocraţii şi de căldura inventivă a unui popor, de spiritul său de frondă şi de fantezia sa. Arhitectul — şi îndărătul lui principele religios sau laic — impune o structură care este arareori originală, împrumutată de la marii maeştri, din tratatele lor; meşterii o fac să trăiască din tradiţiile lor proprii, maură sau platerescă în Spania, flamandă, cehă şi chiar khmeră în misiunile portugheze din Cambodgia, precolumbiană în imperiile catolice din America. Anumiţi teoreticieni vor afirma chiar că revolta barocă e cea a naţiunilor aservite — e cazul Flandrei, al Boemiei şi al întregii Americi —, exprimîndu-se prin mijlocirea ornamentaţiei în cadrul unei arhitecturi care le este impusă şi pe care sfîrşesc prin a o deforma, impunînd la rîndul lor un stil independent. Artele folclorice şi populare, artele oamenilor simpli, ajung, într-adevăr, în mod empiric, la ideea de proporţie, construind o biserică cum ar sculpta o castană, în timp ce într-o cunoaştere teoretică, din ce în ce mai savantă, a tuturor proprietăţilor remarcabile ale Proporţiei, maeştrii ajung să se joace cu materialul, să-l modeleze în delir şi să transforme edificiul într-o uriaşă sculptură abstractă. Barocul s-ar afla la răscrucea acestor două tendinţe, acolo unde cavalerul Borromini şi factorul Cheval* îşi amestecă delirul, cum au făcut în Mexic elevii lui Churriguera şi meşterii indieni, şi la Uro-Preto, în Brazilia, sîngele alb cu sîngele negru al mulatrului Aleijadinho.

Arta conchistadorilor şi a descendenţilor lor este şi cea a popoarelor cucerite, istoria unora nu poate fi despărţită de istoria celorlalte; şi cum ea se întinde pe trei secole şi pe un întreg continent, prezenta lucrare nu vrea decît să-l introducă pe cititor în ceea ce a constituit poate un fapt unic în analele omenirii; un colonialism care a subjugat prin artă naţiuni care-şi aveau arta lor. De altfel, nici nu s-ar putea epuiza într-o carte universul baroc pe care l-a constituit America colonială.

DE LA ARHITECTURA DE CUCERIRE LA SCULPTURA CUCERITOARE

Într-adevăr, toate aceste noi regate, Noua Spanie *, Noua Galicie, Noua Granadă, Noul Toledo, Noua Andaluzie, aparţineau regelui Spaniei pentru că era catolic; ele au fost cucerite pentru că, în momentul cînd Luther avea să ia Romei jumătate din Europa şi la douăzeci şi şapte de ani după descoperirea Americii de către Cristofor Columb, un aventurier, care iubea atît credinţa cît şi bogăţia, a debarcat într-o sfîntă vineri în Mexic (1519) agitînd un drapel pe care se înălţa o cruce de catifea roşie cu aceste cuvinte: *Amici sequamur crucem et si fidem habemus vere in hoc signo vincemus*. Şi Cortés zice: «Domnilor, să ne urmăm stindardul, sfînta noastră Cruce, căci prin ea vom învinge». Machiavelli tocmai scrisese: «*Dorinţa de a cuceri e lucru foarte obişnuit şi firesc, şi de fiecare dată cînd cei care sînt în stare să cucerească vor cuceri, ei vor fi lăudaţi, sau, în orice caz, nu vor fi dezaprobaţi... Cînd cucereşti state de la o naţiune deosebită ca limbaj, ca obiceiuri şi ca formă de guvernămînt, se ivesc mari perspective de îmbogăţire, şi tocmai atunci trebuie să te ajute soarta şi să vădeşti o mare iscusinţă... Trebuie să te gîndeşti că nu există lucru mai greu de făcut, reuşită mai îndoielnică şi aventură mai primejdioasă decît încercarea de a introduce noi instituţii... Instituţiile religioase sînt atît de puternice şi de o asemenea natură încît principii lor rămîn nestrămutaţi oricum s-ar comporta şi oricum ar* *trăi...»* O jumătate de secol mai tîrziu, Indiile Castiliei * aveau un patriarh, șase arhiepiscopi, treizeci și doi de episcopi, trei sute patruzeci și șase de canonici și o mie de preoți călugări. Machiavelli a fost teoreticianul unei arte de a cuceri pe care Cortés a pus-o în practică și de care a beneficiat Biserica romano-catolică. Nicicînd, de la împăratul Constantin cel Mare încoace, un soldat nu o mai slujise în asemenea măsură; nicicînd soldații și oamenii bisericii, nici chiar pe timpul cruciadelor și al ordinelor militare, nu se asociaseră în asemenea măsură spre a făuri atît de repede și atît de bine un imperiu al Credinței.

Istoricii ordinelor religioase au discutat mult întrebînduse cine a fost primul apostol al Lumii noi, benedictinul Bernardo Buil, preotul lui Columb, fratele Olmedo de la Merci, preotul lui Cortés, franciscanul Martin de Valencia, sau dominicanul Betanços, toți făcători de minuni. Acest apostol a fost cavalerul Cortés de Monroy *(foto 1)*, și e de mirare că statuia sa nu se găsește în biserica Sfîntul Petru, alături de cea a celuilalt cavaler spaniol, Ignacio de Loyola de Ognés, care, în acel timp, cu coapsa sfîșiată de un obuz la asediul Pampelunei, a hotărît să-și pună făptura șchioapă în slujba lui Isus, întemeind ordinul Iezuiților. Cortés nu a fost numai un soldat care, învingător pe cîmpul de bătălie, îi lasă pe ostași pe seama călugărilor: predica el însuși supraviețuitorilor și iată de ce aceștia l-au luat drept un zeu. La fiecare etapă a marșului său spre Mexic, voia un templu spre a-l transforma în biserică și a oficia aici liturghia, după care depunea el însuși jurămîntul, căutînd să-și convingă adversarii de adevărul unei religii care-i justifica lupta de cucerire. Dar oare tot astfel o justifica și în inima lui? Era el oare ferm convins de adevărul absolut pe care-l predica sau vedea în el doar un mijloc de cucerire? Cortés era oare un discipol conștient al lui Christos sau un discipol inconștient al lui Machiavelli?

Tot misterul acestui om trebuie căutat aici, la jumătatea drumului dintre jurist și soldatul care ştia că pe cîmpul de luptă a avea noroc înseamnă să-l ai pe Dumnezeu de partea ta, mai ales cînd vrei să intri cu două sute de oameni în acel viespar care era Mexicul și să-l arestezi pe împărat doar cu șase ofițeri.

Azi spunem a avea noroc; Cortés, spunea: «*San Iago matamoros*[1] !» sau: «*Nu sîntem destul de mari ca să fi făcut ceea ce am făcut, dar mila lui Dumnezeu și norocul împăratului nostru ne-au ajutat întotdeauna*». Am putea să ne imaginăm două dialoguri despre Credință ale conchistadorului, unul, foarte subtil, între licențiat și împăratul-cel-cu-fața-aspră, Montezuma, doctor de Quetzalcoatl; celălalt, între soldat și sentinelă, într-o noapte de gardă. Soldatul Cortés era foarte credincios, purta sub barba-i neagră un medalion de aur, pe o parte cu chipul Madonei și pe cealaltă cu chipul Sfîntului Ioan Botezătorul; îl cinstea în mod deosebit pe Sfîntul Petru, în paza căruia fusese dat de către părinții săi cînd era mic și plăpînd, și nu jura niciodată altfel decît spunînd: «Pe conștiința mea».

Care era conștiința căpitanului general făcut marchiz de Oaxaca *, comandor al ordinului Sfîntului Iacob al Spadei și amiral al mărilor Sudului? «*Prințul trebuie să le pară tuturor celor ce-l aud și văd numai milă, fidelitate și credință. Și nimic nu-i mai necesar decît să pari a avea această ultimă calitate.*» Se ascundea oare vreun calcul sub aparența credinței naive pe care Cortés o purta la gît așa cum purta sabia la șold? Să fi pus el pe dată să se ridice biserici, cînd alții vor ridica manufacturi sau cazărmi, pentru că știa că nu există acțiune măreață fără o mare înălțare a sufletelor care s-o justifice în fața acestei lumi și în fața celei ce va veni și că cinismul nu are preț în ochii mulțimilor și nici chiar în ochii regilor? Oare instinctul omului politic sau instinctul credinciosului îl făcea să acționeze exact cum acționa și Protectorul Indienilor, Las Casas, care, cunoscînd atașamentul Spaniei față de tot ce se justifică întru eternitate, îi scria regelui: «*Spaniolii nu posedă nici o rațiune legitimă pentru a intra în aceste regate și în aceste pămînturi în afară de aceea de a răspîndi credința cea nouă și de a-l face cunoscut pe Dumnezeu cel adevărat și pe Isus Christos*». Cortés a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a arăta legitimitatea celor întreprinse de el și aceasta cu o atare artă, cu un atare simț al spectaculosului, că te-ai putea uneori îndoi de sinceritatea credinței sale dacă n-ai ști că tot acest fast făcea parte din om, ca și pălăria sa cu pene și diamantul de la degetul cel mic. Bernal Díaz del Castillo, «Sfîntul Ioan Gură de Aur» al conchistadorilor, și-a notat toate aceste calcule, privind credința, ale căpitanului său; aflăm de la el că, înconjurat fiind de indigeni, Cortés îngenunchia întotdeauna cînd auzea sunînd clopotul pentru slujba de seară; că a pus să se oficieze cu mare pompă liturghia în insula Cozumel, în prezența băștinașilor, pentru că aceștia tocmai îi oferiseră spectacolul propriului lor cult. Le-a poruncit soldaților săi să-i construiască o capelă chiar în palatul lui Montezuma, impunîndu-le totodată să o frecventeze regulat, atît din datorie, cît și «pentru a-i impresiona pe indigeni». Tot secretul trebuie căutat aici, precum și toată arta ce se va naște, în cel mai frumos gest al lui Cortés, care-și aruncă în fața mulțimii băștinașilor, adunați anume pentru aceasta, mantaua de brocart, la picioarele goale ale franciscanului Martin de Valencia, primul custode al Credinței pentru Noua Spanie, sosit la 15 mai 1524 de la Vera Cruz, în mijlocul a doisprezece călugări, precum Christos între cei doisprezece apostoli. Gest spontan? Nu; totul fusese pregătit dinainte, după cum se arată în *Istoria Misiunilor*: «*Călugării fuseseră preveniți să rămînă plini de gravitate la locul lor, fără să-l*

---

[1] Sfîntul Iacob, omorîtorul de mauri (în spaniolă, în original) (N. R.)

bage în seamă nici pe Cortés și nici suita lui, pentru ca indigenii să capete mai mult respect față de slujitorii lui Isus Christos». Această înscenare a dat roade, fiind unul dintre episoadele Cuceririi pe care arta indiană l-a reprezentat cel mai adesea, imaginația sa găsind în porumbelul Sfîntului Duh, aflat între capul soldatului și cel al călugărului, încă un motiv de a se minuna, căci această întrevedere avusese loc, ca din întîmplare, în ziua de Rusalii.

«*A guverna înseamnă a insufla credință*», iată o deviză machiavelică a artei de a cuceri pe care regii catolici ar fi trebuit să o înscrie sub blazonul lor încercuit de greul colier al Lînei de Aur, un miel cu spinarea frîntă. Machiavelli spusese și el: «*Se cuvine ca oamenii să fie sau mîngîiați sau ruinați cu totul: căci pe drept cuvînt nu există mod mai sigur de a stăpîni o provincie decît ruinînd-o*». Mînă catifelată de călugăr în mănușa de fier a soldatului, conchistadorii au ruinat America precolumbiană; dar trebuia înălțat ceva pe aceste ruine și trebuia să li se dăruie acestor popoare speranța unui vis care să le facă să se încadreze în ordinea statului spaniol. Această ordine era însăși ordinea divină. La 3 mai 1493, papa Alexandru al VI-lea, «*încunoștiințat că în calitatea lor de regi și de principi cu adevărat catolici, ei dăduseră aproape pretutindeni în lume dovezi strălucite ale credinței lor*», lăsase pe seama regilor Spaniei și ai Portugaliei treburile ecleziastice din Lumea Nouă, cu misiunea de a construi aici biserici și de a întreține clerul. Iuliu al II-lea a precizat acest lucru printr-o bulă din 1503, iar regii Spaniei prin decretele lor din 1501 și din 1541: dijma datorată clerului va fi strînsă de visteria regală și redistribuită de către aceasta episcopului, canonicilor și bisericilor, în vederea construirii și a întreținerii lor și a slujitorilor lor. Episcopii Indiilor occidentale au fost, ca și viceregii și ca și căpitanii generali, înalți funcționari a căror primă obligație era de a depune jurămînt în fața notarului că vor respecta patronajul regal și că nu vor face nici o opoziție exercitării depline a drepturilor acestuia. Ei au fost înalții funcționari sau administratorii generali ai unei credințe al cărei deținător, prin declarația specială a vicarului lui Christos, era regele Spaniei, însărcinat cu fructificarea ei, ca un bun tată de familie. Călugării erau ei înșiși instrumentele puterii regale: franciscani, dominicani, frați din ordinul mercedarilor, augustinieni sau iezuiți, toți veneau ca misionari din ordinul regelui și sub controlul Consiliului Indiilor.

Artă sacră, arta conchistadorilor nu s-ar putea explica fără cunoașterea acestor legi regale care au permis credinței catolice să se desfășoare ca o flamură — în latina ecleziastică se spune *explicare* — pentru a uimi, a convinge și, prin aceasta, a domina.

Orice vas spaniol navigînd spre Indii trebuia să aibă la bord cel puțin doi călugări care să poată recita din ordinul regelui rugăciunea lui Cristofor Columb, devenită formulă rituală: «*O Doamne, Dumnezeule atotputernic și veșnic, Tu care prin Cuvîntul Tău ai creat cerul și pămîntul, binecuvîntat și slăvit fie numele Tău, lăudată fie măreția Ta, precum se cuvine, de către umilul tău rob, pentru ca, sfințit, numele Tău să fie cunoscut și propovăduit în această nouă parte a lumii*». Această rugăciune rostită în zorii Lumii noi constituie prima imagine a artei conchistadorilor. A doua e mai tragică, deși nu lipsită de o grandoare absurdă, vădind o credință militantă fără scrupule și fără complexe, pe care nu o mai întîlnim, nici chiar la Psichari; e cea a acelor călugări care ieșeau în fața indigenilor ca să le strige în castiliană faimoasa Proclamație de Cucerire*: «*Cacici și Indieni de pe Pămînturile Noi, aflați că există un Dumnezeu, un Papă și un rege al Castiliei care este stăpînul acestui pămînt, pentru că Papa, care este locțiitorul atotputernic al lui Dumnezeu și care este stăpîn pe întreaga lume, l-a dăruit regelui Castiliei, cu condiția ca să-i încreștineze pe locuitorii lui, pentru ca ei să fie veșnic fericiți întru slava cerească de* *după moarte. Așadar, Cacici și Indieni, veniți, veniți! părăsiți-i pe zeii voștri mincinoși, slăviți-l pe Dumnezeul creștinilor, recunoașteți-l pe regele Castiliei drept rege și stăpîn al vostru, jurați-i supunere și faceți tot ceea ce vi se va porunci în numele și din porunca sa; altfel să știți că dacă rezistați vă vom declara război spre a vă ucide, a vă înrobi, a vă deposeda de toate bunurile voastre și a vă face să suferiți atîta timp și ori de cîte ori vom socoti noi de cuviință, după prețurile și uzanțele războiului».*

Prin aceasta se proclamă o întreagă mentalitate, de a face să sufere logic și legal un material vrednic de dispreț, pentru a obține din partea-i, cu sila sau de bună voie, supunere, spre slava unui Dumnezeu și a principilor care-l reprezintă pe pămînt.

Este evident că nu se acceptă să se vadă în fenomenul cuceririi numai o explozie de cupiditate spaniolă; această explozie a fost totdeauna legalizată printr-un act scris și justificată prin aceasta într-un sens absolut, sacru. Pe dată violența ei a fost descompusă de către notarii regali ce însoțeau fiecare expediție în acte care erau expediate la Sevilla cu tot atîta fervoare și precauție ca și aurul, pietrele prețioase și mirodeniile, în aceleași cufere ferecate, care li se înapoiau cuceritorilor pline cu instrucțiuni. Iar acestea se refereau în primul rînd la răspîndirea catolicismului. Încă de la a treia expediție a lui Columb, instrucțiunile regale specifică faptul că nu se poate întemeia nici un oraș fără un preot acceptat de Consiliul Indiilor și că primul edificiu construit trebuie să fie o biserică. Conform acestor instrucțiuni, biserica este plasată în centrul unui plan riguros pe care spaniolii îl moșteniseră de la romani și care este și cel din vechiul Mexic, o rețea de străzi în care oamenii se reperează pe abscisă și ordonată, cartier după cartier, culoare după culoare, bloc după bloc, meșteșug după meșteșug, un fel de rețea umană care aduce aminte de cea a Escorialului *. Primă expresie a artei conchistadorilor, în centrul a ceea ce va fi o imensă mănăstire, construirea unei biserici este un act de guvernare, un act al principelui. Poate să pară extraordinar că întreprinderea a reușit sub o atare jurisdicție, dar legea principelui este factor de ordine și ordinea aceasta, la rîndul său, factor artistic; ea duce în mod necesar către artă, ca spre una din formele monumentale ale scrierii politice. O biserică din America latină este o pecete a regilor catolici pusă în josul unui act extrem de autoritar din timpul cuceririi, întrucît ei impun planul și adeseori și arhitectul.

Prea puțin solide, ridicate în grabă de către soldați sau indigeni, din lemn sau dintr-un fel de cărămizi mari de argilă uscate la soare, primele biserici n-au dăinuit mult timp, distruse și înlocuite fiind de edificii mai importante. O biserică de pe podișul înalt al Anzilor este un model tipic în acest sens. Planul ei este simplu, un dreptunghi, formînd, văzut din față, un singur naos cu un acoperiș de paie cu două povîrnișuri, care apare în fațadă sub forma unui triunghi turtit, asemeni celui de pe frontonul grecesc. Se poate recunoaște fațada rectilinie a templelor mediteraneene, pe care creștinătatea spaniolă a completat-o cu cele două turnuri în care se află clopotele ce vestesc slujba și cheamă credincioșii. Instrument liturgic, această primă biserică este lăcașul Sfintelor Taine, adăpost al vaselor și al odăjdiilor dăruite de rege. Cînd se află în țara «Indienilor goi » sau prea puțin evoluați, ea își păstrează simplitatea, atunci cînd primejdia revoltelor nu impune adoptarea planului mănăstirilor fortificate din vechea Castilie, în care biserica este donjonul, înconjurat din patru părți de un zid crenelat și de patru turnuri-capelă, acele *posas*, numite așa pentru că în ele se depuneau, în zilele de procesiune, Sfintele Taine *(foto 3)*. În ținuturile civilizate, cu sanctuare păgîne, cu idoli, fresce și basoreliefuri, biserica, ridicată adesea pe ruinele acestora *(foto 2)*, trebuia să fie mult mai mult: instrument de propagare a credinței, substituind o artă prin alta. Păstrînd planul elementar al bisericii misionare pe care a construit-o probabil Domingo de la Anunciación, care a creștinat regiunea între 1551 și 1559, biserica mănăstirii dominicane din Tepoztlan (1560—1570), înălțată pe *teocalli* *-ul zeului Ometochtli, are un portal sculptat care împarte fațada în trei părți: poarta, încadrată de colonete și împodobită cu însemnele ordinului Sfîntului Dominic, un timpan triunghiular cu Sfînta Fecioară de Gaudelupa între doi sfinți; de o parte și de alta a acestui triunghi, doi îngeri îngenuncheați, la limita părții a treia, nudă, străpunsă doar de o fereastră. Aparținînd stilului «gotic oceanic», amestec de plateresc și isabelin, aceste sculpturi, puțin reliefate, fac corp comun cu zidăria, lăsînd ansamblului primul său aspect de mare simplitate arhitecturală.

Construcția acestei biserici lua sfîrșit pe vremea cînd dominicanii începuseră să zidească mănăstirea lor din Oaxaca, cea mai importantă din Noua Spanie, și pentru care don Antonio de Villaseca le dăduse treisprezece mii de pesos de aur. Terminată la începutul secolului al XVII-lea, această biserică prezintă, avînd același plan, un aspect cu totul diferit, deși se înscrie în logica evoluției începută la Tepoztlan: sculptura a pus stăpînire pe fațadă și pe cele două clopotnițe și numai turnurile sînt nude. Decorul ornamental, care a încetat să mai fie gotic, în afară de cel de pe timpan, își accentuează relieful prin statui în *ronde bosse* plasate în nișe încadrate de coloane corintice, cele ale clopotnițelor fiind dorice, cu un antablament de triglife. Cvadripartită, fațada se termină cu un fronton de care clopotnițele, printr-un efect ornamental, se apropie, deși din punct de vedere arhitectural sînt despărțite de el, efect al sculpturii care imită arhitectura, artificiu al arhitecților formați conform canoanelor clasice ale frumosului. La Tepoztlan, deja, intervenise probabil un arhitect spaniol. Francisco Becerra, elev al lui Herrera * care a lucrat la Escorial. La Oaxaca, nu mai există nici o îndoială, arhitectura clasică a Contrareformei * se afirmă, fără dificultate, pe cale autoritară, de vreme ce Consiliul Indiilor este cel ce decide, la Sevilla, și planul și arhitectul. În 1552, Puebla de Los Angeles obține prin decret regal autorizația de a construi o catedrală *(foto 8);* i-a trebuit însă mai mult de douăzeci de ani pînă să înceapă construcția, și cînd a început-o, în 1575, Claudio de Arciniego, arhitectul creol, nu era decît un antreprenor la ordinele chapetonului Becerra, care stătea el însuși sub influența lui Herrera. Dar acesta la rîndul lui nu era oare dominat de Vignola, al cărui proiect pentru Escorial ar fi fost reținut dacă arhitectul italian n-ar fi preferat succesiunea lui Michelangelo în construirea bisericii Sfîntul Petru din Roma carierei care i se oferea la Madrid?

Giacomo Barozzi de Vignola (1507—1573) a devenit celebru datorită bisericii Marele Gesú *(foto 45).* Construită la Roma la cererea superiorului iezuiților, Sfîntul Francesco Borgia, planul său puțin obișnuit — un singur naos, cu transept redus și cu un dom deasupra — va fi cel al bisericilor spaniole din timpul regilor catolici și va servi drept model creștinității spaniole vreme de mai bine de un secol. Un naos unic îl constrînge pe credincios să-l asculte pe predicator, el nu se mai poate izola în întunericul părților lăturalnice spre a se ruga de unul singur; iar un dom îl obligă, dacă credinciosul este naiv și simplu, să se minuneze de măreția lui Dumnezeu: un dom îți îngăduie, într-adevăr, să fugi de plictiseala predicii, dar numai spre cerul pictat pe el. Cerul lui Gesú, în *trompe-l'œil*, arăta ierarhia sfinților, a îngerilor și a arhanghelilor în jurul simbolului Mîntuitorului oamenilor, învățătură sfîntă pentru un popor aservit; cele din bisericile coloniale îl vor repeta la nesfîrșit *(foto 49).* Aceste calități, asociate cu o mare simplitate a construcției, făceau din biserica Marele Gesú un admirabil instrument de cucerire spirituală; din acest punct de vedere, nu avea decît un singur defect: austeritatea fațadei. Arhitectura colonială l-a corectat menținînd cele două turnuri, dar introducîndu-le în cadrul clasic prin artificiul sculpturii. La Santa Monica din Oaxaca (1682—1695), detașarea arhitecturală a turnurilor a dispărut, mascată de o ornamentație monumentală și complicată de stuc, care zdrobește arhitectura funcțională ascultînd fidel de legile arhitecturii ornamentale definite de Vignola, cu patru părți, patru ordine, pornind de la cel mai robust pentru a se ridica pînă la cel mai nobil, baza dorică, timpanul ionian, partea superioară corintică, și compozitul încadrînd pe fronton la loc de cinste pe Fecioara *Soledad*. Sculptura cucerește arhitectura, o acoperă, îi suge măduva, și, în curînd, o va epuiza: oare acesta e momentul baroc?

În spiritul lui Vignola, cele cinci ordine clasice erau «*necesare pentru a diferenția edificiile care trebuie să uimească prin măreția lor*», și, citindu-i clasificarea, asiști parcă la alcătuirea autoritară a unui oraș. Ordinul toscan, brutal, grosolan, este destinat clădirilor rustice, temnițelor de tot felul, altfel spus închisorilor pentru vite, cai, servitori și alți prizonieri de drept comun. Ordinul doric, auster, și viril, zis eroic, convine cazărmilor, arsenalelor, mănăstirilor, militarilor și militanților; ordinul ionic, grațios și feminin, caselor particulare, nobililor și burghezilor îmbogățiți; ordinul corintic, fastuos, palatelor de justiție și de guvernămînt, marilor seniori trăind o viață de lux. Iar ordinul compozit, care magnific combină ionicul și corinticul, nu convine decît lui Dumnezeu și palatelor regilor, reprezentanții lui pe pămînt. Iată astfel definită, după «canoane», arhitectura clasică, scriere monumentală a unei societăți europene iubitoare de măreție. Dar deși încălcarea canoanelor — care ar fi survenit dacă doricul ar fi avut întîietate față de ionic, ionicul față de corintic, corinticul față de compozit — ar fi fost tot atît de jignitoare ca orînduirea, la procesiunea Sfintelor Taine, a burghezului înaintea nobilului, a nobilului înaintea principelui, a principelui înaintea episcopului, cum să menții rigoarea acestor legi arhitecturale într-o societate colonială în care se amestecă şi se înfruntă vechea nobilime şi cea nouă, nobilimea de sînge, de arme, nobilimea alcătuită din cei îmbogăţiţi prin comerţul cu aur şi mirodenii? Arhitecţii coloniali nu refuză să aplice legile clasice impuse de Consiliul Indiilor, dimpotrivă, ei le aplică cu atîta zel şi pînă în cele mai mici detalii, cu manualele în mînă, încît uită adevăratul lor spirit, întocmai ca acei jurişti abili care se servesc de legi împotriva legilor. Barocul colonial răstoarnă eticheta clasică, respectînd-o totuşi, întocmai cum conchistadorii respectau legile regelui aplicîndu-le după bunul lor plac. Amestec de forţă şi viclenie, el este tot atît de întortocheat în ceea ce priveşte rigoarea, pe cît era de întortocheat în ceea ce priveşte legalitatea omul care i-a făcut cu putinţă naşterea: Cortés. Barocul colonial va fi arhitectura machiavelică, lipsită de scrupule faţă de un material vrednic de dispreţ, a unei societăţi obsedate de legile care o defineau la Madrid şi pe care trebuia să le încalce pentru a putea trăi.

Absenţa sau primejdia materialelor dure, întrebuinţarea stucului şi a acelei *quincha*, amestec de trestie şi de argilă, favorizează aceste artificii. «*Barocul cutremurelor de pămînt*» este o artă provizorie, care, întocmai ca imperiile catolice din America, s-a păstrat în mod miraculos. Precar, fragil, el îşi compensează lipsa de soliditate prin aparenţa înşelătoare a tuturor formelor propuse aviditáţii sale de către planşele tratatelor. Mollian se minuna văzîndu-le, chiar şi în secolul al XIX-lea: «*Arhitectura este arta care a progresat cel mai mult în Columbia, succesele ei sînt cu atît mai surprinzătoare cu cît ea n-a avut maeştri care s-o îndrume ci doar cîteva cărţi şi stampe*». Ciubucurile, reliefurile, coloanele obişnuite şi neobişnuite, cornişele, piedestalurile şi diverşii stîlpi de balustradă din planşele care împodobesc o «ediţie de buzunar» a tratatului lui Vignola din 1760 au fost sfintele imagini ale unei religii a

frumosului căreia minerii îmbogăţiţi din Noua

Spanie i s-au închinat cu frenezie, ajutați de meșterii lor metiși sau indieni.

Nerăbdarea lor încercă să spargă cadrele clasice la Tasco *(foto 10)*, Ocotlan *(foto 9)* și Tepotzotlan. Formală, diviziunea cvadripartită a fațadei subzistă, dar sub un roi viu de sculpturi în care tronează mai ales coloana răsucită a lui Giovanni-Lorenzo Bernini (1598—1680). Exuberantă și churriguerescă, coloana *neregulată*—în afara proporțiilor celor cinci ordine — pe care sculptorul a lucrat-o precum își lucrează păstorul bîta, adăugînd floare lîngă floare, volută lîngă volută, o înlocuiește la rîndul său *(foto 9)*. Oare interiorul invadează astfel exteriorul, metamorfozînd fațada într-un alt retablu, în care doar materialul diferă, ca și cum sămînța ornamentală aruncată la picioarele altarului principal ar fi încolțit și crescut atît de bine, proiectîndu-și lianele pe bolți, încît trebuia să se reverse prin *oculi* și prin marea poartă, cucerind turlele? Fațada unei biserici mexicane din secolul al XVIII-lea a încetat cu desăvîrșire să mai fie un mijloc arhitectural, pentru a deveni fragilul decor al unei liturghii pompoase, și ostentative, decor care se manifestă și prin baldachine, arcuri de triumf și catafalcuri. În secolul al XVIII-lea, d'Aviler afirma că *«ornamentele sînt pentru arhitectură ceea ce sînt literele pentru scriere»;* în sînul scrierii baroce, totdeauna pornită în căutarea unei noi bucle, a unei noi parafe, coloanele celor cinci ordine clasice nu mai sînt litere capitale; pentru a-i face cunoscuți pe cei recent înnobilați, al căror aur îi zămislește pe pictori, pe sculptori și pe arhitecți, o mulțime de coloane răsucite, eroice, războinice, astronomice, funerare, rostrale, triumfale, pastorale și, desigur, genealogice invadează arhitectura cu capriciul lor, schelet al unei vegetații ornamentale originale și, curînd, independente. O biserică dintr-o parohie minieră din Noua Spanie, din Peru sau Brazilia este un templu închinat zeiței Fortuna, și ea este, fără îndoială, cea care cu ochii legați, ținînd poate în mînă un brevet de noblețe, împodobește sub

Sfîntul Sacrament marele portal al bisericii din Tasco *(foto 10)*, ridicată în 1751 de către José de la Borda, miner, pentru fiul său Manuel, preot. Biserică de proporţiile unei catedrale, şi care ar fi fost chiar o catedrală, prin turnurile sale, dacă preotul din Guanajuato, parohia vecină, invidios că un preot abia sfinţit are parte de atîta fast, nu i-ar fi deschis un proces. După cinci ani de judecată s-a hotărît ca cel de al doilea turn să nu se mai clădească. La Borda trebuie să fi fost tot atît de supărat pe cît ar fi fost dacă regele i-ar fi luat unul din însemnele de nobleţe de pe blazon. Această disproporţie — această lipsă de măsură, ar fi zis grecii — între un eveniment social şi edificiul care-l manifestă este specific barocă.

Căutătorii de aur din America ridicau cîte o biserică la gura minelor lor şi o închinau cîte unui sfînt din Extremadura sau din Castilia, căruia credeau că-i datorează averea, tradiţie existînd încă de pe vremea lui Columb care, cînd i se aducea aur, intra în capelă, îngenunchea cu peniţa în mînă, invitîndu-i şi pe cei prezenţi să facă la fel, şi spunea: *«Să mulţumim Domnului, care ne-a făcut vrednici să descoperim atîtea avuţii»*. Rugăciune care aminteşte de cuvintele lui Las Casas: *«Creştinii au arătat în Indii că aurul era Dumnezeul lor»*. Pe faţada şi pe pereţii interiori ai domurilor, îngerii barocului vesteau, în sunet de trompetă, de lăută, de ţimbal şi de vioară, oracolele aurului; aurul făcea Puterile şi Virtuţile, Principatele[1] şi Dominaţiile[2], aurul umfla obrajii heruvimilor şi aşeza Tronurile, aurul glorifica, strălucitor, părul serafimilor, aurul era, în sfîrşit, metalul cel mai apropiat de Dumnezeu şi de Hristosul-Soare, care-l făcea să se coacă în măruntaiele munţilor; a te apropia de aur însemna a te apropia de Dumnezeu. Ideea aceasta formase în Evul Mediu obiectul unei dispute

---

[1] Are şi sensul de al treilea din cele nouă coruri ale îngerilor.

[2] Are şi sensul de primul ordin în ierarhia îngerilor.

între Sfîntul Bernard, care zicea: «*La ce bun atîta aur în bisericile noastre?*» și Suger care afirma: «*Ceea ce se află ascuns, ți se explică prin poarta de Aur, spiritul grosolan se ridică la adevăr prin materie*». În secolul al XVIII-lea nimeni nu se mai îndoia de aceasta, iar iezuiții, prin Molanus, afirmaseră că: «*Biserica este o imagine a Cerului coborît pe pămînt, și atunci cum să nu o împodobești cu ceea ce este mai de preț?*» Iar Casinius adăuga: «*Inovatorii ne acuză de risipă în împodobirea bisericii, asemănîndu-se întru aceasta cu Iuda, care-i reproșa Mariei Magdalena că varsă parfumuri pe capul lui Christos*». *Master* Iuda strîngea aurul și argintul pentru a întemeia o bancă, iar *dona* Maria Magdalena îl risipea ca să întemeieze biserici cu sutele, cu miile, cu zecile de mii, toate la fel de strălucitoare prin sentimentul de recunoștință față de Viață, față de Noroc, față de Dumnezeul pe care-l exprimă: «*Nu se află alt loc pe lume*, spunea în secolul al XVII-lea Thomas Gage din Noua Spanie, *în care oamenii să aibă mai mare înclinare de a face bine bisericii și clerului... Unii înalță altare bogate în capelele sfinților la care țin mai mult; alții aduc coroane de aur la icoanele Sfintei Fecioare; alții dăruiesc lanțuri de aur sau lămpi; mai sînt, în sfîrșit, și din acei care înalță mănăstiri sau pun să se clădească din nou cu banii lor... E un lucru obișnuit să vezi făcîndu-se pomeni și daruri nespus de bogate bisericilor și mănăstirilor de către persoane care duc o viață lascivă și scandaloasă...*» Altarul cel mare din catedrala din Puebla era evaluat în 1820 la două milioane de franci (cifră care azi ar trebui înmulțită cu o mie).

Generozitatea noilor bogătași a îmbogățit peste măsură biserica din Indiile occidentale, și ea a degenerat, așa cum degenerează în mod necesar, prin însăși puterea pe care o dobîndesc, cuceritorii — de credincioși sau de pămînturi. În 1740, clerul din Noua Spanie — zece mii de persoane, slujite de trei mii cinci sute de călugări — poseda două treimi din pămînturile arabile. Inventarul bunurilor ecleziastice e totdeauna greu de făcut, dar se știe că biserica din America, foarte înțeleaptă, a neglijat minele și a pus stăpînire pe terenuri cultivabile și terenuri de construcție; fără ea, America Latină n-ar fi avut nici unde să locuiască nici cu ce să se hrănească. Trecînd prin Lima după catastrofa din 1746, un iezuit francez descrie starea de mizerie în care se află mănăstirile: principala lor sursă de venituri, chiriile, a dispărut, căci tot orașul s-a prăbușit. Ele stăpîneau două treimi din el; Filip II se plînsese de acest lucru cînd i se comunicaseră planurile. La fel stăteau lucrurile în Bogota și în Pămîntul Sigur,* precum și în Noua Spanie, unde venitul a nouă scaune episcopale se ridica la nouă milioane de livre. Barocul american se scrie cu aceste cifre, volutele sale apar în curbele statistice ale veniturilor ecleziastice împletite cu cele ale producției de aur, argint și diamante.

Nu există despotism fără aurul principelui, nu există credință la servitori fără aurul stăpînului, iar aurul a fost, în America la fel ca și în Europa, drojdia pîinii barocului. În chimie se spune că un catalizator nu ia parte la reacție, în sensul că nici nu sporește nici nu micșorează greutatea moleculară a părților în cauză; lucrul e valabil și în ceea ce privește Aurul din Indiile occidentale, care n-a îmbogățit nici Spania, nici pe indian, dar care a permis arhitecturii catolice să se propage cu o înspăimîntătoare rapiditate.

Au existat trei mari momente ale artei coloniale: unul în secolul al XVI-lea în Peru *; altul la începutul secolului al XVIII-lea în Noua Spanie și al treilea la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în Brazilia *. Ele corespund celor trei mari momente ale goanei după argint, aur și diamante din aceste trei țări așezate în jurul lacului Titicaca și a localităților Potosi, Tasco și Guanajuato, Minas Gerais și Uro-Preto. Fiecăruia îi corespunde un stil european transpus în Noua Lume: mudejar și plateresc isabelin, clasicismul romanic al contrareformei, baroc, borrominesc, și churrigueresc, rococo lusitano-austriac. Arta colonială mai adăuga încă la ceea ce în Europa era deja ostentație, ca și cum aurul american, factor al artei europene, i-ar fi redat o nouă vigoare cînd ajungea pe acest pămînt care o făcuse să înflorească. Această splendoare adesea factice, de fațadă — o, și cît de mult se teme barocul să nu-și piardă fațada — izbutea să-i iluzioneze pe călători. Bullock, în 1823, exclama fără ironie: *«Atît de mare e splendoarea bisericilor și a altor edificii religioase, atît de bogat sînt ele înzestrate, încît Puebla întrece sub acest raport chiar și capitala lumii creștine»*. Puebla avea atunci, pentru nouăzeci de mii de locuitori, o catedrală, șaizeci de biserici, nouă mănăstiri, treisprezece pensioane, douăzeci și trei de colegii, care folosesc toate mijloacele pentru a-și proclama averea, reușita, credința în prezent, în viitor, în veșnicie; zurgălăi, flori stilizate, boabe de mătănii, ornamente cu linii înlănțuite, nervuri, împletituri, trandafiri, panglici, arabescuri, bibelouri chinezești, toate stilurile. Planul regelui, sufocat de exuberanta vanitate a supușilor săi, despotismul său arhitectural sînt, la rîndul lor, ținute în șah de sculptura cuceritoare a meșterilor indieni: începînd din secolul al XVII-lea, Puebla este centrul unei arte artizanale indiene numită *poblano* care face legătura cu tradițiile precolumbiene; ea va ajunge la mijlocul secolului al XVIII-lea la un fel de spasm pe care nici un adjectiv nu-l poate descrie, într-atît este de misterioasă credința care a produs-o.

Arhitectura colonială a fost foarte rareori opera metișilor sau a indienilor, ca și cum planul unei biserici ar fi o dogmă, operă a unor teologi exclusiv europeni, iar ornamentația o liturghie susceptibilă de tot atîtea libertăți și interpretări cîte națiuni și chiar popoare există în sînul acestora. Originalitatea barocului indigen, mexican sau peruvian, nu-i evidentă decît în cadrul unor teme minore care alcătuiesc materia ornamentală, ceea ce și explică neobișnuita ei proliferare în America latină. Acolo — și numai acolo —

indigenul a fost liber să-şi lase sufletul să vorbească prin mînă, să lase să apese asupra ei o grea ereditate de artizan olar sau țesător precolumbian; acolo a putut și el, la rîndul lui, să cucerească arta,care-i era impusă, prin motive geometrice împrumutate din tradițiile sale și în special prin cel al șarpelui sau al reptilei, ai cărei solzi se îmbucă unii într-alții și a cărei coadă se încolăcește, cheie a artei precolumbiene din Mexic și pînă în Peru *(foto 36)*. Produs al artei populare, cea a retablului se preta la aceste deformări. În teorie, retablul spaniol este o combinație între pictura flamandă și arhitectura italiană, aceasta servindu-i drept cadru celeilalte. Alonso Berruguete (1480—1561), al cărui tată a fost elev al lui Van Eyck, este el însuși elev al lui Michelangelo și al lui Rafael, dar și al lui Bramante, fondatorul arhitecturii clasice. De fapt, avem de-a face cu o artă de factură populară și artizanală: retablul flamboyant flamand este transformat, de bătrînii artizani mauri sau *mudejar* din Spania, în orfevrerie de stuc, în acele *plateros en yeso*, ale căror arabescuri se complică cu cartușe, festoane, cochilii, fructe și volute în genul celor practicate de artiștii manieriști din Roma. Această abundență ornamentală nu sufocă la început tablourile, care rămîn foarte lizibile, grupate pe etaje, deasupra altarului principal precum sculpturile aflate pe fațadă deasupra porții. În 1575, retablul din Yanuitlan *(foto 11)* ridică spre o boltă încă gotică un ansamblu monumental în care pictura este încă dominantă; la fel stau lucrurile și la Huejotzingo, unde a lucrat flamandul Simon Pereyns (1586), fondatorul școlii din Mexic *. Amîndoi se inspiră după *altar mayor* din Escorial, care va servi drept model timp de aproape un secol creștinătății spaniole, cu tablourile sale întretăiate de ordinul corintic și compozit. Acest secol e un secol mai calm și vădind chiar o anumită rigoare în ostentație, un anumit reflux în producerea metalelor prețioase, dar noul aflux al aurului mexican de la sfîrșitul secolului al XVII-lea dă un nou impuls mișcării și forță de lege inflației ornamentale a lui Borromini și a lui José Churriguera, exagerată de elevul său Ribera și exagerată încă și mai mult în Mexic de Jerónimo de Balbas care, în 1718, execută altarul Regilor. Nu e greu de închipuit ce va inventa fiul său, la Tasco, pentru a nu întrerupe o atare tradiție de abundență ornamentală.

Tasco înseamnă, în nahuatl, Locul-unde-se-joacă-mingea. Și cum se mai vede sărind această minge mexicană, pe fațadă și pe retablu *(foto 31)*, metamorfozînd fiecare volută pe care o lovește într-o nouă volută, într-o nouă spirală; ce mult ne-ar plăcea să-i urmărim pe îndelete traiectoria, descompunînd timpii din care e alcătuită, pentru a înscrie minutele acestei transfigurări ale cărei mari ore le constituie Borromini, Churriguera și un creol. Cum s-o oprești, măcar o secundă, cînd ea izbește, trimisă de mîna unui artizan indian, fațada, retablul, cupola din Ocotlan, din Acatepec sau din Tonantzintlan? Coloana răsucită a lui Bernini era încă un element arhitectural a cărui ornamentație, datorată lui Francisc Flamandul, rămînea discretă. Ce să mai spunem despre cele în stil churrigueresc mexican și baroce andin *(foto 36)*? Toate forțele ornamentale pe care Bernini le închisese, fără să știe, în spiralele lor, se dezlănțuie. La Compaña de Quito, la Oaxaca și la Tepotzotlan, interiorul bisericilor coloniale dispare sub sculpturi, ca un arbore care, năpădit de iederă și viță, curînd mort, nu mai este altceva decît scheletul invizibil al unei vegetații a cărei substanță moale împrumută suportul dur al oaselor. Există o iconografie a ornamentului arhitectural — anghinare, conopidă, cicoare, urnă, balustră sau bilbochet — a cărui istorie ar fi, pentru un erudit răbdător, uimitor de lămuritoare în ceea ce privește această evoluție. Ar fi o adevărată muncă de călugăr, în asemenea măsură se nasc ornamentele unele din altele, se scindează, se divid, se multiplică la infinit — o muncă de biolog, urmărind îndeaproape infimele mutații ale unui trunchi într-o infinitate de familii. Una dintre aceste familii este americană și se subdivide în înrudiri aztece, olmece, chichimece, maya, quechua, aymara, în căsătorii între verișori negri, albi și roșii; toate acestea alcătuiesc într-o biserică din Indii un înspăimîntător amalgam de forme care se nasc, se dezvoltă, putrezesc și renasc din însăși putreziciunea lor; toate acestea alcătuiesc o lume halucinantă de suflete, ar fi zis Platon.

În acest moment, cînd sculptura din Peru și din Noua Spanie, sigură de victoria ei, se lasă în voia extravaganțelor churriguerești, pe care le mai și complică cu reminiscențe precolumbiene, la celălalt capăt al Americii, pe teritoriul portughez, în districtul Minelor din Brazilia, arhitectura colonială se decantează. Fațadele bisericilor din Uro-Preto sau din São João del Rey nu mai sînt aplice monumentale străine planului; între turlele bine distanțate, frontispiciul se ridică pînă deasupra unui oculus, cu o grație de vegetal curățat de crengile care prisosesc, dominat, stăpînit de arhitecți care știu să rețină esențialul din clocotirile de sevă *(foto 46)*. Sînt meșteri dulgheri care dețin secretul acelei simplități la care se întorc marii maeștri din Austria și din Portugalia. Simplitatea bisericii misiunii americane sau andine era romană sau mediteraneană, cea a bisericii confreriei din Minas Gerais este ceva cu totul nou și infinit mai complex, pentru că ascunde un plan uneori foarte subtil, cel al bisericii eliptice desenată de Serlio în tratatul său, de Vignola în 1572 pentru Santa Anna del Pafrenieri din Roma și de Borromini în 1638 pentru Saint-Charles-aux-Quatre-Fontaines. Turtind unghiurile dreptunghiului clasic, arhitecții dulgheri obțin un poligon, un oval, o elipsă, biserica Sfîntul Francisc din São João del Rey, un dodecagon neregulat, Madona de pe Pilastrul din Pombal, și ating culmea subtilității în 1784 prin planul în două elipse asociate al Rozariului din Uro-Preto. Cinci ani mai tîrziu, districtul Minelor se ridică împotriva autorității regale cerînd independența. Marele baroc arhitectural, cel care inventează noi structuri în loc să le mascheze pe cele vechi prin artificii, apare în America latină în momentul în care imperiile catolice se vor prăbuși, și nu va supraviețui acestui moment.

PATIMILE ÎN VIZIUNEA NOII-SPANII

Soldatul Bernal Díaz del Castillo își sfîrșea viața ca magistrat în Santiago de Guatemala. Peste ani, după ce furia cuceririi se mai domolise, el își evoca vechii camarazi, pe toți cei ce nu erau căpitani (*foto 4*): «*Cei patru frați din Alvarado, toți morți; Sanzedo, atît de îngrijit, încît toți îi spuneam „Galantul", și care a fost ucis pe pod; și Maldonado, „cel generos", care a murit de moarte naturală . . . ; „bătrînul soldat" Caravajal, care a surzit; de la Serna, cu fața brăzdată de o cicatrice . . . Și mulți, mulți alții, care îmi vin în minte, chipul lui Vendabal, în timp ce mexicanii îl duceau să-l sacrifice, Juárez cel Bătrîn, care și-a ucis femeia cu o piatră de moară, Gómez, unul din puținii care s-au întors bogați în Castilia, Enríquez care a murit de congestie în propria-i armură, Escudero spînzurat, picioarele cu degete mutilate ale lui Umbria, Mesa înecat, Guzmán înghețat, Díaz cel cu ochii triști, și Portillo, cel care și-a părăsit toate bogățiile ca să intre în ordinul Sfîntului Francisc. Și n-am mai rămas decît eu, doar eu . . .*». Cortegiul funebru al conchistadorilor bîntuie bisericile fortificate de pe înaltul podiș mexican (*foto 3*), mulți au fost chiar înmormîntați în ele, cu mult mai mult fast decît cum au trăit. Frontonul sau retablul unei biserici baroce (*foto 11*) nu este, el însuși, un imens catafalc?

Pompa funebră este o artă barocă care a apărut în Europa în timpul Cuceririi și a înflorit în Indiile occidentale, avide de spectacole. Patru sute şaptezeci şi şapte de salve de tun au salutat ridicarea corpului — îmbălsămat în mantaua sa de comandor al ordinului Sfîntului Iacob al Spadei — Excelenţei Sale viceregele Noii Spanii, Juan de Acuna, marchiz de Casa Fuerte; patru sute de slujbe se celebrau în acelaşi timp, şi în timp ce toate clopotele sunau, în timp ce toate ţările, tot Mexicul, se aflau în rugăciune, convoiul se întindea pe doi kilometri înapoia unui monument, catafalcul, tras de douăzeci şi patru de cai. S-a spus că societatea barocă a voit să-şi fardeze moartea pentru a-i ascunde grozăvia; nu, ea o onora în chipul cel mai brav, pentru că era sigură de înfrîngerea ei, pretinzînd să intre de-a dreptul în viaţa veşnică fără a face anticameră.

Pe patul lor de moarte, societăţile baroce au ajuns totdeauna la o împăcare cu cerul, şi poate nu există naţiune pe lume la care devoţiunea faţă de sufletele din purgatoriu să fi avut atîta succes ca în Indiile spaniole, unde se ucidea un om pentru un fleac, dar unde ucigaşul plătea după aceea cît trăia liturghii pentru odihna sufletului celui omorît. Pe uşile bisericilor se putea citi: *Astăzi se scot sufletele din purgatoriu*, şi doamnele se duceau, urmate de micii lor sclavi negri sau roşii din Congo şi Amazonia, să-i ceară Fecioarei să intervină cu rugăciuni pentru toţi cei care pieriseră de bici, de ftizie, de ciumă, de lepră sau de vărsat, în mine sau pe plantaţii, şi să se roage de asemeni şi pentru un soţ, un frate sau un amant ucis în duel. O femeie din *sociedad*, o femeie « înţeleaptă », o albă, trebuia să aparţină confreriei Santa Maria del Sufragio, gratificată cu privilegii printr-o bulă din 1594, iar bărbatul ei să umble cu cheta purtînd pentru ea un disc de aur împodobit de două statuete îngenuncheate, cu braţele înălţate la cer, *las ánimas*, două suflete moarte care primeau banii şi ştiau, la nevoie, să-l răsplătească pe cîte un donator generos. Se povestea la Lima că odată salvaseră pe un amant credincios adumbrind pentru o clipă ochii soţului furios; că scăpaseră două fete bătrîne, pe care le protejau ele, de gloanțele unor tîlhari care le atacaseră. Puteai face și mai mult decît să te rogi, pentru sufletele din purgatoriu, puteai să le scoți de acolo dacă plăteai Tezaurului regal bula morților, care le dispensa de supliciu, precum bula de împăcare îl dispensa pe hoț de a înapoia păgubașului punga, iar bula celor vii dispensa de posturi. Azi zîmbim la gîndul acestor tranzacții, dar uimitor e faptul că relațiile cu eternitatea au fost în acel timp ceva atît de obișnuit pentru acele societăți coloniale atît de legate de bunurile pămîntești; jansenismul nostru e iritat de toate acestea și poate că n-are dreptate: în volutele de aur ale îngerilor de tip baroc din jurul unui Christos mort s-a închegat o unitate — aceea a unei credințe fără milă, fără scrupule, dar și fără remușcări de conștiință — întru frumusețea sufletelor, oricare ar fi fost forma sau culoarea lor, aceea a corpului glorios al unei societăți eterne, răscumpărînd prin triumful lui Hristos-Rege suferințele morții biruitoare. « *Fraților, ascultați misterul pe care vi-l dezvălui: toți vom învia, dar nu toți vom fi schimbați. Într-o clipă, la sunetul ultimei trompete, morții vor apărea vii, într-o stare incoruptibilă, și atunci vom fi schimbați, căci trebuie ca acest corp pieritor să fie înzestrat cu incoruptibilitate, iar corpul muritor cu nemurire. Iar cînd acest corp muritor va fi fost înzestrat cu nemurire, cuvîntul Sfintei Scripturi se va împlini: Moartea a fost îngropată în victorie. O, moarte, unde este acum biruința ta?* » Această frază de la liturghia morților s-ar putea înscrie pe toate monumentele cuceririi sufletelor prin cucerirea aurului. O biserică din Mexic sau din Peru este o monumentală sărbătoare creștină cu Isuși suspendați, așezați, ghemuiți sau culcați, cu acoperămînt tras pînă la bărbie, cu fruntea acoperită cu o bonetă de dantelă, dar, în cele din urmă, înviați în haină de mătase, într-un delir de îngeri și arhangheli. Pata roșie pe care o aruncă arta colonială pe harta lumii baroce este ca un văl al Sfintei Veronica: pe ea se înscrie fața însîngerată a lui Christ.

Toate peisajele care se întind de la munții pleșuvi mexicani și pînă la pădurile Amazoniei sînt peisaje ale Patimilor, toate bisericile sînt beciuri pentru tortură, labirinturi în care fiecare palier este un popas pe drumul Golgotei, fiecare dulap un mormînt, atît sînt de halucinante, prin suferință și prin moarte, statuile, păpușile, manechinele articulate care se înghesuie înăuntru și care învie la soare în zilele de procesiune.

Vărsat, febră glabenă, inundații, erupții, cicloane, atacuri de corsari, incursiunile indienilor, ale banditilor sau piraților, revoltele indigenilor, foamete explozivă dar familiară, moartea este întotdeauna prezentă în Indiile occidentale, cu cortegiul său obișnuit de victime și de martiri. În saloanele, sufrageriile și dormitoarele creolelor nu atîrnau pe pereți tablouri cu flori, cu nașterea Venerei sau cu scene pastorale, ci tablouri înfățișînd decapitări, spînzurări de stîlpi sau ruguri. Fiecare oraș avea o casă de refugiu unde în Săptămîna Patimilor, femeile din *sociedad* mergeau să se flageleze. Era foarte la modă să faci parte dintr-o confrerie de penitenți, ba chiar exista o ierarhie subtilă între confreria milosteniei, cea a Sfîntului Dominic și cea a Sfîntului Francisc; lumea se ducea la marile sărbători liturgice cum se ducea în Europa la operă, reținîndu-și dinainte locurile, atît de mare era afluența. Poporul indian venea din supunere, dar și din gust pentru un spectacol la care participa cu strigăte, și prin creația artiștilor săi, care sculptaseră statuile lui Christ, ale Madonei și ale Sfinților, care erau principalii actori. Poporul era corul roșu iar preotul hierofantul alb care comenta episoadele dramei, Isus prins, Isus legat, Isus biciuit, Isus împovărat cu crucea și Isus poticnindu-se, corul își striga de fiecare dată spaima, se temea și se înfuria de-adevăratelea, intra în transă cînd răsunau loviturile de ciocan care țintuiau pe cruce un Christ de lemn ce avea înăuntru o bășică plină cu un lichid roșu, cînd se ridica crucea între crucile celor doi tîlhari, unul alb și altul indian, pentru ca toată lumea să fie mulțumită — căci cine ar fi putut spune care era cel rău? Lucrurile se schimbau de la o confrerie la alta. Bocitoare de profesie plîngeau la picioarele crucii, doi diaconi urcați pe scări scoteau apoi cuiele din mîinile și picioarele manechinului, îl coborau încet și mort cu adevărat, cu capul legănîndu-se în față, îl ofereau durerii poporului care începea să plîngă în hohote. Isterice, femeile, în delirul lor vrînd să sufere în fața Dumnezeului care suferise într-atît, își dădeau pe întrecute palme. Erau bete de plîns, de tămîie, de alcoolul de porumb ca și cele zece mii de indieni care așteptau de sîmbătă în piața Cuzco din Peru apariția, în Lunea sfîntă, a lui *Señor de los Temblores*, un trunchi de stejar brut învelit în dantelă, cu plăgi de rubin, cu cuie de diamant, cu spini de smaragd și cu păr de fată tînără, pe care un locotenent de poliție îl tăiase de pe capul fetei sale în agonie. Mulțimea tăcea mai întîi cînd El îi apărea în față, monstruoasă păpușă cu resorturi, cu membrele tremurînd convulsiv; apoi, urlînd, se arunca asupra celor treizeci de inși care-l purtau, ca să le ia cu sila sau de bună voie locul: era o fericire pentru tot anul. În îmbulzeală, Christul Cutremurelor de pămînt se legăna; îndărăt episcopul mergea în odăjdii cu pași mărunți și înceți; înainte, « pistil al unei stranii flori », așezată în centrul unei pîlnii de dantele, sub un păr blond și încrețit, Madona privea mulțimea cu ochii uluiți; cercurile rochiei sale aveau o circumferință de șase metri, rochia era de brocart albastru și alb, împestrițată cu aur; brațele, gîtul, urechile și degetele îi erau acoperite cu bijuterii, iar în mînă ținea un evantai. În față mergeau Sfîntul Iosif, cu rindeaua pe umăr, cu pana de păun la pălărie, San Cristóbal cu mustățile sale unse de capucin, San Benito, negru ca noaptea, cu ochii albi, cu buzele violete, pe care lumea îl huiduia, și în față, sub o umbrelă roz, San Basilio, aclamat frenetic.

Cine va putea spune ce vedea cu adevărat poporul indian în aceste imagini ale lui Christ, ale Mamei sale și ale sfinților pe care i-i dăruise Spania, ce superstiții și ce mituri amesteca el laolaltă cu cele pe care le zămisliseră vînturile din Iudeea, din Mediterana, din Castilia, din Extremadura sau din Andaluzia? Adevăratul mister al Chriștilor de pe tropicul Cancerului și al Capricornului *(foto 13 și 14)* nu constă atît în reprezentarea cît în proliferarea lor; și în aceea că arborele credinței, Crucea, și-a răsucit atît de adînc rădăcinile în sufletele primitivilor, precum acei țăruși trecuți prin foc care, plantați la Ecuator, la limita pădurii virgine, prind rădăcini într-o noapte, dau crengi și frunze într-o săptămînă, înviind și plesnind de sevă. Drama Bisericii din Indiile spaniole n-a constat în lupta sa pentru a impune credința — aceasta se făcuse în cincizeci de ani — ci în nesiguranța cu privire la felul în care masa credincioșilor, corpul lui Christ, o trăia și suferea pentru ea. Patimile în America au o mireasmă de alcool de porumb, sînt orgia, în sensul în care grecii foloseau acest cuvînt, adică taină sacră și orgie în același timp, stupoare. Cine ar putea afirma că toți acești Chriști nu erau încă niște idoli în jurul cărora continuau dansul pămîntului? Cine să judece aceasta? Călugării care-i puneau să joace, să picteze și să sculpteze aceste mistere puteau oare să judece acest fapt, ei înșiși fiind uneori un fel de ucenici vrăjitori descumpăniți de succesul predicilor lor? Un arbore contorsionat din pădurea Morelia din Yucatán * devine în ochii călătorului uluit Christul-Domn-al-Arborelui, nume pe care menadele îl dădeau lui Dionysos... Însăși substanța din care erau plămădiți acești Chriști, în bisericile misiunilor, era tot aceea din care fuseseră făcuți vechii idoli care-l înspăimîntaseră pe Cortés, un fel de amestec de porumb, de orhidee, de bumbac și de agavă, din care mai lipsea doar sîngele celor sacrificați. Un preot păgîn convertit dezvăluise secretul episcopului din Michoacan, Vasco de Quiroga (1536—1565), care a clădit chiar o fabrică. Amestec instabil din fructele acestui pămînt instabil, acest zeu al lavei sau Christ al Cutremurelor îi proteja împotriva acelorași calamități. La amiaza zilei de 28 iulie, 1656, Christul celui de-al treilea ordin din Patzcuaro a aplecat capul, în timp ce clopotul a început să bată singur; peste trei ore, întregul oraș se prăbușea, cu excepția bisericii. E lesne de închipuit, cum i-au mulțumit supraviețuitorii acestui biet trup de argilă, care-i salvase prin fragilitatea sa, îmbrăcîndu-l în aur, argint și mătase. Noua Spanie ardea în fiecare an vreo două mii de chintale de ceară, importată din Spania, în fața Chriștilor săi ținuți sub sticlă, în fața sfintelor sale uimite, a madonelor sale îndurerate și solitare, în fața sfinților săi torturați, dar oare ce-ar fi răspuns ea faimoasei întrebări a Inchiziției adresată acelor Vaudois din Alpi: «Credeți că Christul din ostie este tot atît de mare ca și cel de pe lemnul Crucii?». Da, fără îndoială, dar nu din rațiuni dogmatice, ci pentru că în timpurile precolumbiene, sfinte femei frămîntau pîinișoare în formă de oase omenești, care erau apoi împărțite într-un fel de comuniune solemnă — erau oasele zeului Vitziliputzli. Ținutul incas ar fi zis deasemeni, da, pentru că fecioarele soarelui frămîntau pîinișoare din porumb și din sînge de vigonie, care erau împărțite apoi în tot imperiul: era comuniunea lui Inca, Soarele viu.

De origine precolumbiană, patimile din America nu au nimic de a face cu concepția occidentală despre frumos din secolele lui Pericle, Michelangelo sau Ludovic al XIV-lea, iar șansa religiei a constat tocmai în faptul că cucerirea a adus cu ea, pe pînzele corăbiilor, pe stindarde, pe cuirase, pe medalii și chiar pe lama săbiilor, o artă în plină reacție împotriva renașterii antice, o artă sacră care căuta să-și regăsească rădăcinile populare pentru a lupta prin imagini împotriva reformiștilor, care tot decantînd divinitatea, o aboleau în idealul unui Dumnezeu nereprezentat și nereprezentativ. Trupe de șoc în războiul artei sacre, iezuții se pronunțau pentru culoare, pentru poze de Epinal înfățișînd sfinți, pe care să le poată distribui ca pe niște manifeste, pentru madone pe care să le poată lipi pretutindeni ca pe niște afișe, pentru Chriști care să se legene ca niște stindarde la răscrucile drumurilor. Și pe aceste pămînturi ale misionarismului, ei aveau dreptate: aceste imagini, băștinașii puteau să le vadă și să le audă, să și le apropie, întărind culorile, înmulțind broderiile și simplificînd, pînă la simbol, desenul. Au avut chiar un atît de mare succes încît un edict din 1600 a trebuit să interzică în Mexic reprezentarea lui Christ, a Fecioarei și a Sfinților pe obiecte de menaj, crătiți, mobilă, cearceafuri; a îngăduit totuși Inima Sfîntă din cocă coaptă.

Misterul Patimilor a fost jucat în America indiană cu mai mult talent și poate cu mai multă dragoste decît la celelalte națiuni, pentru că ea n-a încetat nici o clipă să le îndure, pentru că ea n-a ieșit niciodată din limbul sacrificiilor omenești prin a căror oroare popoarele primitive comunică cu sacrul. America a rămas multă vreme legată de realitatea omorului liturgic, și s-a întîmplat ca în Mexic să fie răstignit cu adevărat, cu cuie adevărate, pe o cruce adevărată, un penitent voluntar, în Vinerea mare, care a și murit din această pricină. Ce ar mai fi de zis apoi de cultul Inimii Sfinte a lui Isus în această țară în care se aruncaseră mormane de inimi palpitînde, smulse din piepturi, pe piatra altarelor? În momentul în care Europa încerca să dezîncarneze patimile Dumnezeului său în dramele Frumosului, Sensibilului sau Inteligenței, America precolumbiană, cucerită, distrusă, anihilată, dăruia, convertită, aceluiași Dumnezeu, adevărul său de suferință umană, fapt pe care numai misionarii și mai ales iezuiții l-au înțeles, incitîndu-i pe indigeni să copieze imaginea Christului biciuit, a Christului care se tîrăște, a Christului răstignit *(foto 18)*, a Christului agonizant, strigînd, mort *(foto 19)*, a Christului cu pieptul deschis arătîndu-și inima arzătoare. Realismul în imaginea unui Dumnezeu pironit de viu, străpuns de lance și dezmembrat pe cruce, reprezentarea în care se pipăie cu degetul plăgile și ulcerele, ochii dați peste cap, moartea căscată a unei guri cu dinți de schelet fuseseră recomandate de către Ignacio de Loyola în ale sale *Exerciții spirituale;* obsesia sau jocul agoniei și al morții, al descompunerii colcăitoare erau exerciții pe care le recomanda chiar copiilor, celor pe care-i forma în vederea cuceririi sufletelor și a pămînturilor, « pentru Dumnezeu și rege»; le spunea că trebuie să aibă un cap de mort în cameră, că era tot atît de util pietății ca și crucifixul, scapularul și mătăniile. Într-o bună zi au făcut din ele ghirlande, apoi zaharicale, înfățișînd capete de mort *(foto 17)*.

S-a scris adesea că America a suferit mult, dar nu s-a spus poate îndeajuns cît de mult și-a iubit ea suferințele, spectacolul patimilor ei și nu numai întîmplarea l-a făcut pe Cortés să debarce în Vinerea Patimilor și să boteze primul oraș cucerit. Bogatul și adevăratul oraș al Crucii, cel adevărat, pentru că mai există unul, cel al antichristului Luther. Și nu s-a pus pe cele două talgere ale balanței—dar oare s-ar putea pune?—suferințele Reformei și ale Cuceririi, masacrele din Germania, Franța, Olanda, Anglia și cele din noile provincii ale Spaniei. Chinurile la care corsarii protestanți îi supuneau pe Domnii din Societatea lui Isus erau oare inferioare celor la care-i supuneau cavalerii spanioli pe indigeni în onoarea celor doisprezece apostoli, și indigenii pe iezuiți în onoarea cine știe cărui idol local? A existat în aceste secole de cucerire o reacție în lanț de orori, a căror victime spectaculoase au fost în primul rînd iezuiții. Bisericile lor erau antologii de chinuri, căci ei știau totul în materie de tortură, cunoscînd tortura chinezească, hindusă, mahomedană și africană, germană și engleză, rusă și flamandă, și chiar elvețiană. În 1588 publicau o culegere sub titlul *Teatrul Cruzimilor Ereticilor*, ilustrînd cu ele pereții noviciatelor, pentru ca postulanții să știe bine ce-i așteaptă și ce onoare aveau de apărat. Stăpînind în America, la începutul secolului al XVII-lea, peste un milion de indieni, ei par a fi fost deținătorii unei ciudate arte a Patimilor. Înzestrați din fire pentru reprezentarea elementului atroce, Indienii i s-au dedat cu pasiune de îndată ce au fost liberi s-o facă. Dar excesul acestei imagistici catolic-indiene trebuie să fie oare interpretat numai ca un exces de imitare, ca o exagerare, nu a unor credincioși ci a unor actori care supralicitează, caricaturizează? Toți cronicarii au spus de nenumărate ori că indienii erau actori extraordinari, știind, de îndată ce erau convertiți, să transpună, cu o uimitoare veridicitate a tonului, o dramă care totuși le era străină, o dramă ebraică, trăită de un evreu, la o depărtare de mii de ani și de kilometri de istoria lor. Indienii erau mari iubitori ai spectacolului liturgic; și nu se temeau să se boteze de mai multe ori, în asemenea măsură le plăcea acest lucru, ceea ce explică exorbitantele statistici ale misiunilor. Indienilor le plăcea, de asemeni, să servească — zadarnic au susținut părerea contrarie călătorii din secolul luminilor — ,ei fuseseră astfel educați de către aristocrația aztecă, maya sau inca, din cele mai vechi timpuri. Credința conchistadorului sau despotismul arhitectural al principelui sînt fapte logice, politice și social explicabile, ținîndu-se seama de datele europene obișnuite; în schimb, credința domesticită, a băștinașilor, cărora li s-a lăsat libertatea de a împodobi arhitecturi autoritare apare în ochii umanismului tradițional o monstruozitate. Ni s-a expus oare vreodată, ni s-a arătat oare vreodată, o artă catolică galbenă sau neagră? Modelele venite de la Madrid, de la Roma sau Anvers au servit drept trambulină unei arte catolice *roșii*, dar spre ce anume? Ar fi greu de precizat. În biserica din Tasco o femeie îngenunche în fața unui Christ mort pe care-l ține în brațe un Dumnezeu-Tatăl, deghizat în papă *(foto 19)*; ea se ridică, își bagă degetul în rana unui picior, se închină, pleacă. Ce se petrece oare în capul ei?

Ce se petrece oare în capul meșterului indian care, în aceeași biserică, a sculptat fața Christului la stîlpul biciuirii *(foto 12)*, a acelui flagelat cu mîinile legate, al cărui model se află la Sfînta Praxede din Roma? A încerca să găsești sursele legendei care i-a făcut pe cruciați să descopere această coloană pe Pămîntul sfînt și pe cardinalul Colonna s-o aducă la Roma în 1223 e ca și cum ai vrea să oprești halucinantul conflict al umbrei și al luminii pe acest chip, care se schimbă după unghiul din care e privit, năucit, urlînd de durere, mînios, disprețuitor, pradă nu se știe cărei bucurii supraomenești. Bula alexandrină * este într-un sens planul edificiului sfînt al Americii spaniole, credința băștinașilor constituind materialul—chirpici de porumb mexican, cărămidă crudă maya, andezitul inca, piatra spongioasă a mulatrilor din Brazilia; compact sau friabil, dur sau fragil, luat așa cum se găsea, acest material rămîne, în ceea ce privește rezistența, elasticitatea, greutatea și substanța sa, inexplicabil. E aici, e tot ce putem spune, și el e cel care a dat trup, carne și sînge acestei arte a Cuceririi; cuceritorii înșiși nu și-au dat decît scheletul. Dar cum, de ce și în ce fel? S-a explicat totul prin zelul misionarilor, dar de ce au reușit ei în America, cînd au eșuat în Africa și au avut o atît de mică reușită în Asia? Călătorii din secolul luminilor vorbesc de teama și de șantajul cu înfometarea. Dar nu se lucrează la o operă de artă sub lovituri de bici, sau dacă da, atunci înseamnă că și biciul este iubit.

Un meșter zidar maya a sculptat în secolul al XVI-lea în pietrele vechiului Tiho, de fiecare parte a balconului guvernatorului din Merida – Francisco de Montijo, care-și hrănea cîinii cu copii de sălbatici — oameni păroși, călcați în picioare de doi conchistadori înarmați, iar sub jghiaburile acoperișului, pe frații lui învinși, cu fețele schimonosite. Nu i-a făcut însă în stil maya, ci în stil plateresc, maur *(foto 4)*. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Aleijadinho din districtul minelor braziliene, vinovat de *infamia de mulato*, bastard al unei sclave negre și al unui arhitect, a sculptat în chip de San Jorge biruind dragonul pe un ofițer care-l brutalizase... Există o artă sudică proprie Americii spaniole, obscură revanșă — în genul celei a lui Jean de Nivelle — a băștinașilor, a metișilor și a mulatrilor împotriva teroarei, prin figurarea teroarei pe fața albă a lui Christ; există în America indiană numită și America latină o artă barocă a suferinței, a cărei forță de răscumpărare nu o vom înțelege niciodată. Pe zidul gol al cuceririi spirituale, fața Christului indian este o floare misterioasă și crudă. Ciudat este însă faptul că Sfîntul Oficiu n-a avut prea mult de urmărit erezia în Indiile occidentale: din anul 1571 și pînă în anul 1800, doar vreo șaizeci de persoane se pare a fi fost arse de vii în autodafeuri — un fleac, cînd mureau tot atîtea în înghesuiala vreunui pelerinaj în Guadelupa sau în Copacabana. Inchiziția americană nu avea de pedepsit decît păcate mărunte, abaterile clerului, dar putea oare să se urmărească pe ea însăși? — pe cititorii de cărți interzise și cîteva vrăjitoare de mîna a doua. Nu existau protestanți, evrei, nici măcar noi convertiți cu credința ezitantă, decretele regale interzicîndu-le intrarea în Indii. Și nici chiar păgîni: cînd Sfîntul Oficiu s-a instalat în Mexic (1571) și la Lima (1569), saltul în credința catolică fusese făcut, fără posibilitate de întoarcere. Dacă uneori, cîțiva indigeni încercau să restabilească cultul vechilor lor zei, ei nu cădeau sub jurisdicția Inchiziției decît dacă episcopul consimțea să-i dea pe mîna acesteia, trebuind însă în acest caz să plătească cheltuielile de urmărire, lucru pe care, bineînțeles, se ferea să-l facă. În timpul barocului, Inchiziția americană nu avea nimic de făcut decît doar să asculte denunțurile chapetonilor geloși pe creoli, și viceversa, să-i supravegheze îndeaproape, pentru că reprezentau mare sursă de venit, pe cei care făceau comerț cu ereticii protestanți, englezi, olandezi sau germani. Intransigența religioasă se alătura intransigenței comerciale a regelui, dar un dar oferit căpitanului de vamă și inchizitorului local intra în cheltuielile generale ale unei afaceri cu mirodenii făcută cu Londra. Cînd, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, minerii mexicani au acceptat să fie finanțați de capitaliștii englezi, aceasta s-a făcut cu autorizația Inchiziției. Spre deosebire de ceea ce se crede, nu oamenii din popor, ci notabilitățile erau cei care o detestau pe Santa Hermandad și au obținut abolirea ei. Inchizitorii erau admiși de mulțime pentru că ei erau amestecați în întîmplările, în vicleniile și în nefericirea lor, chiar dacă abuzau de putere, pentru că ei îi satisfăceau gustul pentru spectacol, era o bucurie pentru tot cartierul să vadă cum e bătut *compadre*-le Obregón, purtînd o mitră de hîrtie pe cap, pentru că a îngropat în cimitir efigia de ceară, străpunsă de ace, a Învățătorului; era o bucurie pentru tot orașul să vadă cum e umilit în piața mare un notabil, înveșmîntat doar cu o cămașă, pentru că-l citise pe Voltaire.

Se pare că nu se poate explica predilecția artei indiene pentru Patimi decît prin acest gust al poporului pentru spectacolele liturgice sau infamante: «*Indienii neputînd înțelege ce vedeau, misterele trebuiau să le fie prezentate sub formă de spectacole, pentru ca să li se întărească prin aceasta credința*», remarca Vétancourt în secolul al XVII-lea, iar Raynal, în secolul al XVIII-lea, va spune că pentru indieni plăcerea se confunda cu pietatea. Călugării au introdus în America «*misterele*» Evului Mediu, în momentul cînd în Europa ele erau abandonate de popor pentru Commedia dell'Arte, traducîndu-le în nahuatl, quechua *, aymara. Printr-o bulă din 1586, papa Sixt al V-lea a dotat cu o indulgență specială slujba de Crăciun Mimată și cîntată de augustini, în timpul căreia preotul mima grimasînd, cu fața întoarsă spre mulțimea de indieni: «*Dominus vobiscum*», iar ea îi răspundea: «*Et cum spiritu tuo*», cu rîsete, petarde, zurgălăi, tobe și fluiere. Această credință l-ar fi încîntat pe Rabelais și, ca și călugării americani, el nu și-ar fi pus nici o întrebare, ci ar fi izbucnit în rîs văzînd un înger cum stinge la Cochabamba, cu mijloace foarte naturale, fitilul aprins al archebuzei cu care Avram se pregătea să-l jertfească pe Isaac. În calitatea lor de unici regizori autorizați ai teatrului credinței, franciscanii, apoi augustinii și iezuiții, nu puteau să se arate intransigenți în ceea ce privește puritatea jocului actorilor lor indigeni, așa cum nu puteau să ceară de la artiștii plastici nici reprezentarea academică a lui Christ mort și a Fecioarei plîngînd. Trebuiau să accepte încălcarea normelor Conciliului din Trento referitoare la decența imaginilor sfinte, consimțind la o violență sau la o senzualitate care-l șocaseră deja pe Zumarraga, primul episcop din Mexic, în anul 1544: «*Este un lucru foarte nepotrivit și lipsă de respect, ca, în fața Prea Sfîntului Sacrament, oameni mascați, îmbrăcați în veșminte femeiești să îndrăznească să apară dansînd și sărind cu mișcări necuviincioase și lascive, și cu mult zgomot, întrerupînd imnurile bisericii și reprezentînd triumfuri profane, ca acela al zeului iubirii...*»

În 1555, un conciliu din Mexic, compus din dominicani și franciscani, a decis să supună controlului Bisericii orice operă, fie că autorul ei era un alb sau un indigen. Corporațiile de pictori și de sculptori se organizează în confrerii religioase, sub autoritatea călugărilor, care adesea sînt și fondatorii lor, ca de exemplu Pedro de Gand și Bernadino de Sahagun (1499—1590) la Tlatelolco în Mexic, Julian de Quartas (1530—1587) în Yucatan, franciscanul Basilio de Santa Cruz la Cuzco * și Jodoque Rurke de Mansalaer, care a creat colegiul de artă indiană din Quito *. Adesea pictori sau sculptori ei înșiși, ei făceau cunoscute tehnicile europene odată cu adevărurile credinței, catehizarea făcîndu-se atît prin predici cît și prin sfinte imagini, pe care cereau apoi să le reproducă și indigenii. Cu ce libertate de interpretare însă? Temele majore în legătură cu Christ, cu Madona și cu sfinții, erau deja în

Europa supuse controlului Inchiziției, trebuiau să se conformeze dogmei sau articolelor referitoare la procesul beatificării. Aceasta nu se făcea însă fără ceartă: Christ fusese totdeauna reprezentat cu patru cuie, cînd, în secolul al XVI-lea, iezuiții nu-și puseseră decît trei pe blazon; teologi și erudiți au început să se înfrunte, au existat chiar și cîteva vizuni mistice în legătură cu cele trei sau patru cuie. În fine, în 1616 a apărut *De Sancta Cruce* a lui Gretser, S.J.; el a devenit autoritate pentru pictori și sculptori, care posedau deja *Evangelicae Historia Imagines*, culegere de imagini reprezentînd principalele evenimente ale Evangheliilor, concepută de Ignacio de Loyola și publicată pentru prima dată de către Plantin în 1583. Și e poate istoria cea mai barocă a artei baroce americane, istoria acestui protestant din Anvers care a primit din partea regilor prea catolici privilegiul de a tipări toate cărțile și toate imaginile pioase, care se distribuiau în imperiul băștinașilor, pentru ca aceștia să se inspire din ele. El îi avea ca reprezentanți comerciali pe hieronymiții din Madrid, dispunea de douăzeci de tiparnițe, conducea șaptezeci de tipografii și a primit în 1541 un ordin pentru două mii de breviare, șase mii de diurnale și patru mii de cărți de rugăciune. Succesorul său a venit în 1692 la Madrid să se plîngă de imitațiile lyoneze comandate de aceiași hieronymiți care erau însărcinați să-i apere interesele. Regele l-a înnobilat și pînă în 1841 casa Plantin din Anvers a fost «Mama» Indiilor spaniole. Un artist într-adevăr erudit și drept cugetător, care nu voia să aibă de-a face cu Inchiziția, trebuia să aibă în biblioteca sa și *Istoria Sfintelor Imagini* a lui Molanus, *Pictor Christianus eruditus* de spaniolul Interiau de Ayala, și mai ales *Istoria universală a imaginii miraculoase a Maicii Domnului* publicat la Veneția în 1624. În 1648 a apărut la Madrid *Tratatul de sculptură policromă* a lui Pacheco, socrul lui Valázquez, și care fusese elevul lui Castillo, coloristul celor patruzeci și opt de busturi de sfinți din relicvarul Escorialului. Cartea lui cuprindea rețetele și legile marilor maeștri ai sculpturii spaniole, Gregorio Fernández (1576—1636) și Montañés (1568—1649), cărora le va urma Pedro de Mena (1628—1667). Dar lumea iconografică creștină era prea vastă și prea complexă pentru ca un artist, oricît de erudit, să nu se rătăcească în ea, și în 1782 s-a crezut că e necesar să se mai publice și tratatul lui Ayala: *Pictorul creştin și erudit sau Tratatul despre Erorile frecvent comise de către cei care pictează sau sculptează imaginile sfinte.*

Probabil că cea mai mare parte dintre meșterii indieni ignorau aceste cărți, mulțumindu-se să copieze cît mai fidel cu putință modelele pe care le ofereau călugării. Fabricarea uneia dintre enormele păpuși din cadrul spectacolului Patimilor presupunea teoretic patru artiști, un imagist, un poleitor, un sculptor în stofă și un pictor. Primul cioplea în lemn atitudinea, mișcarea, expresia. Artistul indian nu pare să fi împins prea departe această schiță. Trecînd prin Cuzco în 1850, Marquoy a văzut pe unul dintre ei făcînd într-un sfert de oră un Christ din bucăți sculptate dinainte și fabricîndu-i ochii din sticlă topită într-o cratiță prevăzută cu găuri de mărimea unei castane; el picta apoi pe suprafața concavă pupila și globul. Detaliile feței și ale membrelor, cutele veșmintelor erau sculptate în materie moale cu care era acoperit scheletul dur, ceea ce în limbaj meșteșugăresc se numea « a da ținută imaginii», a o împodobi, îmbrăca, îmbogăți. Fața, brațele, mîinile, genunchii, picioarele, adesea corpul întreg, erau apoi acoperite cu un fel de tencuială imitînd carnea, i se pictau minuțios venele, ridurile și plăgile, tehnică numită *encarnación*, în care meșterii indieni erau neîntrecuți, cu darul lor de a imita, care-i uimea pe călători; în ceea ce privește restul, destul de disprețuitori. Fiind mai puțin o artă de sculptor, imageria indiană pare să țină de arta olarului care lipește și rotește, pe și în jurul unei armături grosolane, materia fragilă, chirpici, argilă, ipsos sau stuc, pe care o frămîntă, dîndu-i formă şi chip, pe care o îmbracă, o lipeşte şi o colorează în culoarea pielii sau auriu, sau în orice culoare destul de vie pentru a-i masca structura grosolană.

Acel *estofado* sau imitaţie de aur — în Franţa i se spunea « cirage » — era operaţia cea mai importantă a sculpturii ornamentale, cea în jurul căreia se făcea cel mai mult caz, dacă ar fi să ne luăm după manualele de arhitectură, care vorbesc mult de ea, tot atît de mult cît şi despre clasificarea ordinelor făcută de Vignola. Secretul său merită să fie arătat, într-atît de mult alchimia preparărilor acestora evocă o lume empirică a artei, care a dispărut sau nu mai există decît în obscurele oficine ale anticarilor şi ale muzeelor naţionale. Se compunea mai întîi din deşeuri de mănuşi vechi sau de pergament, un amestec menit să reţină foiţele de aur sau imitînd aurul; se aplicau apoi pe scheletul de lemn douăsprezece straturi de culoare albă, căci « albul e hrana aurului », şi apoi se reluau cu dalta toate detaliile sculpturii, inventîndu-se noi detalii. Se întindea apoi amestecul cu o perie de păr de mistreţ; se sfărîma ocru galben, pe cît era posibil pe o carapace de broască ţestoasă de mare, care era aşternut deasupra, şi nu mai rămînea decît « aşternutul fondului », operaţie delicată în legătură cu care fiecare artist spunea că posedă cea mai bună reţetă. Iat-o pe cea a lui Felibian, din secolul al XVII-lea: luaţi humă colorată cît o nucă, o sanguină cît un bob de fasole, plumb cît un bob de mazăre, sau un bob de linte, puţin unt, puţin zahăr candel, puţină pîine arsă, zdrobiţi şi amestecaţi cu clei de pergament avînd consistenţa piftiei... E o reţetă de bucătărie, meşterii pregătind îndelung şi cu grijă aurul, pentru a-şi hrăni sculpturile cu el.

Judecînd valoarea operelor indiene mai mult în funcţie de ignoranţa pe care o vădeau în ceea ce priveşte osteologia şi anatomia clasică decît în funcţie de puternicul lor sentiment al sacrului, călătorii n-au prea apreciat aceste expresii naive ale unei credințe primitive pentru care zugrăveala liturgică sau splendoarea aurului cu care era poleită statuia însemnau mai mult decît calitatea sculpturii, adesea brutal de simbolică. Prostul gust al imagisticii catolice americane este echivoc, situîndu-se între surîsul complice al filozofilor luminilor, cărora le plăcea să vadă în ea o batjocură la adresa unei religii obscure, și simplitatea medievală a poporului indian care o sculpta, o picta, o adora și o investea cu acea forță obscură a miturilor care îi va pasiona pe filozofii din secolul al XX-lea. Ea e evidentă în reprezentarea îngerilor, al căror cult a apărut în Europa în secolul al XVI-lea, reînviind prin transpunere în misterul creștin legende foarte vechi despre duhurile apei, ale pămîntului, aerului și focului... Animismul spontan al populațiilor precolumbiene și le-a însușit în mod firesc, acoperind retabluri, plafoane și domuri cu o mulțime de îngeri cu fețe stranii, de un erotism tragic necunoscut în Europa *(foto 16)*. Îngerul artei creștine indiene aparține atît paradisului cît și infernului; el nu surîde: extatic sau contorsionat, te duce uneori cu gîndul la chipul sacrificatului aztec ce țipă, cu o cicatrice în dreptul inimii, și mai curînd la sufletele morților care rătăcesc o dată cu vîntul pe platourile înalte și mișună prin ferigile din văile calde decît la Tronuri, la Serafimi sau la Heruvimi. Cu micile lor fețe crispate în rămurișul care le ține loc de trup, îngerii peruvieni așezați în cerc pe pereții domului din Santiago de Pomata sînt sufletele frunzișurilor de zi și de noapte, spiritele tropicale ale vegetației. Ce diferență există între acestea și îngeri pentru un băștinaș? O biserică mexicană sau peruviană este un piedestal de îngeri de tot felul *(foto 24)*, pe care e foarte greu să-i etichetezi, și poate că în acest contrast colonial dintre sufletele aflate în ceruri și cele moarte, dintre îngerii văzuți de europeni *(foto 27)* și cei văzuți de meșteri indieni izbucnește contradicția dintre credința albă și cea roșie, dintre credulitatea oamenilor raționali și superstiția oamenilor de culoare, între speranța lor și teama lor de invizibil. Dar cînd Francisco Miguel, meșter indian din Ocotlan, a pictat în centrul cercurilor de arhangheli și de apostoli un Duh Sfînt albastru, cu aripile desfăcute, cum se picta în toate bisericile din Europa, și-a amintit el oare că în același loc-cu-pini, un *teocalli* aztec, înainte ca Fecioara să i se reveleze aici unui franciscan în 1541, Marele Spirit nahuatl* își avea oracolul? A analiza, a măsura, a compara influențele indiene asupra modelelor venite de la Roma, Madrid sau Anvers nu constituie adeseori decît o bucurie de colecționar de timbre poștale ce descoperă cu lupa o diferență în arta dantelăriei lor. Cu excepția cîtorva, diferențele sînt nesemnificative, pentru că însuși semnul credinței rămîne neschimbat: e totdeauna fie un Christ, care se tîrăște, sau, lîngă o coloană, o Fecioară cu semilună, cu mătănii sau cu cuțite, al cărei arhetip există în vreun sanctuar european. Dar iată că ele au fost sculptate și pictate de meșteri indigeni cu o ereditate precolumbiană grea de idoli și de forme sacre absolut străine creștinătății. Tot misterul artei conchistadorilor e aici, în această mutație bruscă și totală, aproape fără sechele, a artelor precolumbiene în artă barocă, în această moarte și în această înviere a artei roșii devenită artă albă.

LOS CONQUISTADORES A LO DIVINO [1]

Miguel de Zamora se îmbogățise clădind Mexicul și Oaxaca; întors în Spania, a vrut să pună la încercare dragostea alor săi și s-a prefăcut că nu are nici o avere: a fost numit rușinea familiei. Atunci îi chemă pe toți a treia zi — era ziua Învierii — și le apăru în față îmbrăcat în aur și purpură, cu inele de smaragd pe degete și deschise și cuferele: au scos cu toții un țipăt prin care-și arătau iubirea. Dar el dărui totul săracilor și se întoarse în Noua Spanie unde, văduv prin voința lui Dumnezeu, se retrase împreună cu Juan Flores în munții din Tlaxcala, într-un loc foarte rece și foarte aspru. Călugării nu puteau să lase astfel în singurătate, într-o țară cucerită, pe un arhitect; dominicanii îl convinseră să li se alăture lor, ceea ce și făcu, ca frate folosit la treburi gospodărești, împreună cu fiul său Antonio, și în mănăstirea acestora din Oaxaca și muri, după cuviință, ca un adevărat sfînt, după ce adusese apă în oraș. Această povestire pioasă este exemplară pentru strălucita legendă a călugărului din America. S-au spus multe lucruri pe seama lui. Călătorii iluminiști au făcut din el un adevărat cal de bătaie: « *părea*, zice Humbold, *că era de datoria filozofilor să nege tot ceea ce fusese observat de către misionari* ». Inventarul defectelor călugărilor din Lumea Nouă este o clauză de stil cu începere de la Gage renegatul.

---

[1] Cuceritorii întru Domnul (N. T.)

Dar nu s-a scris și poate nici nu se va mai scrie vreodată, din lipsă de credință — nu mai trăim un timp favorabil legendelor —, legenda strălucită a călugărilor din America. Cucerirea și-a avut în persoana lui Bernal Díaz un adevărat Joinville, dar a fost lipsită de un Jacques de Voragine; doar cîteva cuvinte, prea seci în dicționarele istorice, prea pioase în lucrările conformiste, lasă să se înțeleagă ce au fost viața și temperamentul acestor oameni care au fost numiți *Conquistadores a lo divino*, expresie intraductibilă în franceză. Cu ajutorul lui Dumnezeu, nimic nu le părea imposibil, pentru că Dumnezeu era șansa lor. Cucerirea era pentru ei o judecată a lui Dumnezeu pe scară mondială, o probă judiciară, în care erau siguri de biruință, pentru că erau siguri, în modul absolut, de adevărul etern, socotindu-se instrumentele acestuia. Călugărul din Lumea Nouă l-a făcut pe Conchistador, după cum cel din Lumea Veche l-a făcut pe cavaler, justificîndu-l în fața lui Dumnezeu și, ca și cavalerii, conchistadorii și-au sfîrșit deseori viața în sutană de călugăr. Aurul nu era adeseori pentru cavalerii din Castilia sau Extremadura decît un pretext pentru altceva, un altceva pe care n-ar fi știut cum să-l exprime, și poate că Thomas Raynal a fost primul care a înțeles armonia spaniolă a tensiunilor opuse — aur și Dumnezeu — cînd scria: « *Setea de aur și spiritul cavaleresc care încă mai domnea... aceste două imbolduri îi făceau să alerge în Lumea Nouă pe oamenii din clasa cea mai de sus și cea mai de jos a societății, hoți care nu adulmecau decît jaful și spirite exaltate care credeau că aleargă spre glorie. Iată de ce acești primi cuceritori au lăsat în urma lor atîtea nelegiuri și atîtea fapte extraordinare; iată de ce cupiditatea lor a fost atît de atroce și vitejia lor atît de măreață...* » Cînd îl vezi pe Orellana părăsindu-l pe Gonzalo Pizarro și lăsîndu-se dus de curent, în pofida bunului simț, a cîștigului și chiar a gloriei, ca să săvîrșească acea extraordinară fugă înainte cu prilejul primei coborîri pe Amazoane, construind corăbii pe măsură ce apele deveneau mai adînci, și aceasta pînă la Cadiz, te gîndești la acel sentiment care-l face pe mistic să se năpustească spre Dumnezeul de care se teme. În acest sens, era logic și necesar ca Diego de Olarte și Augustín de Avila y Padilla, tovarășii lui Cortés, să se facă călugări, și că înainte de a deveni primul episcop din Popayan în Castilia de aur, Juan Gonzalez de Mendoza a fost un cavaler care s-a dus pînă în China ca să-l caute pe Dumnezeu. Franciscanii facilitau trecerea de la un mod de cucerire la un altul prin acei « soldați misionari », administratori laici însărcinați să trateze chestiuni privitoare la bani, de care le era interzis, prin canoane, să se atingă. În toate ordinele se regăsea fraternitatea celor două tipuri de cucerire, vlăstarele cele mai tinere ale familiilor spaniole fiind silite să aleagă între a se face călugări sau cavaleri în Indii, și unii și alții urmărind pe drumuri diferite și, cîteodată fratricide, un vis de cucerire, cu regate pe care și le închipuiseră în copilăria lor comună.

În vremea cînd Cortés îl înfrîngea pe Montezuma, un pios senior din Castilla, Alfonso Sánchez de Cepeda, avea doi copii care nu visau decît primejdii: Rodrigo și Teresa. Jurînd să cucerească lumea, au pornit-o într-o zi la întîmplare; au fost prinși și puși la regim de pîine și apă, și faptul s-a uitat. Ei însă nu l-au uitat. Cînd Rodrigo a împlinit douăzeci de ani, s-a îmbarcat împreună cu alți treizeci și doi de fii de familie nobilă pentru Rio de la Plata împreună cu Pedro de Mendoza, iar Teresa a intrat în ordinul care avea pe blazonul său un nor de argint pe un munte de nisip; a voit să-l urce. Teresa de Avila (1515—1582), reformatoarea Carmelitelor, al căror ordin s-a așezat în Mexic în anul morții sale, a avut patru frați, Rodrigo, Lorenzo, Jerónimo și Pedro, toți patru plecați spre Indiile occidentale și morți acolo. Filiația dintre conchistadorii în sutană și cei în cuirasă era frecventă; dominicanul Bernardo de Albuquerque, episcop de Oaxaca și protector al Zapotecilor, în 1559, a avut printre străbunii săi pe Rodrigo de Albuquerque, cel care a fost denunțat regelui în 1515, de către Bartolomé de Las Casas, pentru cruzimea politicii sale indigene. În același oraș s-a născut Antonio de Monroy, care descindea poate din Cortés (Monroy prin numele său patronimic și marchiz de Oaxaca) și care a fost numit conducător al ordinului dominicanilor în 1677 și arhiepiscop de Compostela în 1685. Alfonso de Ojeda, de trei ori celebru — prin căpetenia sa Cristofor Columb, cu care s-a certat, prin navigatorul său Americus Vespus * și prin întrebuințarea pe care a dat-o cel dintîi Proclamației de Cucerire—, a murit atît de sărac încît nici n-au avut cu ce să-l înmormînteze în mod decent; nepotul său Didas a îmbrăcat sutana dominicană la Lima în 1591, consacrîndu-și viața scrierii unui poem în douăsprezece cărți despre Christ și murind ca un sfînt în 1615. Exemplul cel mai pitoresc al acestei filiații atît de frecvente în Indiile spaniole, dintre cele două moduri de a cuceri, este cel al lui Pedro José de Béthencourt. În iulie 1402, baronul de Saint-Martin-le-Gaillard, senior de Grainville la Teinturière, descoperea insulele Canare; i-a cedat apoi acest regat nepotului său Maciot de Béthencourt, el retrăgîndu-se în Normandia; Maciot l-a cedat la rîndul lui Henric de Portugalia în schimbul fabricilor de săpun din Madera, recent descoperită de Ruyes Gonzalve de Camera, căruia i-a dat în căsătorie pe unica sa fiică. Astfel s-a născut în Canare don Pedro José de Béthencourt, care a pledat să îmbrace sutana celui de-al treilea ordin al Sfîntului Francisc, pe Pămîntul-lemnului-putred — Guatemala —, a întemeiat acolo un ordin al carității zis al bethleemienilor, a săvîrșit cîteva minuni, și, după o viață plină de sacrificii și de macerări, a murit ca un om drept.

Literatura conformistă afirmă că misionarii din America « aspirau la suplicii ». Faptul a fost adevărat timp de două secole. Torturilor la care spaniolii îi supuneau pe indigeni și pe care le aplicau între ei înșiși, s-au adăugat și torturile pe care călugării și le aplicau de bună voie. Tot ceea ce poate exista mai absurd în ochii lumii în materie de cruzime la misticii spanioli s-a manifestat pe acest pămînt al sacrificiilor. În materie de artă, America era mai barocă decît barocul, și părea că și în materie de ascetism trebuia să fie mai ascetică decît Sfinții Părinți din Deșert. Pe înaltul platou mexican și pe povîrnișurile Anzilor a existat o viață eremitică, ca și în Egipt și în Capadochia, și primii *conquistadores a lo divino* au cunoscut cea mai pură arhitectură monastică: cabana sau peștera solitarilor. Această voință de austeritate a fost ucigașă. Timp de cincizeci de ani, călugării au sosit în zadar în grupuri compacte, căci aceasta nu era de ajuns. Mureau de suferință, și nu atît din pricina violenței indigenilor, martiri ai propriei lor voințe de a respecta Regulile monahicești, în ciuda bolilor, a frigului și a soarelui. Velasco, vice-regele Noii Spanii, s-a plîns de acest lucru regelui, și cînd în 1554 li s-a dat voie augustinilor să se așeze în Peru, aceștia au trebuit să făgăduiască că în Anzi își vor modera ascetismul de care daseră dovadă pe înaltul podiș mexican. Dar franciscanul Buenaventura de Salinas va mărturisi că, rugîndu-se zi și noapte, ei nu și-au ținut făgăduiala.

Martín de Valencia își presăra cenușă în mîncare; Antonio de Roa punea să fie biciuit în timp ce predica, și, ca mijloc de convingere, se arunca pe burtă pe un foc de cărbuni. Piedro Claver era numai o rană sub sutana de iezuit. Dar, în afară de cei intrați în legendă, cîți alții nu vor fi fost, al căror nume nu va fi rostit niciodată și care au murit, tăcuți, cu pieptul, cu coapsele, cu spatele și cu pîntecele roase de cămașa din păr de capră. De unde veneau? Cine erau? Putem să ni-i imaginăm prin mijlocirea poveștii lui Gregorio López, pe care Arnauld d'Andilly a făcut-o cunoscută în Franța. Gregorio era nobil de origine și nu avea decît cincisprezece ani cînd

setea de Dumnezeu a pus stăpînire pe sufletul lui; a plecat în munți singur să trăiască împreună cu animalele sălbatice, hrănindu-se cu poame și bînd apă din pîraie. Cele cîteva minuni pe care le-a făcut, îmblînzind un lup, împrietenindu-se cu un cerb — i-au uimit pe păstori; aceștia trădîndu-l, tatăl său a știut unde să-l găsească și i-a amintit că pe pămînt trebuie să-i dea mai întîi lui ascultare, convingîndu-l să învețe bunele maniere la Școala de Paji, la care-i dădea dreptul originea sa nobilă. Gregorio a învățat astfel să citească și să scrie, a învățat latina, a învățat să sărute mîna, să tragă spada, și cum să joace-n frîu un cal andaluz. Dar nimic nu i-a potolit dragostea de Dumnezeu. Într-o noapte de rugăciune a avut o revelație care i-a răsplătit îndelunga îndărătnicie: s-a văzut înconjurat de o mulțime de necredincioși care-i cereau îndurare. De atunci nu i s-a mai putut supune voința; i s-a propus un beneficiu, mantia de canonic, speranța funcției de episcop, s-a intervenit pe lîngă membrii Consiliului Indiilor, care trebuia să-i confirme pe misionari și care au fost rugați să nu-l accepte; mama sa a plîns, tatăl său s-a mîniat, prietenii l-au sfătuit, dar totul a fost în zadar. Într-o bună zi s-a îmbarcat, a mers unsprezece săptămîni pe apă, a răbdat de sete, a suferit de vînt, pe un vas care a fost cît pe ce să naufragieze, să se sfărîme de stînci, să cadă în mîinile corsarilor protestanți, a plutit în voia valurilor timp de o săptămînă și, în sfîrșit, a debarcat, lăudîndu-l pe Domnul și pe Sfînta Maria stăpîna mărilor. La ieșirea din catedrala din Vera Cruz, unde asistase la liturghia destinată călătorilor norocoși, și-a împărțit banii și merindea cerșetorilor, și a plecat, desculț, fără cămașă și fără ciorapi în sutana-i de postav aspru, sub un soare de foc, să propovăduiască evanghelia printre chichimeci, și apoi s-a retras timp de treizeci și trei de ani într-un deșert. A murit în 1596, lăsînd două lucrări care-i rezumă viața: un *Tratat al celor umili* și un *Comentariu la Apocalips*.
Cînd Gregorio López sosea în Noua Spanie în

1562, o mie de călugări îl precedaseră pe toată întinderea celor trei sute cincizeci de kilometri care despărţeau portul Vera Cruz de Casa Păsărilor a împăratului Montezuma, devenită prin logica divinelor corespondenţe lăcaşul serafic al copiilor Sfîntului Francisc.

De la venirea lor, în 1524, fuseseră construite patruzeci şi patru de mănăstiri ale ordinului; dominicanii sau fraţii propovăduitori, debarcaţi în 1526, nu posedau decît cincisprezece, dar prestigiul lor faţă de indieni era poate mai mare, datorită lui Dominico de Betanços şi lui Bartolomé de Las Casas.

Betanços a fost autorul unei *Scrisori latine despre inteligenţa băştinaşilor*, care a inspirat Bula şi Decretul pontifical din 1 şi 2 iulie 1537 asupra naturii antentic umane a indienilor din America, text capital pentru istoria colonizării.

El sună aşa: «*Nişte trimişi ai diavolului, mînaţi de dorinţa nesăbuită de a-şi satisface lăcomia şi patimile nedrepte, îndrăznesc să afirme în fiecare zi că indienii orientali şi occidentali, precum şi alte naţiuni de care ni s-a vorbit în ultimul timp, trebuie să fie trataţi şi aserviţi europenilor ca nişte animale şi ca nişte brute, şi nu se tem să mai afirme că sînt incapabili să primească şi să practice sfînta noastră religie; astfel că după ce i-au redus la cea mai cumplită servitute, îi chinuie şi îi oprimă în aşa fel încît felul în care se poartă cu vitele lor de muncă este poate mai blînd decît felul în care se poartă cu aceste nefericite făpturi. Noi care, deşi nevrednici, ţinem locul lui Dumnezeu pe pămînt, şi care folosim toate mijloacele ce ne stau în putere pentru a regăsi oile pierdute de turmă, pentru a le aduce înapoi şi a împlini datoria care ne-a fost impusă, aflînd că indienii, prin calitatea lor de oameni adevăraţi, nu numai că sînt în stare să îmbrăţişeze religia lui Christ, ci o şi primesc cu cea mai mare ardoare, şi voind să remediem abuzurile care ne-au fost aduse la cunoştinţă, în virtutea autorităţii noastre apostolice, hotărîm şi declarăm, prin conţinutul prezentelor* *scrisori, că numiții indieni, precum și toate celelalte popoare de care vor afla creștinii mai tîrziu deși nu cunosc religia creștină, nu sînt și nu trebuie să fie, pentru acest motiv, privați de libertate și de proprietatea asupra bunurilor lor, sau reduși la servitute; dimpotrivă, trebuie ca prin intermediul propovăduirii Evangheliei și prin exemplul unei vieți pline de virtute să fie atrași și făcuți să primească sfînta noastră religie. Ordonăm, în consecință, ca tot ce va fi contrariu prezentei rezoluții să fie considerat nul și fără efect».*

S-a încercat să se facă din Bartolomé de Las Casas un fel de filantrop, ba chiar un filozof iluminist, salutat de Voltaire și de cetățeanul Grégoire, fost episcop de Blois în corpul legislativ la 22 floreal al anului VIII: A fost (spunea el), «cetățeni, podoaba celor două lumi». Cel dintîi în a pune la îndoială dreptul regilor de a cuceri și a oprima, fie și în numele credinței, a fost Las Casas, cel mai vestit dintre *conquistadores a lo divino*, pentru că a fost cel care și-a afirmat cu cea mai mare încăpățînare bunurile sale, sufletele indigenilor, împotriva conchistadorilor aurului, care-și apărau cu nu mai puțină îndîrjire bunurile lor: sclavii necesari exploatărilor miniere. În acest conflict au învins ultimii. Acolo unde iezuiții înșiși vor renunța în ciuda relațiilor lor în lumea întreagă, în ciuda sprijinului pe care-l aveau la toate curțile, cum ar fi putut oare reuși Las Casas? Optsprezece traversări de ocean — și în acel timp aceasta însemna ceva — vreo zece comisii regale reunite anume, vreo douăzeci de emisari regali trimiși anume, o mulțime de legi și de decrete regale, n-au schimbat cu nimic situația de fapt: cînd a murit, în 1566, mai existau încă tineri care se întorceau în Indiile occidentale însoțiți de sclavi, așa cum fusese și el la optsprezece ani, în 1500, de un sclav indian pe care i-l dase amiralul Columb ca recompensă pentru serviciile aduse.

Se spune că auzindu-l pe dominicanul Antonio de Montesinos cu cîtă violență atacă la San Domingo asuprirea sau supunerea indigenilor, a hotărît să se călugărească pentru a-i putea apăra. Prima sa parohie e decimată de rechizițiile lui Albuquerque. Indignat, se duce să protesteze în Spania, se întoarce în 1516 cu titlul onorific de Protector universal al Indiilor, pleacă din nou în 1517 cu un proiect de colonii agricole aprobat de rege, care-l numește capelanul său; recrutează agricultori, apoi revine în 1520 și fondează colonia care e distrusă de o revoltă indigenă. Primit de dominicani, intră în ordinul acestora, și în această calitate îl vedem în Mexic, în Nicaragua, în Guatemala, în Peru pînă cînd este constrîns să se întoarcă în Spania pentru a se apăra împotriva unei acuzări de ațîțarea unor militari la revoltă. Întru apărarea sa scrie o relatare prescurtată despre *Distrugerea Indiilor*, prezentînd-o lui Carol Quintul, în 1542. Tipărită la Sevilla în 1552, a stîrnit scandal în toate Spaniile. În Mexic, prea fericitul Toribio de Benavente, unul dintre primii tovarăși ai lui Martín de Valencia, pune mîna pe pană să-i răspundă; era un suflet atît de simplu încît indienii îl numeau Motolinia cel Sărman, și numele i-a rămas. Se spunea că ar fi convertit singur patru sute de mii de băștinași; el a reluat, în răspunsul său, argumentul « păcii mongole », spunînd că la douăzeci de ani după cucerire, Noua Spanie era atît de pașnică, încît se putea transporta pe o distanță de o sută de leghe un lingou de aur, fără teamă de nimeni și de nimic, și tot atît de sigur ca pe străzile din Benavente, locul său de naștere. Totuși, în Spania, Las Casas pare să triumfe: el obține de la rege în 1543 un șir de legi zise *noi* care reglementează și protejează libertatea indienilor; dar nu obține, nici chiar de la papă, o condamnare formală a ordinelor militare. Refuzînd episcopatul de Cuzco, acceptă totuși pe cel de Chiapas, la frontierele regiunii luptelor cu Lacandonii; avea atunci șaptezeci de ani, intransigența îi rămăsese însă aceeași. Refuză să-i absolve pe cei ce posedă sclavi indieni, și scrie pe această temă un *Tratat despre Confesiune*, din pricina căruia este din nou chemat în Spania. Apărarea sa va fi monumentală: *Cele treizeci de Propoziții juridice despre drepturile pe care Biserica și Principii le au sau pot să le aibă asupra necredincioșilor*. Las Casas amintește regelui și servitorilor săi politici că ei nu dețin juridic puterea decît de la Dumnezeu: Cucerirea, de îndată ce încetează să fie sfîntă, e nejustificabilă. Se pare chiar că ar fi lăsat să se înțeleagă că nu s-ar justifica în nici un fel, și că credința nu poate să fie impusă prin constrîngere decît celor care o acceptaseră prin naștere sau printr-un act formal. I-a fost opus Sepulveda, și discuția lor durează încă și azi, între partizanii unei credințe brutale, care nu lasă loc discuției, și cei ai unei cuceriri spirituale, acționînd atît prin exemplu cît și prin rațiune.

Încă din primele timpuri, mai ales în Peru, printre acei *conquistadores a lo divino* s-au amestecat aventurieri în tot felul de sutane, albe, negre sau brune, cărora trebuise să li se interzică să poarte cuirasa și spada. Francisco de Toledo, vice-regele, îi scria în 1569 regelui Filip al II-lea: « Preoți, călugări, episcopi și prelați din toate ordinele sînt stăpînii absoluți ai tuturor bunurilor, atît spirituale cît și materiale, și aceasta o costă scump pe Majestatea Voastră, căci ei vin pe cheltuiala voastră, pe navele voastre, sub pretextul de a-i converti pe indieni, și se întorc îmbogățiți pe socoteala lor și a voastră ». Un secol mai tîrziu, Guez de Balzac scria într-un pamflet: « *Caritatea acestor buni creștini nu se îndreaptă decît către Țara unde soarele face aur... și ei nu vor mîntuirea decît pentru popoarele din Peru și din Mexic* », loc comun al Europei intelectuale, sistematic ostilă călugărilor și uimitor de inconștientă de drama lor. Adevărații *conquistadores a lo divino* au fost crucificați între Biserică și Rege, și în chiar sînul Bisericii, între cea triumfătoare și cea militantă, împărțiți cum erau între meditație și predică, între entuziasmul convertirii și disperarea de a vedea un întreg continent în asemenea măsură aservit celui pe care-l numeau Stăpînul acestei lumi, spaniolii, aurului, indigenii, sacrificiilor umane. Dumnezeu avea aici — și cum putea să fie așa —, din granit, din terci de porumb sau din sticlă vulcanică, un chip șiroind de sîngele lui Belial.

Întîlnirea *conchistadorilor a lo divino* cu Lumea Nouă a fost o întîlnire cu Satana. Sabatul nu era în Europa decît un accident provocat de foamete sau de ciumă; în Mexic, îl descopereau ridicat la rangul de instituție. Zumarraga, primul episcop de Mexic, mărturisește că două mii de inimi umane erau oferite anual lui Tetzahuitl sau Înfricoșătoarei, iar Díaz își mărturisește uimirea văzîndu-i pe indieni că-i oferă în semn de prietenie sclavi, spre a-i ucide, și îl simți încă obsedat de chipul unui tovarăș prins de mexicani spre a fi sacrificat, prin smulgerea inimii. Singur acest fapt ne ajută să înțelegem furia cu care călugării i-au distrus templele și idolii. Speriați în fața concluziilor care se puteau trage din aceste atrocități, ridicate la rangul de sistem, despre natura omului și despre Providență, unii au ajuns chiar să nege că indienii ar fi fost oameni, făcînd jocul colonilor, foarte fericiți să se îmbogățească în această lume și în cealaltă pe temeiul unui joc de cuvinte, *spiritus* pentru lumea de dincolo, și *anima*, pentru cea de aici, animalele de muncă fiind socotite ca ființe animate. Le părea de neconceput unor călugări ca niște oameni să poată în asemenea măsură să se închine Bestiei, le părea înspăimîntător că acest cult putea să semene cu cel al adevăratului Dumnezeu, cu preoți, temple, liturghii, cărți sfinte, dogme. Faptul trecea în ochii lor drept « cea mai mare impostură a Necuratului», expresie pe care o întîlnești adesea în gura lor. Au încercat totuși să o înțeleagă; atenți la religiile precolumbiene, au făcut cercetări și au scris pe această temă superiorilor lor și teologilor din Europa, și concluziile lor nu au fost totdeauna disprețuitoare sau ostile: vechii americani, spuneau ei, erau foarte religioși și aceste civilizații nu sînt primitive ci degenerate.

Această caritate adesea dureroasă a *conchistadorilor a lo divino* față de indigeni, față de firea, religiile și chiar față de arta lor, care-i scandaliza, e un fapt aproape ignorat. Deși le distrugeau, ei au fost primii care au remarcat că « *nu din lipsă de simț artistic statuile acestor popoare se înfățișează în atitudini potrivnice regulilor naturale ale frumosului. Probabil că au fost făcute astfel în virtutea unei legi religioase...* » Ei au încercat să descopere această lege și s-o regenereze, convingîndu-se curînd, cu optimismul lor supranatural, că civilizațiile precolumbiene fuseseră atinse de revelația creștină, dar că, după trecerea unui timp și din cauza depărtării, din lipsă de contact cu biserica, aceasta se alterase. Au crezut că descoperă cruci pe monumentele mexicane și în mormintele subterane ale preoților și ale regilor zapoteci din Chila și din Mitla. López de Galara a văzut unele în Yucatán, Antonio Ruiz în Paraguay, Quesada la Velez, în Noua Granadă, Garcilaso Inca vorbea de o cruce a strămoșilor lui, de jasp cristalin, păstrată în sacristia catedralei din Cuzco. Le-a atras mai ales atenția cea de pe un basorelief din Palenque; vedeau pe el de fiecare parte două personaje, unul exprimînd o mare admirație iar celălalt prezentînd un nou născut de formă fantastică. Călugării lăsau să se înțeleagă cine era acest copil... Cine a inventat legenda omului alb și bărbos din America precolumbiană? Indigenii, pentru a le face plăcere călugărilor, așa cum inventau ținutul Eldorado pentru a le face plăcere și pentru a-i pierde, sau călugării, pentru a se amăgi pe ei înșiși? M. de P. pretinde că atunci cînd au fost aduși primii americani în Franța, în timpul minorității lui Carol al IX-lea, aceștia n-au fost de loc impresionați de persoana regelui, pe care l-au luat drept un indian pentru că nu avea barbă, dar tremurau de frică la vederea gărzilor elvețiene care purtau niște mustăți uriașe... Humbold susține că Quetzalcoatl, Bochica și Manco Capac erau misionari jumătate nestorieni, jumătate budiști, veniți prin strîmtoarea Bering și coborîți pînă la Guarani și care i-au asigurat pe iezuiții Cataldino și Maceta că un *Pay Tuma* — un sfînt Toma —, cu barbă mare, predicase pe vremuri strămoșilor lor. Zeu toltec, alb, bărbos, cu mantie presărată de cruci roșii, Quetzlacoatl, șarpele-cu-pene-verzi, fusese, se pare, șeful unei secte de asceți îmbrăcați în negru, care-și mortificau corpul cu spini de cactus; se zice că el i-ar fi învățat calendarul și artele frumoase, că el le-ar fi povestit o poveste despre potop cu un colibri care se aseamănă mult cu porumbelul lui Noe, și că pe urmă s-ar fi retras pe Cateitepetl — Muntele-care-vorbește — întocmai precum Moise s-a retras pe muntele Sinai. În timpul acesta, la Chichen Itza, în ținutul Maya, Chilam Ballam, mare preot al lui Meni, vestea că oameni albi și bărboși vor veni dinspre soarerăsare ca să așeze pretutindeni cruci. Pe platoul Cundinamarca, muyscașii susțineau că un bătrîn cu barbă albă, Bochica, îi învățase calendarul și artele frumoase, că după aceea se retrăsese într-o vale spre a face penitență timp de două mii de ani. Fiul lui Inca Yahuanhuacac, trimis pe înălțimi de tatăl său să păzească turmele Soarelui, a adormit la poalele unei stînci și a avut un vis: un om bărbos și alb i s-a ivit în față: era Viracocha. Indienii din Honduras fuseseră, se pare, și mai favorizați: o femeie albă de o neasemuită frumusețe ar fi coborît din cer peste orașul lor Cealcoquiu, ar fi ridicat aici un templu, în care ar fi așezat o piatră cu trei fețe misterioase. Fecioară, ea ar fi născut trei fii, apoi ar fi dispărut în cer sub forma unei păsări. Torquemada semnala la Yucatán existența unui zeu în trei ipostaze, Ycona, Bacab, Emah, iar augustinienii din Peru descopereau o altă treime, Ataguju, Sagadzavra și Vaungabrad. Prima biserică creștină de pe platoul Bogota a fost închinată în 1540 Sfintei Treimi, după ce dominicanul Juan de Montemayor, reluînd discursul Sfîntului Paul către Atenieni, le-a zis indienilor: « Acest zeu

Bochica cu trei fețe de om pe care voi îl cinstiți este zeul despre care eu vă voi spune adevărul... » Iar indienii din Yucatán au acceptat pe dată imaginea Madonei pentru că ei cinstiseră înainte pe « Marea Doamnă » Ixazaluch, ținînd pe fiul său Itzamna în brațe. Acosta, misionar la Cuzco, cam pe la 1558, pretindea că incașii cunosc confesiunea; Gaspard d'Ens certifica acest fapt în Nicaragua, iar Herrera în Yucatán.

Pentru a intra pe deplin în misterul imaginilor catolice indiene, ar trebui să cunoaștem toate acele puncte de întretăiere ale miturilor și ale liturghiilor, care fac ca o religie să poată absorbi o alta și să o transfigureze, metamorfozînd o temă într-alta, tigrul puma al aymarașilor* transformîndu-se în Tigrul-Christ-Soare din *Fiziologul* lui Teobald *(foto 39)*, dar chiar astfel, am înțelege oare? Adevărul istoric al tuturor acestor legende cuprinse în *Istoria Misiunilor* are poate mai puțină importanță decît voința de care dau dovadă, de a transforma, transfigurînd-o, o temă într-alta, de a perpetua adevărul sacru în inima credincioșilor, și de aceea mărturiile subiective ale călugărilor despre civilizațiile precolumbiene sînt adesea mai interesante decît anchetele obiective. Ele ne îngăduie să ne imaginăm prin ce metodă sau prin ce instinct, al miturilor, Părinții Bisericii au răspîndit religia creștină și misterul ei universal în Egipt, Grecia, Italia, Galia, Anglia și Germania, și cum a pierit arta acestor națiuni, înviind ca artă creștină. *Conquistadores a lo divino* aplicau Deuteronomul: « *Pustiiți toate locurile în care națiunile ale căror pămînturi le veți stăpîni și-au adorat zeii, pe munți înalți și dealuri, și sub toți copacii plini de frunze. Distrugeți-le altarele, sfărîmați-le statuile, ardeți-le, spulberați-le idolii, și ștergeți-le de pretutindeni numele* », dar tot lor le plăcea să-l citeze și pe Sfîntul Apostol Pavel adresîndu-se atenienilor pe Acropole. Ei oscilau între dorința de a șterge cu desăvîrșire trecutul și aceea de a folosi tot ceea ce ghiceau ca avînd un caracter profund sacru în liturghiile și miturile indigene, întîlnind misterul și liturghiile creștine. Un iconoclast mexican celebru, prea fericitul Pedro de Gand, e cel care a întemeiat în Colegiul Sfintei Cruci din Tlatelulco prima școală de artă pentru indigeni, împreună cu fratele Bernardino de Sahagun (1499—1590), care și-au pus elevii să interpreteze, desenînd în manieră aztecă, *Istoria Faptelor din Noua Spanie*. Pedro de Gand pare a fi fost eminența cenușie a Cuceririi; deși simplu călugăr, se impusese superiorilor, care-l credeau văr sau bastard al lui Carol Quintul. Într-o scrisoare datată din Mexic la 27 iunie 1529, el descrie modul în care-și petreceau timpul călugării, « *necruțîndu-se cîtuși de puțin nici zi nici noapte, pentru a mîntui acest popor* ». Noaptea catehizau și predicau, ceea ce era foarte folositor ; « *servili din obișnuință* », indienii sînt foarte docili în a primi noua credință. Pedro de Gand numără două sute de mii de neofiți, mai mult de o mie pe zi. Făcînd bilanțul a zece ani de cucerire, Zumarraga, episcopul franciscan din Mexic, vorbea de un milion în 1531; din 1524 și pînă în 1539, cronicarii franciscani se mîndresc cu șapte milioane, botezați cu mîna stîngă cînd dreapta obosea, ceea ce a stîrnit bănuieli cu privire la autenticitatea formală a acestui botez. Un sinod convocat la Mexic de vice-regele Mendoza și aprobat de papă a rezolvat însă în mod favorabil problema; dat fiind împrejurările, necesitatea grabnică de a se cuceri suflete, pe viitor important era numai să se respecte liturghia.

Ziua, călugării îi învățau pe copii să citească, să scrie, să cînte, să picteze și să sculpteze; primii artiști indigeni creștini din Indiile spaniole au fost copii cărora li s-au predat rudimentele artei catolice odată cu catehismul.

Ei sînt aceia care au împodobit primele biserici parohiale imitînd chipurile sfinte care le primeau în dar de la călugări drept recompensă pentru lecțiile bine învățate; artă șovăielnică, ce avea să-i facă s-o uite pentru totdeauna pe cea a părinților lor. Mizînd pe plăcerea pe care o au copii de a distruge, călugării i-au folosit și la nimicirea idolilor. Ea a început, se pare, în 1525, la Tezcuco, prin școlarii indieni ai franciscanului Turribius Motolinia; Pedro de Gand și-a ales dintre cei mai buni elevi ai lui un grup de vreo cincizeci, care, pe o rază de zece leghe, trebuiau să distrugă idolii, predicînd și construind sanctuare. Copilăria a fost în Indii auxiliarul cuceririi; aceasta se termina prin cîntări ale Sfintelor Mistere, pe care călugării le compuneau după exemplul Sfîntului Ambrozie, și pe care școlarii le fredonau apoi prin sate; acestea nu erau scrise în latinește și nici chiar în limba lui Dumnezeu, în castiliană, ci în cea indigenă. Ajutat de Arnoux de Bassacio, profesor de gramatică, Pedro de Gand a fost și autorul primului catehism bilingv în nahuatl și în castiliană, publicat de Plantin la Anvers în 1529; prima carte tipărită în Lumea Nouă a fost același catehism, publicat la Mexic, în 1539. Călugării au învățat, au vorbit și au scris în mii de limbi și dialecte indigene, pentru a putea răspîndi mai bine adevărul credinței; și ar trebui citat șirul de nume al gramaticienilor credinței, datorită cărora limbile indiene sînt încă limbi vii, pînă la Juan de San Francisco, care dorind din tot sufletul să vorbească mexicana și neavînd darul limbilor, nu a recurs nici la studiu și nici la tălmaci, ci la rugăciune, și care într-o noapte, văzîndu-se înconjurat de lumini, a exclamat: « Dominus illuminatio mea et salus mea », putînd a doua zi predica în nahuatl... Faptul nu e verosimil? Desigur, dar nu e verosimil nici să cucerești cu niște colportori ai Catehismului, transpus în imagini și cîntecele Pămîntului-Războiului, teritoriu al Lacandonilor din Guatemala, lucru pe care l-a făcut Pedro de Angulo, fost cavaler, călugăr al Sfîntului Dominic, căruia Carol Quintul îi scria la 1 mai 1543: « Prin tot ce ați făcut ne-ați adus un serviciu pe care nu-l vom uita ... ». Dar au existat oare regi mai ingrați față de opera colonială a călugărilor, şi mai ales a iezuiţilor, decît regii prea catolici ai Spaniei şi ai Portugaliei?

Societatea lui Isus s-a instalat tîrziu în Mexic, abia în 1572, la cererea episcopilor care s-au căit deseori de aceasta; Palafox de Mendoza, episcop de Puebla, s-ar fi plîns papei de tîrgul pe care-l ţineau iezuiţii în mănăstirea lor, de minele de aur şi de argint pe care le posedau, de faptul că ar fi vrut să-l omoare cu pietre catehumanii lor, cărora le-ar fi spus să adauge la predica duminicală această frază pe care o vor repeta — se spune — şi cincizeci de ani mai tîrziu: « *Doamne, izbăveşte-ne de rău şi de episcopul nostru Palafox* ». Domnul i-a ascultat, episcopul s-a întors în Spania, unde a murit în sfinţenie şi în mare cinste, pentru a fi publicat *Corespondenţa* sfintei Teresa de Avila, *Portretul viu al indienilor* şi *Viaţa interioară a unui biet păcătos care s-a căit.* Mai puţini de o sută cincizeci, iezuiţii mexicani guvernau în secolul al XVII-lea o jumătate de milion de indieni. Tepotzotlan a fost cel mai important dintre colegiile lor din Noua Spanie; construit sub numele Sfîntului Ildefons, în 1582, pe cheltuiala unui cacic otomit, a fost reconstruit în secolul al XVIII-lea pe cheltuiala lui Tomas de la Canal. Toată istoria arhitecturii religioase a Cuceririi se desfăşoară între aceşti doi donatori. Colegiul a fost terminat în 1760, sub numele sfîntului Francisco Xavier, tocmai înaintea expulzării. Chemaţi printr-un decret al lui Ferdinand al VII-lea în 1816, iezuiţii au fost din nou proscrişi în 1821, rechemaţi în 1843 etc. E greu să desluşeşti motivele acestei ostilităţi faţă de ei, ar trebui scrise nenumărate volume in folio, şi încă nu s-ar putea spune ultimul cuvînt. Episcopii le reproşau faptul de a nu se supune autorităţii lor, chapetonii de a stînjeni libertatea schimburilor, iar creolii cultivaţi şi cu nostalgia independenţei în suflet, faptul de a aservi spiritele.

Primii *conquistadores a lo divino* nu aveau de înfruntat, întru apărarea fiefurilor lor de suflete, decît pe frații lor în cuirasă, dar cînd iezuiții au cucerit Paraguyaul, ei au avut de luptat și cu interesele preoților și ale celorlalte ordine călugărești. Așezați la limita imperiilor coloniale portughez și spaniol, la frontierele Braziliei și ale Perului, ei ridicau o problemă internațională între doi regi catolici rivali. Fondate la începutul secolului al XVII-lea de către José de Arce printre Guaraniși, Chuquitoși, Zamucoși etc. — existau mai mult de o sută cincizeci de limbi diferite —, reducțiunile * iezuite erau în număr de douăzeci și patru în 1673. În 1712, părintele Labbé număra patruzeci de mari așezăminte de cincisprezece pînă la douăzeci de mii de locuitori, iar în 1717, an în care au sosit șaptezeci de misionari bavarezi, populația redusă era exact de o sută douăzeci și una de mii o sută șaizeci și una de persoane. Viața indigenilor nu era însă totdeauna idilică în misiunile iezuite din Paraguay, acestea fiind conduse de călugări al căror ideal poate fi rezumat în maxima rostită de unul dintre ei: « *trebuie mai întîi să facem din ei oameni și numai după aceea creștini* ». Populația era aici recenzată și împărțită pe cartiere, sub autoritatea unui supraveghetor responsabil cu viața religioasă. Producția agricolă era depozitată în magazii nepublice, contabilizată și redistribuită după trebuințele fiecărei familii. Viața zilnică era împărțită după momentele de rugăciune și de slujbă, rugăciunea de dimineață și rugăciunea de seară în comun, liturghia de duminică, vecerniile, procesiunea Sfîntului Sacrament, în ultimă instanță viața de colegiu, doar că « *avem grijă să-i căsătorim pe tineri de cum au ajuns la vîrsta potrivită, prevenind prin aceasta orice desfrînare* ». În afară de muncitorii agricoli, călugării formaseră și artizani tipografi, ceasornicari, sculptori, pictori dar călătorii arată că bisericile lor de piatră ar fi fost satisfăcătoare și pentru un oraș european. Toate acestea nu puteau decît să facă cinste Bisericii și regelui

Spaniei, care primea de fiecare indian « redus » cîte un piastru pe an; toate acestea îi iritau însă pe oamenii cu scaun la cap din Buenos Aires, cărora nu le convenea să plătească mărfurile pe care le produceau misiunile. De aici pînă la a pretinde că iezuiţii erau foarte bogaţi şi că escrocau Tezaurul nu mai era decît un pas, şi pasul a fost făcut; mai mult, s-a spus că exploatau mine de aur, li s-a intentat un proces, cîştigat însă de iezuiţi. Apoi a avut loc în 1732 revolta creolă din Paraguay, pe care au înăbuşit-o trupele Misiunilor rămase credincioase regelui; e lesne de închipuit ura care a rămas în urma unei lupte, în care albii fuseseră înfrînţi de trupe indigene comandate de către călugări dintre care mulţi nu erau spanioli . A mai existat apoi şi afacerea cu iarba de Paraguay, zisă şi iarba Sfîntului Bartolomeu, care o dăruise cu virtuţi salutare, din veninoasă cum era; provenind din frunzele uscate ale unui arbust numit de către indieni *ca* sau *caa*, a fost confundată cu acel *cha*, ceaiul chinezesc, sau cu tigva de argint în care se făcea infuzia, numită *maté*, nume care i-a şi rămas. Se consuma din ea în medie circa patru milioane de livre anual în toată America de Sud, iar monopolul îl aveau aproape în întregime numai misiunile iezuite. S-a spus că interdicţia aplicată spaniolilor de a rămîne mai mult de trei zile în « reducţiuni » era motivată de dorinţa de a păstra secretul fabricaţiei ceaiului, *maté*. Iezuiţii se temeau mai ales ca « oile » lor să nu cadă pradă desfrîului, ceea ce însemna pierdere de suflete dar şi de mînă de lucru. Ei aveau a se apăra de incursiunile aventurierilor paulişti şi de mamelucii portughezi, şi le-au trebuit mai mulţi ani pentru a obţine de la prinţul din Santo Bueno, vice-regele Perului, dizolvarea unei companii de negustori de sclavi pe care nişte europeni o constituiseră la Lima, şi care îşi recruta marfa din Amazonia, pentru a putea furniza elegantelor doamne pe cei ce aveau să le poarte cărţile de rugăciuni duminica dimineaţa. Totuşi, comerţul iezuiţilor cu maté era prea rentabil ca să nu stîrnească multe invidii; M de P..., care le era foarte ostil, socotește că acest comerț se ridica la o sută patruzeci și patru de milioane de piaștri de aur. Părintele Gaspar Rodero care i-a răspuns, printr-un memoriu apologetic prezentat în Consiliul Indiilor, pretinde că regele limitase exportul de maté la douăsprezece mii de arobi, a cîte patru piaștri arobul, ceea ce face în total patruzeci și opt de mii de piaștri. Dicționarul din Trévoux, zis al iezuiților, dă cifra de un milion două sute cincizeci de mii de livre, ceea ce ar însemna de două ori mai mulți piaștri. Dar pentru a judeca exact cifrele acestea, ar trebui să cunoaștem prețul de cumpărare și cel de desfacere, la care să se adauge și drepturile regale. De la Misiuni la Potosi prețul maté-ului se dubla, și se știe că Potosi era un fief iezuit în secolul al XVIII-lea; transportul maté-ului era tot iezuit? Faptul e probabil.

Partidul liberului schimb și al luminilor a învins, misiunile au fost lăsate pe seama clerului secular, care în curînd le-a înapoiat pădurii virgine. Despre oamenii care defrișaseră acest soi de republici agricole, de care secolul al XIX-lea s-a entuziasmat cînd au devenit laice și cînd purtau frumosul nume de falanstere, nu se știe mare lucru. Ni le putem închipui după imaginea pe care ne-a lăsat-o acea pioasă *Istorie a Misiunilor*, despre apostolul negrilor, catalanul Pedro de Claver, S.J., zis și «răstignitul de viu». A debarcat la Cartagina în 1610, și, scoțîndu-i-se cu forța sutana, treizeci de ani mai tîrziu, pe patul agoniei, i s-a descoperit secretul: două cruci de lemn străpunse de nenumărate cuie ascuțite, aplicate una pe spate și alta pe piept, o centură de fier în jurul șalelor, frînghii înnodate în jurul brațelor, a coapselor, sfori în jurul degetelor de la picioare, și, peste toate acestea, o cămașă groasă de lînă și sutana și rabatul, în care umbla, prin acest oraș înăbușitor supranumit mormîntul spaniolilor, predicînd sclavilor înghesuiți în corăbii, în spațiul rezervat negrilor. În acest scop folosea mai ales tablouri înfățișîndu-l pe Christ răstignit, din care șiroia sîngele într-un caliciu pe care îl întindea un preot. Un negru aștepta în genunchi să fie botezat cu acest sînge; papa și regi erau de față, «*adorînd cu bucurie mila unui Dumnezeu mîntuitor care-și risipea astfel sîngele pentru toată lumea*»; în dreapta, cîțiva negri, bogat înveșmîntați, străluceau glorios: erau cei botezați; la stînga, diformi, amenințați de monștri cu gura deschisă, rebelii. Istoricul Misiunilor conchide: «*Acest fel de imagini, atît de naturale, susținute de cîteva sentințe scurte, vii și pline de zel, au cîteodată mai multă putere de convingere decît cele mai elocvente discursuri*». E adevărat, imagistica catolică indiană s-a născut din aceste procedee. Dar acest om care se lăsa înțepat de țînțari, nevrînd să ucidă nici o făptură, oricît de mică ar fi fost ea, îi lovea puternic cu biciul lui— frînghii gudronate împletite cu lănțișoare de fier prevăzute cu cîrlige — pe negri, cînd aceștia dansau.

Ultimul *conquistador a lo divino* care a făcut pe jos drumul de la Vera Cruz la Mexic este, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, franciscanul Junipero Serra, apostolul Californiei. După el, călugărul sud-american, scuturat în litieră, între doi catîri înzorzonați, va fi adesea cel al filozofilor și se va întîmpla chiar să-l citească pe Voltaire! Ultimul cuvînt este poate povestea acelui soldat indian al unui partizan al lui Bolivar care n-a îndrăznit să-și execute prizonierul, un husar din regimentul lui Fernando, pentru că, din pricina mustăților mari, îl luase drept călugăr capucin... Independența și războaiele care au urmat au transformat mănăstirile în cazărmi, închisori sau grajduri; capitalismul străin și liberul schimb au făcut din ele antrepozite. Au căzut în ruină. Doar bisericile mai subzistă, obiect al atenției turiștilor, dar se uită adesea, în fața fațadelor bogat împodobite și a domurilor poleite cu aur, cît de goale sînt, îndărătul lor, curțile, culoarele, scările și chiliile. Acest contrast este grăitor; el exprimă drama *conchistadorilor a lo divino*, care s-au străduit să-i impresioneze pe indigeni fără să-și încalce tradițiile de sărăcie și de austeritate. Arhitectura monastică mexicană oferă remarcabilul exemplu al unui baroc ascetic care a știut să combine cu rigoare formele și volumele cele mai complexe ale geometriilor romană, gotică, clasică și chiar chineză. Dacă ordinele religioase nu s-ar fi înfruntat atît de mult pe acest pămînt pentru a-și apăra fiefurile de suflete, ne-ar plăcea să numim aceste exerciții de arhitectură ale mănăstirilor lor ruinate, oricare ar fi fondatorii lor, «exercițiile spirituale ale Noii Spanii» meditînd pe marginea lor la destinul acestor oameni pe care credința i-a împrăștiat în lumea întreagă, care au cunoscut toate civilizațiile și care au sucombat sub greutatea celei pe care o aduceau cu ei.

COMERȚUL CU AUR, MIRODENII ȘI TITLURI

Reprezentarea piesei lui Piron, *Cortés*, în 1741, n-a prea avut succes; nu avea, spuneau cu toții, farmecele pariziene ale peruvienei *Alzire* de Voltaire, «versificația mîngîia prea puțin urechea și nu mergea de loc la inimă», iar autorul își irita publicul făcînd în alexandrini, la Théâtre-Français, un curs de istorie spaniolă. Deși America pasiona toate spiritele — chiar atunci avea loc scandalul cu afacerea Companiilor Indiilor — Cortés fusese cu totul dat uitării, dimpreună cu prințul care purta încă pe armele sale Șapte capete de regi mexicani înconjurate cu un lanț *(foto 5)*. Și lui Don Fabrizio Pignatelli y Aragón y Carillo de Mendoza y Cortés de Ramires y Arellano, prinț al Sfîntului Imperiu, grande de Spania, prinț de Noja și de Castel-Vitrano, duce de Terra Nova și de Montelone, marchiz de Ascola și de Favora, al unsprezecelea marchiz del Valle de Oaxaca, i-ar fi fost greu să-i numească: Montezuma, Cacamatzin, Guatimutzin, Tulapa, Coadlavaca, Tacuba, Cojohuacán. El nu știa probabil decît un singur lucru despre această epopee, că ea îi aducea în fiecare an o sută cincizeci mii de livre de rentă, azi aproximativ echivalentul a treizeci de miliarde de franci, pe care felul său de viață îi înghițea repede. Un grande de Spania de felul lui avea cheltuieli uriașe, o adevărată curte în jurul lui, și o administrație cu birouri și funcționari. Prințul Pignatelli*, ultimul descendent al lui Cortés, pe linie feminină, nu cunoştea fără îndoială din fieful său mexican decît un inventar, aliniind abstract cifre care nu erau niciodată destul de mari, cincisprezece mii nouă sute douăzeci de indieni, o mie şase sute de sclavi negri, populînd într-o vale de 80 km lungime pe 60 lăţime, patru oraşe, patru sute cincizeci de tîrguri şi trei sute de sate. *Encomienda** — rezerva indiană — din Oaxaca era ultima, regele le desfiinţase pe toate în 1720, menţinînd-o pe aceasta doar din respect pentru descendenţa lui Cortés. Dar numai Dumnezeu ştie cît de mult fusese şicanat marchizul, pe vremea cînd trăia, de către reprezentanţii Tezaurului regal, în legătură cu bunurile şi cu sufletele pe care le cucerise. Timp de zece ani el a trebuit să se dispute cu licenţiatul Quesada, socotitorul impozitelor regale, asupra definiţiei cuvîntului *cap:* actele regale îi acordau lui Cortés zece mii de capete, iar conchistadorul înţelegea prin aceasta zece mii de capi de familie; socotitorul, care a cîştigat pînă la urmă, pretindea că e vorba de fiecare membru de familie — bărbat, femeie sau copil — mergînd pînă acolo că număra două persoane în cazul femeilor gravide.

Aceşti demi-servi cultivau bumbacul, porumbul, trandafirii, viermii de mătase împreună cu o sută de mii de duzi, pe care fiul lui Cortés îi plantase ca urmare a unui privilegiu obţinut în 1597, lăcrimoara americană, care, după cîte se spunea, dădea şi vin, şi oţet, şi miere, şi ace, şi fire, şi stofă, şi lemn de construcţie; şi cu toate protestele negustorilor din Cadiz, existau încă din secolul al XVIII-lea plantaţii de viţă de vie şi de măslini autorizate de Consiliul Indiilor. Hergheliile din vale dădeau cei mai frumoşi cai din Mexic, iar patru mori, un zahăr a cărui albeaţă era cunoscută de toţi farmaciştii. Existau chiar şi cîteva mine de aur. Dar intendentul se plîngea de indolenţa mîinii de lucru, de rapacitatea celor douăzeci şi cinci de mănăstiri din vale, de furturile şi matrapazlîcurile celor o mie opt sute de spanioli, chapetoni, creoli sau metişi; le trecea însă sub tăcere pe ale lui, și felul în care în fiecare an punea ban peste ban ca să cumpere pentru fiul lui o funcție care să-l înnobileze și ca să-i facă fetei o zestre datorită căreia avea să devină, poate, și ea marchiză.

Aproape necunoscută în Europa, Oaxaca, capitala văii, era în 1741 un mare oraș de zece mii de locuitori — în 1572, cînd se numea încă Anaxyaca, adică Locul-unde-crește-dovleacul, nu avea decît o sută douăzeci locuitori — iar un călător afirma că este « *orașul din Lumea Nouă în care spiritul de societate progresase cel mai mult* ». Orașul își reconstruia cu mare cheltuială catedrala distrusă de un cutremur în 1733 *(foto 6)*, iar doi dintre locuitorii ei tocmai îi propuseseră regelui să unească cele două oceane printr-un canal. El nu i-a ascultat însă, și e păcat; ar fi fost fabulos ca orașul lui Cortés, cu ziduri de piatră verzi sub un cer de indigo, să fi văzut vulturii care azi stau cocoțați în laurii săi, așezîndu-se pe catargele marilor corăbii cu pînze. Această prosperitate, această sensibilitate la luminile comerțului și ale liberului schimb, Oaxaca nu le avea de pe urma ceramicii sau a industriei de dulciuri, și nici chiar de pe urma fabricării săpunurilor cu parfumuri și forme baroce, ci din traficul cu o mică insectă, cochenila, care, prăjită și măcinată, aducea Noii Spanii opt milioane de livre pe an, revoluționînd totodată arta vopsitului, căci din ea se prepara, cu mult mai ieftin decît din antica scoică feniciană, purpura cu care fusese îmbrăcat Antonio Pignatelli, unchiul mai sus-pomenitului grande de Spania și viitor papă.

Marchizul trebuie să fi fremătat de bucurie în mormînt aflînd că unul din descendenții săi s-a înrudit cu un papă, deoarece acest om, care nu voia ca soldații săi să-l numească altfel decît « Cortés, fără alt adaos, așa cum se spunea Cezar, Hanibal sau Pompei », era departe de a fi indiferent la gloria titlurilor, atît pentru el cît și pentru copiii lui. Istoria societății coloniale este virtualmente cuprinsă nu atît în cea a cuceririi Mexicului cît în cea a cuceririi acelei *Sociedad* de către fiul unui « prea umil și sărman scutier » din Extremadura. Ea se rezumă la timpul scurs între cele două căsătorii ale lui Cortés: una, obligatorie, și cealaltă din calcul. Plantator în Hispaniola, o compromite pe doña Catalina Suarez de Pacheco; Velázquez, guvernatorul, îl obligă să se însoare cu ea — aceasta este explicația profundei lor neînțelegeri. De la ea are însă patru fiice. Pe prima a făcut-o contesă, pe a doua marchiză și ducesă; a treia a rămas nemăritată, iar celei de a patra nu i-a iertat niciodată că s-a măritat cu un biscayan, de rang mărunt ca și mama ei, Juan de Tolosa. După moartea doñei Catalina, moarte naturală sau provocată — cumnatul său Juan Suarez l-a acuzat de asasinarea ei —, marchizul și-a putut, în sfîrșit, pregăti intrarea în înalta societate, însurîndu-se cu nepoata protectorului său, Alvaro de Zuniga, duce de Bejar și președinte al Consiliului Indiilor. Doña Jeroma Ramires de Arellano y Zuniga descindea prin tatăl ei, contele de Anguiller, dintr-una din cele mai mari familii din Spania, care pretindea că se trage dintr-un infante de Navara, și se mîndrea cu Cardinalul Juan de Zuniga, arhiepiscop de Sevilla și protector al lui Lebrixa și al lui Solis, care tocmai descoperiseră Rio de la Plata. Exista, așadar, în familie tradiția de a-i susține pe aventurieri, aceasta făcîndu-se poate din lipsă de bani; cadourile de nuntă ale lui Cortés puteau foarte bine să facă pe oricine să-i treacă cu vederea originea mediocră, iar cele cinci *chatchihuin*, enorme pietre din jasp verde, pe care le-a oferit Jeromei, au făcut-o pe regina Isabela să pălească de invidie. Cea mai mare era evaluată de negustorii genovezi la patruzeci de mii de ducați. Această căsătorie nu era decît un prim pas. Prin familia Zuniga, copiii copiilor lui Cortés și Jeromei urmau să se înrudească cu o familie și mai mare, ale cărei ramuri numeroase se întindeau peste tot teritoriul acestui imperiu deasupra căruia soarele nu apunea niciodată. Nu există funcţie înaltă în Spania pe care familia Mendoza să n-o fi ocupat într-o generaţie sau alta, între secolele XV şi XVIII: vice-regi ai Flandrei sau Italiei, ai Indiilor Orientale sau occidentale, cardinali, ambasadori, episcopi, legaţi ai papei, generali de galere sau amirali de vase, membrii ei puteau fi întîlniţi pretutindeni unde se putea obţine vreo onoare. În acest sens nimic nu-i mai semnificativ decît pioasa distribuţie de roluri în descendenţa lui Andrés Hurtado de Mendoza, vice-rege al Perului între anii 1555 şi 1561. Pe cei unsprezece fii ai săi i-a făcut: marchiz pe cel mai mare, García; pe cel mai mic, Francisco, vistiernic al bisericii din Cuenca; pe Pedro, canonic; pe Rodrigo, cavaler, ucis cu prilejul unui raid pe coastele Angliei; pe Fernando iezuit; pe Juan, inchizitor; pe Alvarez, benedictin; pe Andrés, dominican; pe Isabela, stareţă; pe Maria călugăriţă; pe Agnés, doamnă de onoare a Anei de Austria. A te înrudi cu familia Mendoza nu însemna numai a intra în relaţii cu lumea întreagă, prin curţi princiare şi regale şi prin ordine religioase, ci şi a avea dreptul la acea tutuire cu granzii de Spania, a cărei folosire consacra acel *tu* regal cu care regele se adresa marilor vasali, care nu se descopereau în faţa lui. Cortés nu a cunoscut acest privilegiu; nepoata sa Juana a fost cea care i-a adus ca zestre lui Pedro Hurtado de Mendoza titlul şi veniturile marchizei del Valle de Oaxaca. Conte de Priefo (+1619), soţul ei era mare majordom al reginei Margareta de Austria. Unica lor fiică, Ştefania, a şasea marchiză de Oaxaca, s-a măritat cu un principe al Sfîntului Imperiu, don Diego de Aragón, amiral de Sicilia, vice-rege al Sardiniei şi cavaler al Lînei de Aur. Festa fusese jucată şi basmul materializat.

Printre toate minunile cuceririi Americii, cea mai uimitoare este poate acest amestec de averi, care a făcut din descendenții cîtorva soldați din Spania, înnobilați prin curaj sau prin aur, veri de sînge ai mărimilor acestei lumi. « *Aurul este o momeală prin care ne este cu putință totul* », scanda Piron, dar un autor mizantrop, și care își zicea Prietenul oamenilor, va protesta cu acreală: « *Numai clasele cele mai de jos fac averi și, prin apoteoza aurului, devin cele dintîi, răsturnînd, pe neașteptate, lumea cu susul în jos* ». Da, în 1741, în timp ce J.J. Rousseau compunea la Lyon o operă muzicală intitulată *Descoperirea Lumii Noi*, cea veche era pe cale de a-și răsturna balanța socotelilor. Jefuirea galioanelor aducea acționarilor companiilor engleze un cîștig de zece mii la sută, iar cînd Anson s-a întors, în 1744, cu o singură navă, *Centurionul*, dintr-o expediție din jurul Indiilor spaniole, i-au trebuit treizeci și două de căruțe ca să transporte la Londra cele zece milioane de livre de aur și de argint capturate. Cuceritorilor aurului le urmau aventurierii dividendului și ai liberului schimb, cavalerilor credinței, cavalerii de industrie, totul consumîndu-se în ziua în care, la Havana, în 1748, vasul *El Conquistador*, cu șaizeci și patru de tunuri, al majestății sale catolice, a fost capturat de un oarecare Master Knowles, supus al Majestății sale comerciante și armat pe socoteala unui negustor englez. Doi ani mai tîrziu, Spania renunța să-și mai fluture în vînturile alizee pavilionul galioanelor sale încoronat cu ordinul Lîna de Aur. Machiavelli triumfase, nu prin Principe, ci prin Capital: în 1820 minele de aur și de argint ale Lumii Noi sînt societăți anonime cu capitaluri englezești. În sfîrșit, în 1835, pavilionul Castiliei a dispărut la rîndul său de pe fortăreața Sfîntului Juan de Ulloa, aflată în inima Mexicului. Fondată de Juan de Grijalva în 1518, costase două sute de milioane de franci în 1820 — un fleac în comparație cu ceea ce costase Imperiul pe care-l simboliza în ochii Spaniei, ruinată de falsele titluri. Dar cel puțin timp de trei secole, noua nobilime a Lumii Noi putuse uimi din plin întreaga lume.

O cărţulie cu poze, apărută la Amsterdam în 1744 cu titlul: *Viaţa lui don Alfonso Blas de Lizias, fiul lui Gil Blas de Santillana*, relatează, bătîndu-şi joc, povestea unuia dintre ei. Julian Pintero era un biet cizmar din această Castilie care ştiuse să inventeze blazonul visurilor ei: roşu cu cinci castele de aur. El însă nu avea decît o chitară, o mantie, o spadă şi acea incomparabilă morgă care a fascinat-o pe Doamna d'Aulnoy cînd acesta a făcut, la sfîrşitul secolului al XVII-lea, o călătorie în Spania. Regele a plecat la război, Julian şi-a îmbrăcat mantia, şi-a încins sabia, şi a capturat de unul singur o galeră maură. Această faptă de vitejie a ajuns la urechile regelui, care l-a chemat, i-a oferit, împreună cu întreaga pradă, actul prin care era făcut nobil şi o companie în Noua Spanie, cu obligaţia să şi-o recruteze singur, ceea ce a şi făcut, recrutînd-o dintre prietenii lui cizmari; îmbarcîndu-se la Cadiz, a luat cu sine pe fiica unui armator din oraş şi a primit ca zestre, promiţîndu-i că se căsătoreşte cu ea în Mexic, două plantaţii de trestie de zahăr. Era destul şi cu o nobleţe destul de recentă pentru a-şi însura fiul cu o descendentă directă dintr-unul din soldaţii lui Cortés.

Cea mai mare parte a familiilor conchistadorilor* nu mai aveau în secolul al XVII-lea alte averi decît orgoliul originii lor. Bernal Diaz se plîngea că-l vede pe Cortés distribuind pămînturi şi beneficii mai degrabă rudelor sale din familia Madellin decît soldaţilor; cincizeci de ani după Cucerire mizeria descendenţilor lor era atît de mare, ruinaţi fiind din pricina cheltuielilor, a proceselor şi a leneviei, încît Filip II şi-a trimis călugării preferaţi, pe carmeliţii desculţi, sub conducerea lui Juan al Maicii Domnului, spre a fonda o mănăstire pentru educaţia tinerelor fete sărace din familiile conchistadorilor. Oricît de bine ar fi fost educate, n-aveau decît o singură alegere de făcut: ori să se călugărească, ori să se mărite cu vreun parvenit. Astfel, amestecînd nobleţea armelor cu cea a zahărului, nepotul unui cizmar din Castilia se fudulea în Mexic, unde avea o reședință, sclavi și echipaje, sub numele magnific de don Carpio Enriquez Guillermo Julián Pintero de Casa Blanca. Numele creolilor se revarsă în cascadă unul după altul după cum se împart, se întretaie, se împestrițează și se îmbucătățesc emblemele de pe scuturile lor de conchistadori: nimic nu este mai baroc decît heraldica, ce compune, la infinit, în cadrul riguros al scutului, blazoanele vanității. Timp de două secole, al XVII-lea și al XVIII-lea, istoria Americii a fost o istorie a noilor îmbogățiți care căutau, pe dos de cum căutau alchimiștii, să-și convertească aurul în sînge, a miraculoasei transmutări a posesiei de metale prețioase, de zahăr, de ciocolată, de vanilie sau de tutun, într-un titlu de conte sau de marchiz. În ziua în care Cortés intrase călare în galeria primei mine din Noua Spanie *el socavón del Rey*, el deschisese drum tuturor cavalerilor aurului, tuturor celor cărora mina avea să le aducă noblețea precum o mare faptă de vitejie, și chiar se putea vorbi de o astfel de faptă, căci nu era lucru ușor să-ți aperi mina împotriva aventurierilor care se grăbeau să vină din toate părțile. La lumina zilei totul se petrecea după lege, și conform unui fel de liturghie a minei, inaugurată prin binecuvîntarea acesteia, cel ce o descoperea mergea patru sute de picioare în direcția celor patru vînturi principale, făcînd așa-numita operație de « împrejmuire ». Dedesubt, în tunele, negrii dădeau adevărate bătălii, căci în curînd ei aveau să fie folosiți la acest fel de exploatări. Noaptea, bornele erau deplasate, titlurile erau uneori furate de către tîlhari plătiți, așa cum i s-a întîmplat reverendului Flores, care a trebuit să se judece ani și ani, pentru a și le lua înapoi de la contele de Penaso, adversarul său. Pentru cîțiva, care au reușit să rămînă stăpîni, cîți nu și-au pierdut, din cauza morții, a uneltirilor, a denunțurilor către Inchiziție, beneficiul descoperirii lor? Capitala nobilimii minelor era, în secolul al XVIII-lea, Guanaxato; aici se găseau palatele conților și marchizilor de Reyas, Otero, Valenciana, Obregón, Ruhl, ai căror strămoși, cu o generație sau două înainte, fuseseră aurari din Extramedura sau Castilia, sosiți doar cu sabia, pumnalul și archebuza, pe care legile emigrației le îngăduia să fie aduse. Cel mai vestit, Vicente Manuel de Sardenete y Legaspi, a fost făcut marchiz de Las Reyas, onoare pe deplin meritată de un om a cărui mină a plătit Tezaurului regal, din 1556 și pînă în 1824, șaptesprezece milioane de piaștri. Aceste mari familii, îmbogățite prin exploatarea aurului și a argintului n-au întîrziat să se înrudească între ele pentru a-și păstra intact capitalul, acumulînd totodată titluri; contesa de Valenciana, descendentă din familia Obregón, s-a măritat cu contele de Ruhl, iar copiii lor au stăpînit minele pînă în 1893. Cheltuiala acestor proaspăt înnobilaţi întrecea orice închipuire; nu se zicea oare că la un simplu picnic ei risipeau atîţia bani cîţi i-ar fi trebuit unui burghez din Spania ca să trăiască în mod onorabil timp de un an? Un don Parodi a cheltuit într-o singură duminică șase sute de mii de piaştri pentru a-l cinsti pe micul Isus; contele de la Regla i-a dăruit lui Carol al II-lea două vase cu o sută douăsprezece tunuri, împrumutînd totodată curții cinci milioane, pe care știa bine că nu-i va mai căpăta niciodată; Zuniga traversa saloanele vice-regelui, fără a saluta pe nimeni, căutîndu-și fina, micuța vice-regină, pentru ca s-o amuze dăruindu-i smaragde. Această aroganţă ne place, pentru că o simţim a fi cea a unor oameni care se bucură nebunește de viață. Ce înfățișare satisfăcută de ei înșiși au în cadrele lor aurite, cît de intens par să guste, fără complexe, fără remuşcări, fără falsă rușine, din bunurile pămîntești, cît par la îndemînă rolurile lor de prinți ai acestei lumi! « *Trăsăturile dezvăluie firea și obiceiurile*, spunea La Bruyère, *dar expresia arată gradul de bogăție*; *ceea ce depășește sau ceea ce este sub o mie de livre de rentă se găsește scris pe fețe.* » Foarte curînd după ce se îmbogățeau, viața de lux și climatul țării le dădeau acea insolentă indolență care-l caracterizează pe aristocrat. Să fim siguri că señor de Gálvez are, sub tricornul său, părul tot atît de încreţit ca şi coama calului său, iar un bărbat căruia i se încreţeşte părul cu două sute de papiote se păzeşte să-şi rişte capul parfumat în afaceri de stat, în treburi miniere sau agricole, preferînd să rămînă întins pe un şezlong de bambus: « *în acest climat cald, cele mai mari plăceri sînt date de starea de nemişcare* », zicea domnul d'Orbigny, călător naturalist.

Raveneau de Lussac, în a sa *Călătorie făcută în mările sudului cu piraţii*, pretindea că bogăția țării îi făcuse pe creoli leneși și lași, așa cum Perşii se arătaseră a fi faţă de Greci, iar această apropiere cu Sparta e un aspect neaşteptat al pirateriei. Dar creolilor nu le lipsea curajul cînd era vorba să se omoare între ei pentru o femeie. Aria era cunoscută în Europa, și Raynal, misoginul, îi compusese refrenul: creolul nu trăieşte decît pentru curtezane, « *căci se teme să nu micşoreze plăcerile dragostei prin căsătorie* »; creola, sub înfăţişarea ei de înger, e o femeie pe care climatul o provoacă... Cînd le priveşti, în cadrele lor de lemn aurit, observi un mic detaliu care nu poate înşela, un mic semn pe care-l au toate lîngă coada ochiului sau pe tîmplă, o aluniță, care se numea, cînd era aşezată acolo, *Pasionata (foto 27)*. O poartă chiar de copii, ţinînd între degetul cel mare şi index trandafirul dragostei sau evantaiul cochetăriei. « *Domnişoarele creole de îndată ce au împlinit zece ani încep să arunce ochiade și să suspine după bărbaţi* », se spune între Mexico şi Lima. E de mirare că nu au şi alte alunițe: una în colțul buzelor, *Cocheta*, alta pe frunte, *Majestuoasa*, alta pe obraz, *Galanta*, alta pe nas, *Neruşinata;* convenienţele nu permiteau poate în Noua Spanie aceste farmece folosite de preţioasele pariziene şi acest limbaj al aluniţelor.

Creolele sînt bune catolice, ascultă în fiecare dimineaţă liturghia, la care se duc urmate de un mic negru sau de un mic jivaro în livrea de mătase, care le poartă cartea de rugăciuni și covorașul. Totuși, în ciuda interdicției formale a sfîntului Bernardino da Siena, toate poartă perucă, ceea ce constituie un păcat mortal din patru motive: *primo*, e o injurie adusă Creatorului, căci arată disprețul față de opera Sa, *secundo*, e o încercare de a-ți înșela cu bună știință semenii, *tertio*, e o înșelare de sine, *quarto*, era o injurie adusă morților de la care s-a luat acest păr. Din fericire cardinalul Cajetán e acolo ca să susțină că e vorba doar de un păcat venal, ca și iezuitul Gabriel Henao, care descrie paradisul ca pe un salon de vice-rege într-o seară de bal: « *Îngerii se vor îmbrăca în veșminte femeiești, și le vor apărea sfinților astfel îmbrăcați, cu părul încrețit, cu rochii cu turneluri și din stofele cele mai scumpe*; *bărbații și femeile se vor veseli cu mascarade, cu ospețe și cu baluri* ».

Tinerele creole aveau totul ca să placă, rang, avere, frumusețe, și totuși multe se călugăreau, fapt care-i uimea pe vizitatori: America Latină e o imensă mănăstire. Iat-o pe doña María Francisca, fată legitimă — inscripția de pe tablou precizează acest lucru, care-și are importanța lui pentru cine vrea să se călugărească — a lui don Antonio José de Esquivel și a doñei María Serruto. S-a născut la Michoacán în 1768, și are optsprezece ani cînd intră la mănăstirea Sfintei Brigida din Mexic. De ce oare? E încîntătoare și chiar spirituală; e lipsită de avere sau are, într-adevăr, vocație? Mai existau oare suflete cu vocație religioasă în secolul al XVIII-lea, în mănăstirile de călugărițe din Lumea Nouă? Motivele lor profunde de a se retrage — aparent — din lume, le vom afla îndată. Pentru început, exista bucuria de a fi, timp de o zi întreagă, eroina unei ceremonii care depășește în splendoare orice nuntă, oricît de bogată. S-o privim, pentru a ne convinge, pe sora María Ignacia a Sîngelui lui Christ în ziua ceremoniei de intrare în Ordinul Clariselor. María Ignacia are, spune inscripția, douăzeci și doi de ani și trei luni, dar nu-i dai decît cincisprezece atît îi este de delicat obrazul sub podoaba de pe creștet; trupul ei dispare sub perle, pene, broderii, catifea și mătase. Cît costă oare toate acestea? Să ne imaginăm calculele unor călători prezenți la ceremonie, socotind, estimînd în monedă franceză, germană sau engleză, colierele, inelele, brățările, medaliile, crucile, policandrul — cel al dominicanilor valora patru sute de mii de ducați —, lămpile — se cunoștea una în Guatemala atît de grea încît era nevoie de trei oameni pentru a o ridica — cădelnițele și potirele...

Ziua se sfîrșește în miros greu de tămîie și de ceară topită, împovărată de lacrimi stăpînite îndărătul zăbrelelor, și iat-o pe María Ignacia în chilia ei în noul ei veșmînt de călugăriță care și-a luat rămas bun de la lume... Să fie oare așa? În secolul al XVI-lea, da, în secolul al XVII-lea, poate, în secolul al XVIII-lea, mai de loc, iar la începutul celui de-al XIX-lea, și mai puțin. Ceea ce Doamna d'Aulnoy, care se pricepea la fel de bine în materie de izolare silită ca și în materie de viață galantă, remarcase în Spania era adevărat și pentru Noua Spanie: călugărițele vedeau mult mai mulți cavaleri decît femeile din înalta societate.

Oricît de grațios ar fi fost, veșmîntul ordinului nu-i îngăduia călugăriței mari fantezii în materie de toaletă; ea putea totuși să-și schimbe panglicile după culorile momentului liturgic și ale liturghiei zilei, împăcînd astfel și pe cele lumești și pe cele sfinte. Marquoy pretinde că purtau sub rochie patru fuste, una albastră, una galbenă, una roșie și una verde... Aceasta ne duce cu gîndul la limbajul culorilor și la convențiile din *Le pays de Tendre*, care au făcut furori în Franța în epoca prețioaselor, care-și numeau prima fustă, modesta, pe cea de a doua, ștrengărița, iar pe a treia, secreta; a patra era un rafinament de creolă.

Muzica ocupa un loc de frunte în viața demimondenelor de la mănăstiri — se pare că *chacona* lui Johann Sebastian Bach ar fi venit din Mexic. Se citea enorm, și nu numai romane, interdicția

Inchiziției era un motiv de atracție în plus, cărțile fiind introduse în mod fraudulos sub aparența unor butoaie de vin. Prima interdicție a Inchiziției, în 1640, îi privea pe Luther și pe Erasmus; în 1789, catalogul publicat de Augustin Rubin de Ceballos cuprinde vreo șase mii de autori, dintre care Fénelon, Bossuet și *Robinson Crusoe!* Dar cei mai celebri, Voltaire, Montesquieu, Rousseau și, desigur, Raynal, existau în bibliotecile creolilor cultivați, adică ale călugărilor și călugărițelor. Să privim biblioteca doñei Inés de la Cruz și vom vedea, alături de *Corpus Civilis*, de *Corpus Canonica* și de operele Părinților Bisericii, și pe Marțial și Lucan! Discipol a lui Góngora, Inés a fost celebră prin *Odele* pe care le compunea pentru a le citi la petrecerile vice-regelui Mancera.

Ale Peneidei fecioară sfidătoare
Frumoasele. gingașele membre fugitive...

Adunîndu-se laolaltă, călugării și călugărițele se înfruptau, ascultînd un concert sau un poem, din mîncărurile cele mai alese, iar în zilele de mare sărbătoare « *pescuiau fraga* », adică se îndeletniceau cu un joc de societate inventat la începutul secolului al XVIII-lea de către Melchior de la Nava, episcop de Cuzco şi care consta din a încerca să apuci cu buzele o fragă uriaşă de Chili, pusă într-un pahar mare cu rom aromatizat cu mirodenii, și pe care şi-l treceau din mînă în mînă: paharul se golea repede, iar fraga rămînea tot acolo... Călugărițele din Lumea Nouă pare să fi fost foarte gurmande. De aici, în același oraș, nesfîrșite rivalități pe această temă, clarisele pretinzînd că « crocantele » lor sînt mai bune decît nugaua dominicanelor, iar suavitatea clătitelor cu miere ale carmelitelor suferind din pricina fanteziei cu care erau făcuți pesmeciorii franciscanelor. Noaptea de Crăciun, cînd li se serveau invitaților toate aceste dulciuri, era un nou prilej de rivalitate: cine dansaseră mai bine cadrilul Naşterii Domnului, călugăriţele din ordinul Sfintei Teresa sau cele din ordinul Sfîntului Francisc?

Comercializînd toate aceste bunătăţi, aceste doamne văzuseră departe. Începînd din secolul al XVII-lea, venitul minelor devine neînsemnat în comparaţie cu cel al insulelor producătoare de mirodenii şi de articole de băcănie; înceipînd din secolul al XVIII-lea nobilimea aurului şi a argintului devine nobilimea zahărului şi a ciocolatei. Cofetarul, acest nou artist baroc, s-a născut după cucerirea Indiilor spaniole, nefolosind decît zahărul din America, de care se spunea că, pe lîngă virtuţile sale gastronomice, le mai avea şi pe acelea de a opri sughiţul şi, pulverizat în ochi, de a vindeca de cataractă. Nobilimea zahărului — mai ales cea cubaneză şi olandeză — ceda teren în faţa celei îmbogăţite din producţia de cacao, amestecată într-un scandal care a izbucnit la Madrid în 1751. Fusese fondată aici o Societate sub preşedinţia unuia dintre membrii Consiliului Indiilor, care deţinea monopolul importului, dictînd preţul pe piaţă. Statul a vrut să fixeze el preţurile, şi ciocolata a dispărut. În cele din urmă s-a ajuns la o învoială, şi în 1753 societatea şi-a micşorat preţurile în schimbul privilegiului de a-şi putea constitui loturile de acţiuni pe majorate ereditare: nobilimea ciocolatei avea putere de lege. Toate acestea ar semăna cu o farsă în genul celor voltairiene, dacă nu s-ar cunoaşte importanţa ciocolatei în viaţa spaniolă; de pe timpul soldaţilor lui Cortés, care nu beau ciocolată decît atunci cînd duceau lipsă de vin sau de apă, lucrurile se schimbaseră mult. La Madrid, ca şi la Lima sau la Mexic, se consuma ciocolată în toate straturile societăţii, dimineaţa, la prînz şi seara, cu un pahar de apă rece ca gheaţa, pentru a i se diminua efectul puternic, dacă fusese preparată după reţeta chirurgului Colmenero de Ledesma: « *Luaţi o sută de cacao, adăogaţi două boabe de piper din Mexic sau din Indii, un pumn* *de anison, cîteva flori de urechiușe sau de vinacaxtlide, șase trandafiri roz de Alexandria, uscați și pisați, o păstaie de campêche, puțină scorțișoară, o duzină de migdale, tot atîtea alune de Indii și așiot, pentru a-i da culoare. Pisați-le pe toate laolaltă, apoi faceți, cu apă de flori de portocal o pastă, și diluați cu apă clocotită*». Iar Dicționarul iezuiților mai adaugă, pe tonul cel mai serios: «*Între timp această rețetă brută s-a mai perfecționat*». Înțelegem de ce Cardinalul Francesco Maria Brancaccio sugerase să nu se mai folosească această băutură în zilele de arșiță, susținînd, și aceasta e mai puțin de înțeles, că nu trebuie să se întrerupă postul, ceea ce l-a scandalizat pe Caldera, care-l cita pe Stabe, medic englez, care afirma că o uncie de cacao era mai hrănitoare decît o livră de carne de vacă, calmînd totodată și afecțiunile splinei. Alphonse de Richelieu, cardinal de Lyon, s-a vindecat cu ajutorul acestei băuturi de o maladie a ficatului. Henley i-a descoperit proprietăți electrice. Ciocolata însă avea un mare defect, cu care toți naturaliștii erau de acord: constipa. Dar Lumea Nouă furniza și antidotul, jalapul, purgativ drastic care aducea Noii Spanii un venit anual de un milion de livre, și mai ales miraculoasa rădăcină de ipecacuanha, intrată din 1501 în comerțul francez sub numele de *beconguille* sau de mină de aur vegetală. Era de trei feluri, brună de Brazilia, care făcea o purgație atroce, folosită poate în pivnițele Sfîntului Oficiu; cenușie de Peru, care, după spusele lui Tournefort, acționa mai eficace asupra citadinilor decît asupra soldaților și țăranilor; și cea albă de Santo Domingo, recomandată doamnelor, mai ales cînd erau însărcinate. Misterioasă lume a corespondențelor: despre ipeca, planta care-i îmbogățea pe farmaciști, se spunea că ar crește pe gura minelor de aur.

Timp de trei secole medicii s-au certat pe tema pericolului de a bea ciocolată, așa cum în zilele noastre se ceartă pe tema tutunului, altă monedă vegetală. Iarbă sfîntă, iarbă regească, panaceu antartic, sau tabac cu zahăr, cu piper, cu apă de prune uscate, de violete sau de trandafiri, pe care eleganții vremii îl luau din tabachere de sidef, de baga sau de aur, tutunul fusese descoperit în 1520 în insula Tabago din Marea Mexicului. El a devenit curînd în tratatele despre Alegorie simbolul Indiilor Occidentale. America era o femeie cu capul împodobit cu pene și care fuma o pipă; căci nu oare femeile creole fuseseră cele care lansaseră moda *« greierilor sau a cîrnăciorilor de San-Vicente, fișicuri cu tutun, care se fumează fără pipă, de grosimea degetului celui mic de la mînă ?»* În 1650, carnavalul din Torino a dat un bal al tutunului; în prolog băștinașii îi elogiau avantajele; în primul act puteau fi văzuți cum scot tutun din cutii de aur, pentru a potoli vînturile, și cum tămîiază cu fum din pipe un altar — obicei care n-a avut șansa de a plăcea la Roma, căci Urban al VII-lea i-a excomunicat pe cei ce fumau în biserici, și de atunci au început preoții să prizeze tutun. Actul al doilea și al treilea evocau cultura tutunului, al patrulea era un balet de strănuturi, iar al cincilea slăvea întru tutun societatea națiunilor. Șaptesprezece ani mai tîrziu, pirații francezi treceau insula Tabago prin foc și sînge...

Toată lumea din Noua Spanie făcea comerț cu cacao, zahăr, ipeca, coșenilă, vanilie, jalap sau tutun, începînd cu cel mai mărunt emigrant și sfîrșind cu vice-regele. Unul dintre eroii *Vieții lui Don Alfonso*, un fost hoț numit Escipión Laxero, sosește la Vera Cruz cu patruzeci de mii de pesos; la ieșirea din catedrală, unde adusese rugăciuni de mulțumire, ascultînd obișnuita liturghie a Sfintei Marii a Mărilor, pentru călătoria care nu durase decît unsprezece săptămîni, își vinde marfa și obține un profit de sută la sută. Pleacă apoi spre Mexic cu un convoi de catîri, împreună cu treizeci de persoane, dintre care nouă dominicani; un an mai tîrziu e unul dintre stăpînii transporturilor din provincia Oaxaca, dispunînd de patru sute de catîri. I se spune *don*, și vice-regele intră în relații cu el. Era lucru bine cunoscut și admis că vice-regele făcea speculă prin oamenii lui de paie; regele însuși o știa, și de aceea cei care se ruinaseră în slujba lui în calitate de ambasadori căpătau funcția de *« vice-rege al Americii, care în ceea ce privește pompa, omagiile și autoritatea echivalează cu o adevărată funcție de rege, ce-i drept trecătoare, iar în ceea ce privește mijloacele, legale sau nu, de îmbogățire, cu cele mai lucrative slujbe fiscale »*. Leafa unui vice-rege era mică, dar el dispunea de o sută șaizeci de funcții care puteau fi vîndute și numai titlul de alcade valora în 1604 o sută douăzeci și cinci de mii de livre. Funcția de vistiernic al monetăriei din Mexic, vîndută cu o sută șaizeci de mii de pesos în 1580 lui Luis de Rivera, i-a fost răscumpărată de un negustor din Sevilla, un an după aceea, cu două sute șaizeci de mii. Cele mai mari profituri proveneau din controlul pe care-l puteau exercita asupra prețului mărfurilor. În 1624 arhiepiscopul de Mexic, Jean Pérez de la Serna, l-a excomunicat pe omul de paie al vice-regelui, fiindcă tot grîul dispăruse de pe piața Noii Spanii; această măsură rămînînd fără nici un efect, a pus să se afișeze pe ușile bisericilor un edict de *cessatio a divinis;* marchizul de Galbes a poruncit să fie arestat, și cum cineva striga din mulțimea răzvrătită că foamea poate sparge ziduri, arhiepiscopul i-a răspuns, urcîndu-se în caretă, că grînarele marchizului nu erau făcute decît din cărămizi și scîndură. Răscoala a izbucnit îndată, și reședința vice-regelui a fost în întregime jefuită.

Dacă comerțul mirodeniilor și al articolelor de băcănie era o sursă de venituri tot atît de importantă ca și minele, spaniolilor le scăpase totuși cel mai fructuos dintre toate, comerțul cu *lemn de abanos*, adică cu mîna de lucru neagră, necesară pentru ceea ce etnologii și marii proprietari numesc în mod obișnuit *culesul;* unii îl înțeleg ca stare naturală iar alții ca exploatare metodică a stării naturale. Inițiat în 1517, comerțul cu sclavi era o îndeletnicire a portughezilor, a francezilor, dar mai ales a englezilor, după contractul de *asiento* stabilit prin tratatul de la Utrecht (1713), care-i autoriza să trimită patru mii opt sute în fiecare an, timp de treizeci de ani, în Indiile spaniole. Capitala traficului era Jamaica engleză cu începere din 1685, dar în care descendenții lui Columb purtau încă titlul de duce și amiral al Indiilor. Şi abia în 1765, într-o Spanie luminată de filozofii naturaliști, s-a constituit la Cadiz o societate pentru comerțul cu sclavi. Avînd la îndemînă numeroși Indieni, Spaniolii nu-i foloseau prea mult pe negri, de vreme ce la începutul secolului al XVIII-lea, din cei șaptezeci și opt de mii de sclavi, cît prevedea traficul anual, treizeci și opt de mii reveneau coloniilor engleze, douăzeci de mii coloniilor franceze, unsprezece mii două sute celor portugheze și spaniole. În Noua Spanie negrul era un obiect de lux mai degrabă decît mînă de lucru, iar în Mexico nu erau folosiți decît ca servitori. Aşa-numitul *calesero* era cel mai căutat; ales pentru forța, talia, dinții, inteligența și fidelitatea lui, și plătit pînă la două mii de livre, era un fel de bucătar-valet, care mai avea și onoarea de a conduce acea *volante*, trăsura cu doi cai a stăpînilor, și care cu această ocazie purta pe cap un tricorn cu galon de aur, îmbrăcat fiind cu o vestă roșie, cu un pantalon alb, cu cizme de călărie, și purtînd o sabie scurtă la cingătoare. Creolii erau nebuni după cai și trăsuri, și poate că în secolul al XVII-lea existau mai multe în Mexic decît la Paris: cincisprezece mii, cu cai cu potcoave de argint. Obiceiul era să fie cedate oricărui preot întîlnit în drum care purta Sfintele Taine, și să se facă paradă cu ele pe *Promenadă*, un fel de bursă a Iubirii galante, unde se întîlneau doamnele și cavalerii. Un bărbat la modă n-ar fi îndrăznit să apară aici fără a fi urmat de șase pînă la doisprezece sclavi negri cu ciorapi de mătase cărămizie; și frumoasele doamne fără același număr de negrese, atît de înveșmîntate în dantele încît semănau cu niște « muște picate în lapte ». Baletul începea, un grup într-o direcție, altul în cealaltă, saluturi cu pălăriile și ochiade schimbate, reverențe și foșnete de mătăsuri, așchii de diamant la pălărie, la gît, la încheietura mîinii, la cingătoare și chiar la gleznă, pe care era de bun gust să le lași să cadă și să le părăsești în praful drumului. Din ele putea trăi cîtva timp unul din cei treizeci de mii de cerșetori din Mexic, care reprezentau una din plăgile sau una din tradițiile orașului din primele timpuri ale Cuceririi. Această pleavă își avea titlurile ei de noblețe, Carta regală din 22 iunie 1498, care spunea că timpul se socotea îndoit pentru ocnașii de peste ocean, ca și pentru soldații în campanie. O condamnare pe viață se transforma în zece ani de colonizare în Hispaniola. Un decret regal din șapte august 1584 cerea ca orice emigrant să aibă un certificat de viață onestă și de bune moravuri, dar era lucru cunoscut că nu se pleca în Indii de obicei decît în urma vreunui scandal, cu gîndul de a-ți reface, odată cu averea, și reputația. La condamnații de drept comun eliberați se mai adăugau ratații Cuceririi. Martin Cortés îi scria încă din 1565 lui Filip al II-lea că în fiecare dimineață în Mexic se sculau din somn opt sute de spanioli, fără să știe ce vor mînca la cină. Din ce trăiau? Din jafuri sau din ucideri comanditate de cine știe ce mărime a zilei, și mai ales de pe urma jocurilor de noroc. În 1572 un edict interzisese tipărirea cărților de joc, și totuși se tipăreau clandestin nouă mii de pachete pe an și spectaculoasa generozitate a celor bogați o întîlneai și la cerșetori, obiceiul voind ca cel care cîștiga să ofere asistenței o parte din cîștigurile lui; a refuza acel *barato* însemna să riști o lovitură de sabie. Jocul cerea alcool; între 1733 și 1776, Flota * a livrat orașului Vera Cruz o sută de mii de butoiașe de țuică de Valencia și de Murviedo. Cîrciumarii aveau puteri depline; ei obținuseră exorbitantul privilegiu de a nu lăsa să intre în cîrciumă nici un ofițer de justiție, nici chiar pe locotenentul de poliție; și, precizare juridică prin excelență spaniolă, acești ofiţeri nu aveau nici măcar dreptul să-i oblige pe delicvenţi să iasă din cîrciumă, pentru a-i aresta afară. Aceste obiceiuri de « bieţi albi » îl exasperaseră pe Las Casas, dat fiind exemplul rău pe care-l dădeau indienilor, care, afirma el, au obiceiul să spună, cînd fac rău: « *Încep să devin creştin, şi simt că puţin chiar şi sînt, căci ştiu să fur şi învăţ să joc cărţi* ». Începeau să poarte şi ei acea pălărie a diavolului, acel *sombrero*, pe care îl tricotau ţărancele din Oaxaca pe drumuri, măsurînd distanţele cu sfertul, cu jumătatea sau cu întreaga pălărie, şi despre care o legendă din Guatemala spune că s-a născut dintr-o minge maya aruncată de un călugăr; făcînd un salt, aceasta s-a desfăcut în formă de pălărie neagră pe capul copilului care fugea după ea. Dar cînd în Mexic, la Lima, la Buenos Aires sau la Caracas, se auzea clopotul vestind slujba, toate aceste pălării se ridicau şi călătorii uimiţi îi vedeau pe toţi aceşti oameni, în zdrenţe sau în mătase, albi de aici şi albi de dincolo, albi pe jumătate, albi pe un sfert, indieni dezmoşteniţi şi slujitori negri îngenunchind cu capul descoperit pentru a saluta *ora de aur a lumii*, Mama şi Fecioara acestui imperiu peste care Christul-Soare nu apunea niciodată.

Brună, cu sînge amestecat, Madona a făcut mai mult decît fiul ei alb pentru unitatea Indiilor spaniole. În acest imens şi absurd Imperiu, în care totul îi despărţea pe oameni — sîngele, tradiţiile, rangul, averea, şi chiar şi pe spanioli între ei, limba, fiind aici basci, dincolo andaluzi, catalani într-un cartier şi castilieni într-altul —, fiecare încerca să tragă spre sine arborele ierarhiei, să se aşeze cît mai sus pe el, dar toţi recunoşteau că în vîrf, peste căpitani generali şi viceregi, peste rege, peste papă şi peste Împăratul Sfîntului Imperiu, stă cea a cărei rochie uriaşă alcătuia o piramidă de haruri, de bogăţii şi de milostenie. I se puteau adresa rugăciuni în toate limbile şi în toate dialectele, ea îi înțelegea chiar și pe cei care, uitînd vocalele, își înnodau limba în jurul consoanelor; i se putea cere totul, oferi totul, porumb, bumbac, ciocolată, garoafe de India sau orhidee de Amazonia, și chiar, cum au făcut Mexicanii la Loreta, portretul ei din penele acelei păsări paradis care se hrănea cu rouă și parfum de flori și adormea în octombrie pe o creangă pentru a se trezi în aprilie proaspătă ca trandafirul dimineața, și cu ciocul nu mai gros decît un fir de ață.

Și din creangă în creangă,
și din floare în floare
cîntă o păsărică
beată de dragoste.
Portocale și lămîițe
Lămîițe și lămîi...
Fecioara e mai frumoasă
decît toate florile.

Madre de Dios, afluent al Amazoanelor, ea era mama tuturor minunilor din natură. În timpul șederii lui La Condamine la Quito « *s-a ivit o mare minune pe cer: o femeie înveșmîntată în soare, cu luna sub picioare și cu o coroană de douăsprezece stele pe cap. Era însărcinată, și striga cuprinsă parcă de durerile facerii* ». La Condamine, filosof iluminist venit să măsoare tropicele, nu a citat viziunea celui de-al cincilea cerc al Apocalipsului; el s-a mulțumit să descrie obiectiv globul de foc pe care l-a văzut ridicîndu-se deasupra orașului, și apoi pierind în mare. Dar tot astfel și-a reprezentat și un indian, la puțin timp după aceea, Imaculata Concepție: cu totul de aur, pe un uriaș glob de argint. Fecioară cosmică a Anzilor și a mirajelor din Páramo, mergînd pe corn de lună în mijlocul stelelor, miraculoasă nebuloasă în rochia-i triunghiulară bătută-n perle — acele *mezquitos* o vor repeta la infinit, brodînd peste ceea ce era deja în Europa broderie, Fecioara cu crin, cu trandafir, Fecioara cu palmier, Fecioara în poartă, la oglindă, lîngă patul minei, la fîntînă, minune strălucită a Perului și Preafrumoasă a nopții, Fecioara-grădinii-închise, Fecioara-Munte: Fecioara protectoare a minei! Muntele Potosi se prostitua în mîinile tuturor națiunilor care se băteau în măruntaiele lui, și totuși rămînea imaculat prin metalul său și prin credința aventurierilor săi; prin nevoia lor de a crede într-o Soartă pururi fecioară, în imposibilul filon de argint pur ce se oferă în întregime în întunericul pe care nimeni nu l-a mai pipăit, și care răscumpăra prin puterea lui toate mizeriile și toate ororile petrecute. A existat o senzualitate mistică a pepitei, la mineri ca și la călători, care au descris-o, pe întrecute, mare cît un ou, mare cît pumnul, cît un pepene, cît un dovleac, mare cît luna, care a fost dintotdeauna simbolul fecioarelor și al mamelor. Aurul, sîngele și boala, în contactul cu ea se purificau, și de aceea papa a făcut-o — Imaculată Concepție — marea protectoare a Lumii Noi, Poartă de lumină dincolo de care toate infamiile erau iertate, în timp ce, cu brațele încrucișate, Fecioară a Îndurării, ea reunea întru aceeași fervoare și pe călugări și pe militari, și pe albi și pe negri, și pe mireni și pe călugări, una ea însăși în toate numele ei, continuînd să fie, în Mexic și la Lima, ca și la Madrid și la Roma, cea pe care Eleusisul o venera cîntînd: are multe nume, dar e mereu aceeași.

Legenda spunea că Luca evanghelistul îi făcuse portretul, că acesta a ajuns la Sevilla, și că, năvălind Maurii, călugării l-au ascuns atît de bine încît nu l-au mai găsit după aceea. Dar iată că în 1329 dă peste el un țăran care-și căuta vaca, că în 1340 îi aduce victoria lui Alfonso al XI-lea, că acesta împodobește cu el, în 1493, stindardul lui Columb, care-l înfige în pămîntul unei insule cu mirodenii, Guadelupa, și se imprimă, în sfîrșit, printr-o minune, în 1531, pe pelerina indianului Diego, în timp ce acesta își păzea turma pe muntele Tepayac, loc sfînt, ca din întîmplare, al zeiței fecioară și mamă Tonantzin, și fief spiritual, — oh! coincidență —

a lui Pedro de Gand. Albă pe stindardul lui Columb, iat-o oacheşă, *Morena*, pe pelerina băştinaşului. Extraordinar este că posedăm momentele acestei mutaţii, ca şi cum le-am cunoaşte pe acelea care au făcut dintr-o Koré greacă o Maria din Efes. De îndată ce află vestea, fratele Zumarraga, episcopul franciscan din Mexic, şi Cortés ordonă o chetă generală pentru a ridica un sanctuar pe care-l vor păzi franciscanii; dominicanii şi augustinii pun pe dată la îndoială autenticitatea miracolului; franciscanii se vor îndoi la rîndul lor, împreună cu egumenul lor, Bustamento, cînd Fecioara din Guadelupa va fi secularizată. În 1810, Morelos, răzvrătitul, o va zugrăvi pe drapelul său. Şi totuşi nu Noua Spanie, locul apariţiei sale, va fi aceea care va da modelul pentru toată America ci, la antipod, oraşul zahărului, în Ţara rece, alt pămînt al miracolelor Madonei roşii. Foarte aproape se află cel mai mare şi cel mai înalt lac de munte din lume, Titicaca; şi acolo, la Copacabana — locul-de-unde-se-vede-insula-sfîntă-a-soarelui — în 1576 indianul aymara Tito Yupangui a sculptat imaginea miraculoasă a Madonei Anzilor.

Biserica Spaniei le dădea indienilor madonele sale, dar nimeni nu putea şti ce făceau aceştia cu ea, sub aparenţele lor de pietate; şi nimeni nu va şti niciodată cîtă sinceritate şi cît calcul au existat în toate minunile cu apariţia Fecioarei, în America din secolele XVI—XVIII. Cucerirea Pămîntului-Sigur de către Fecioară ne dă o idee de ceea ce a însemnat cucerirea Americii Latine de către ea, de ceea ce a însemnat, din provincie în provincie, din sat în sat, cucerirea Europei de către Fecioară. În 1586, ea apare la Chiquinquira pe o zdreanţă pe care o bătrînă tocmai voia s-o arunce; la Araura, i se arată unui călător pe scoarţa unui copac de care îşi legase calul; la Valencianos, se arată într-o văgăună, care, aflată între două parohii, devine pe dată obiectul unui proces ecleziastic; la Porto Bello, marea în furtună o aruncă pe mal. La

Caracas, un indian beat, căruia îi lipsea un ban ca să-şi plătească sticla de băutură, îl găseşte cînd dă să caute în pălărie; îl bea, și iar găsește un ban cu care-și plătește o nouă sticlă. Beat mort, ucide un om și este dus la spînzurătoare. Este spînzurat, șteangul se rupe. E spînzurat iar, și ștreangul se rupe din nou. Atunci scoate banul din buzunar. « Mă apără Maica Domnului », zice el. Şi era adevărat, banul purta pe el chipul Madonei de la Copacabana. I-l confiscă, îl spînzură din nou, ștreangul rezistă, și el moare. În 1651 licențiatul Juan Sánchez îl întîlnește pe un cacic care-i spune că a văzut o femeie neobișnuit de frumoasă care i-a spus că un alb trebuie să-i toarne apă pe creștet ca să capete astfel împărăția cerurilor. Lucrul i se întîmplase într-o văgăună, lîngă un izvor, unde au fost curînd botezați șapte sute de indieni, în timp ce Fecioara continua să li se arate tinerelor fete. În 1699, Diego de Banos a trimis apă, de aici la Madrid, unde a ajuns tot atît de proaspătă ca în clipa cînd fusese luată din acest izvor, ale cărui pietricele se vindeau de parcă ar fi fost pîinișoare. Lucru straniu și demoniac, numai cacicul refuza să se boteze, ba chiar într-o zi a vrut să tragă cu arcul asupra vedeniei. De unde se vede cît de bine o vedea și el! L-a mușcat apoi un șarpe și a murit pierdut prin hățișuri. Acestea sînt faptele pe care le povestește la 3 februarie 1746 don Carlos de Herrera, rector al catedralei din Caracas, în timpul anchetei sale privitoare la Madona din Coromoto, Fecioara cea mai vestită din Pămîntul-Sigur. Și ar trebui auzit tot șirul de miracole pe care ea le-a săvîrșit și care s-au strîns fără îndoială pe rochia ei pictată de către un indian, ca tot atîtea pietre scumpe oferite din recunoștință de către credincioși. Madona din Bogota era împodobită cu o mie trei sute cincizeci și opt de diamante, o mie două sute nouăzeci și cinci de smaragde, șase sute șaizeci și opt de ametiste, trei sute șaptezeci și două de perle, un singur hiacint și un singur topaz, dar uriașe!

Cópii ale capodoperelor flamande, italiene sau spaniole, prin intermediul gravurilor de pe cărțile de rugăciuni și catehisme, pioasele madone indiene nu sînt capodopere. Dar ele nici nu au această pretenție; de o stîngăcie în care recunoaștem astăzi grația și uneori geniul primitivilor, ele au culori de o strălucire în care ne place să vedem trăind o naivitate atît de deosebită de calculele savante ale marilor maeștri — care doar azi practică o naivitate calculată. Această stîngăcie îl irita pe călătorul profesional — *nu există stare mai imorală*, zicea Raynal. În 1755 iezuitul francez Morghien, în trecere prin Cuzco se arăta nemulțumit de cuvintele care ieșeau din gura personajelor din tablouri și judeca această artă ca fiind «*cu desăvîrșire gotică*», ceea ce, pentru el, era un termen de dispreț. El credea că indienii suferiseră prin intermediul spaniolilor, de cînd aceștia ocupaseră statul Milano, Influența școlii lombarde, preocupată mai mult de culoare decît de compoziție. Cincizeci de ani mai tîrziu, Alcide d'Orbigny, călător naturalist, e mai entuziast; exactitatea cu care metișii imitau coloritul cărnii îl încîntă, și el conchide: «*Pictura aceasta ne amintește întru totul de copilăria artei noastre europene, din vremea lui Cranach și Dürer*». Complimentul nu-i mic, pentru noi. Pentru el, însemna o condamnare. Marquoy, în 1850, avea sufletul prea academic pentru a iubi această pictură populară, și o judecă fără milă: «*O artă a decalcului ajunsă la perfecțiune, care constă în a murdări sau a găuri o pînză dacă originalul are din întîmplare o pată sau o gaură*»; el compară murdăria care o întunecă cu mănușile de catifea care înfrumusețează «mîini de plebeu». Iată cuvîntul cheie: arta creștină indiană e o artă a plebei, care-l irită pe burghezul călător, îl înduioșează pe aristocrat, îl satisface pe călugăr, îl entuziasmează pe estetul secolului al XX-lea. Pictor amator el însuși, Marquoy e singurul călător care și-a dat osteneala să-i descrie pe pictorii indieni, trăind mizerabil în cocioabele din Cuzco, devenit un oraş al mizeriei în 1850, avînd drept paletă o farfurie spartă, drept pensulă peri din coada cîinelui, drept pînză o bucată de stambă din fusta nevestei, drept culori negru de fum de la candelă, ocru şi pămînturi de prin văgăune, coşenilă de la băcanul din colţ, drept bitum oasele arse din cimitir, iar drept sicativ tămîia paraclisierului. Astfel înzestraţi, fabricau, cu duzinile, a cîte doi franci şi jumătate bucata, drumuri ale Crucii, sfinţi şi mai ales madone, totdeauna asemenea celor pe care le purtau conchistadorii pe pînzele de corabie şi pe stindardele lor.

INCAȘII DIN CASTILIA

Prerogativa sîngelui este cea mai greu separabilă de noțiunea de noblețe; în sensul strict al dreptului feudal european, nobilii cei mai autentici din Indiile spaniole erau descendenții principilor indigeni, conchistadorii, în cea mai mare parte de origine foarte umilă, dobîndindu-și titlul doar prin funcțiile care le fuseseră încredințate, și cîteodată prin originea nobilă a soțiilor lor indigene.

Profund feudală, Spania Cuceririi nu putea, fără să se contrazică, să nu recunoască în Mexic și în Peru dreptul natural și aproape divin pe care-l recunoștea anumitor familii de a le domina pe cealalte. Existența unei aristocrații aztece sau incașe era neîndoielnică; spaniolii au respectat-o, cel puțin de drept, atîta timp cît a durat imperiul. În timp ce micii nobili din Mexic puneau să fie pictați cu femeile lor în ultimul costum după moda curții, descendenții incașilor erau ei înșiși reprezentați în secolele XVII și XVIII de către meșterii metiși din Cuzco în chip de cavaleri spanioli; numai soțiile lor păstrau vechiul costum cu minunate broderii, aceasta părînd a fi mai curînd un privilegiu decît o servitute.

Todo blanco es caballero (orice alb este nobil) nu devine un principiu absolut decît spre sfîrșitul secolului XVIII-lea, cînd prejudecata de culoare, exacerbată datorită comerțului cu negri și a numărului crescînd de emigrați străini, francezi, germani și mai ales englezi, a grefat pe prejudecățile de clasă o subtilă ierarhie pe care nici chiar aurul nu izbutea totdeauna să o zdruncine. De sînge alb pur, de *sangre limpia*, nu erau decît chapetonii, europenii proaspăt sosiți, lucru pe care aceștia nu uitau să-l spună creolilor descinzînd din conchistadori, al căror blazon era totdeauna alterat de o picătură de sînge ocru. Deși regele putea să « dea dispensă de culoare » printr-un act regal — cum dădea dispensă de post, în schimbul unui impozit, Cruciada —, în ochii lumii aceasta nu schimba nimic; beneficiarul nu putea să devină alcalde, scriitor public, student la universitate sau sergent major, doar soția sa se alegea din asta cu un beneficiu substanțial, acela de a avea și ea propriul ei covor la biserică: « *uzează pînă și de această prerogativă, nouă pentru ele, cu o ostentație și cu un lux care nu sînt scuzabile decît în ochii celor orgolioși și cu suflet mărunt* ». Ceilalți îngenunchează de-a dreptul pe dușumea, negrii puri și roșii puri; acei *chino* și *zambo*, născuți din încrucișarea negrilor cu indieni; cei ce nu aveau nume, despre care pudoarea rasială nu vorbea niciodată, născuți dintr-un bărbat de culoare și o femeie cu judecată, erau expuși la porțile mănăstirilor; așa-numiții *saltos atras*, născuți din încrucișarea dintre o femeie metisă pe sfert și un metis; acei *tente-en-el-aire*, născuți dintr-un metis pe o treime și o metisă. Alb plus ins de culoare, metis; metis plus alb, metis a treia parte; metis a treia parte plus alb, metis pe sfert; metis pe sfert plus alb, metis a cincea parte; în acest caz, așa cum se întîmplă și cu culorile spectrului cînd acesta se învîrtește cu repeziciune, nu se mai vedea decît albul.

Cum s-ar fi putut ști unde începe sîngele alb și unde sfîrșește cel de culoare, în aceste regate a căror cucerire se făcuse atît prin prințesele indigene cît și prin arme, după exemplul lui Cortés și al lui Pizarro. Înainte de a se recăsători, Cortés a trăit aproape zece ani cu doña Marina Indiana, și această idilă a fost aranjată în manieră rococo de către domnul d'Ussieux într-o poveste în care un cuceritor cu perucă pudrată poate fi văzut spunîndu-i, în genunchi, frumoasei indiene pe care războinici indieni împodobiți cu pene i-au adus-o în dar: «*Nu vă mai temeți, nu mai sînteți sclavi, ci eu sînt sclavul dumneavoastră*».

Realitatea este mai brutală, mai bărbătească, ea are izul bivuacurilor improvizate unde ofițerii împărțeau între ei onoarea de a fi naș mai întîi, amant apoi al sclavelor pe care băștinașii le aduceau în dar spre a fi sacrificate. Conchistadorii înțelegeau altfel să smulgă din piept inima frumoaselor, prin artificiul juridic al nașului de botez; după legile ecleziastice, acesta nu poate să se însoare cu fina lui; astfel doña Marina a fost mai întîi, prin tragere la sorți, fina lui Puerto Carrero, și cînd acesta s-a întors în Spania, Cortés i-a urmat. Cu ea a avut un fiu pe care l-a făcut cavaler al ordinului Sfîntului Iacob al Spadei, și care a murit în chinuri acuzat de impietate și rebeliune, în Mexic, în 1568. Cînd Cortés a fost crezut mort, în cursul expediției sale în Yucatan, doña Marina s-a măritat cu Juan de Xaramillo, și urmașii ei au îngroșat rîndurile acelei nobilimi creole și de sînge amestecat care-și datorează existența edictului regal din 1504, prin care conchistadorii sînt somați să se separe de concubinele lor indigene sau să se căsătorească cu ele.

Cortés a convocat în 1524 primul conciliu din Mexic pentru a dezbate chestiunea, iar în 1526 îl silește pe Alonso Grado, inspector general al indienilor din Noua Spanie, să se însoare cu fiica cea mai mare a lui Montezuma, pe care acesta i-o încredințase pe patul de moarte. Actul autentic a fost făcut în fața notarului, și Cortés a parafat la 26 iunie documentele prin care dădea «*ca zestre numitei Isabela și descendenților săi, în numele Majestății Sale, ca Guvernator și Căpitan general al acestei țări, și pentru că pe bună dreptate îi revine ca moștenire teritoriul și locuitorii orașului Tacuba, care conține o sută douăzeci de case, și Yetene, care are patruzeci, Izqui Luca, care*

are o sută douăzeci, şi Chimalpan, care are patruzeci, şi Chapulma Loyan, care are patruzeci, şi Escapicaltongo, care are douăzeci, şi Xiloango, care are patruzeci, şi încă alte proprietăţi numite Ocoiacaque şi Castepeque şi Talanco şi Goatzizco şi Duotepeque şi Tacala care pot avea cu totul o mie două sute patruzeci de case, numitele domenii şi oraşe fiind supuse oraşului Tacubo şi guvernatorului său ». Fiul împăratului, Pedro pe numele lui de botez, a fost înnobilat de Carol Quintul, iar unul dintre descendenţii săi direcţi a fost făcut în 1704 grande de Spania şi duce de Atrisco; a murit în 1708 ca preşedinte al Consiliului Indiilor! Şi aceasta arată că pe cît de totală a fost integrarea principilor mexicani, fapt de obicei ignorat, într-atît, cu începere din secolul al XVIII-lea, s-a străduit prejudecata de culoare să înăbuşe fabuloasa origine a urmaşilor acestor nobili indigeni. Adesea urîte, cu picioarele scurte, negricioase, cu buzele groase, principesele mexicane n-au avut niciodată aureola de prinţese îndepărtate ale fecioarelor incase, născute în acele oraşe ale soarelui despre care *Scrisorile unei Peruviene* spuneau că « *în zadar spaţiile infinite le separaseră de lumea noastră, ele au devenit totuşi prada şi domeniul ei cel mai preţios* ». Prinţesele incase erau destul de deschise la culoare, pentru ca la curtea Spaniei pielea lor să pară mai albă decît cea a anumitor andaluze; erau frumoase fără ca să ai a te ruşina de frumuseţea lor; era mitul Fecioarei cucerite materializat în ceea ce are el mai exotic şi mai senzual, *Peau d'Ane* în persoană, cu — sub pielea unui animal care făcea aur — rochii de culoarea timpului, a lunii şi a soarelui, din care pretindea că descinde, plimbîndu-se cu pasărea măiastră, pe umăr, în văi vrăjite, pline de curcubee, de arbori rari, de flori ciudate şi de mici maimuţe-leu cu chip omenesc. Aceasta este imaginea idilică a fecioarelor incase pe care ne-au lăsat-o artiştii cuzquenos; din instinct o preferăm aceleia a mumiilor soarelui, ghemuite la temeliile citadelelor, pentru că ea corespunde felului copilăresc în care vede cucerirea imaginația noastră, obișnuită cu basme, cu sentimentalisme din *Alzire* a lui Voltaire sau cu dulcegăriile romanului lui Marmontel. Astfel ne-o reprezentăm pe fiica lui Atahualpa pe care Pizarro și-a făcut-o amantă, și pe Inés Huayllas Musta cu care a avut o fată ce s-a măritat prima oară cu unchiul ei Fernández și a doua oară cu contele de Punón Rostro, don Pedro Arias. Inés ea însăși avea să se mărite, după moartea lui Pizarro, cu don Ampuero, și să întemeieze cea mai ilustră familie creolă din Peru. Ciudata splendoare a acestor căsătorii rasiale proprii imperiului spaniol din America — asemenea căsătorii nu au existat în imperiul englez din Indii sau în cel francez din Africa — a atins poate perfecțiunea în ziua în care Monseniorul de Madrid a binecuvîntat unirea lui Martín Onés de Loyola, nepotul sfîntului cu același nume, cu nepoata celui de al XV-lea Inca, Safre Tupac, prințesa Beatriz Nusta. Artistul indigen care a pictat ceremonia în secolul al XVII-lea, a înfățișat între cei doi soți o inimă arzînd, străpunsă de trei săbii. Cîțiva ani mai tîrziu, don Martín a obținut postul de guvernator al orașului care simboliza bogăția lumii, Potosi. Atîta glorie în familie — numărînd un unchi fondator al Societății lui Isus, un socru Soare-viu și un guvernator al orașului Argintului — și-a avut reversul ei: un descendent al lui don Martín a fost închis de Sfîntul Oficiu, în urma denunțului unui negru, pentru iudaism!

Despre mentalitatea copiilor născuți din aceste căsătorii avem mărturia lui Garcilaso de la Vega, incas care a încercat, retrăgîndu-se la Valladolid în Spania, să împace orgoliul de a fi fiul lui Tchimbou Oclyo, nepoată a lui Tupac Yupangui, căzută în mîinile conchistadorilor după cucerirea orașului Cuzco, cu orgoliul de a fi moștenitorul căpitanului Sebastian Garcilaso de la Vega, fost locotenent al lui Pedro de Alvarado. În 1560, în vîrstă de douăzeci de ani, pleacă în Spania, se luptă cu maurii, apoi, sub don Juan de Austria, speră că în urma serviciilor aduse își va recăpăta cel puțin fiefurile mamei sale. Ele sînt însă anexate Coroanei și Filip al II-lea refuză să-l primească: acesta nu culoarea pielii nu i-o iartă, ci faptul că tatăl său îi dăduse un cal rebelului Pizarro. A murit în 1616, lăsînd o sumă considerabilă de bani, cu scopul de a se plăti din ea slujba pentru odihna sufletului lui zbuciumat, și o cronică a Cuceririi, care va fi cartea de căpătîi a tuturor amatorilor de minunății incase și a tuturor celor dornici să cunoască ravagiile pe care le pot face în inimile bărbaților patima după aur și cea după femei.

Manco Sierra a fost stăpînit de amîndouă; pierzînd la joc în seara bătăliei marelui soare de aur din templul de la Cuzco, a cîștigat dragostea nepoatei celui de-al XIV-lea Inca, s-a însurat cu ea, și l-a avut pe Juan Sierra, care a jucat un rol important în 1558 în ceea ce privește convertirea unchiului său, cel de al XV-lea Inca, Sayre Tupac. Un meșter cuzqueno a celebrat-o în secolul al XVII-lea reprezentîndu-l pe prințul indigen cu soarele de aur pe pîntec, cu *masca payhca*, coroana imperială, pe cap, și ținînd în mînă o cruce simplă de lemn pe care o luminează o rază. Încoronat de spanioli la Vilcacampa în 1561, Sayre Tupac a depus jurămînt de credință regelui Spaniei în fața lui Jerónimo de Loaysa, episcopul de Lima; i s-a înregistrat la Madrid blazonul pe care se vedea vulturul lui *aylu inca* — în sens literar: proprietatea lor ereditară, fieful soarelui — dar invitat să cineze la vice-rege, a tras un fir din fața de masă și a zis, întorcîndu-se spre episcop: « Monseniore, nu de mult tot acest covor era al meu, și acum mă mulțumesc doar cu un fir ». Îi urmase fratelui său don Manco, cel de-al XIV-lea Inca, care se spunea că ar fi fost ucis cu o lovitură de popică de către un spaniol pe care-l pălmuise în cursul unei partide de popice. Dinastia inca nu s-a stins în mod brutal, cum se crede adeseori, o dată cu venirea spaniolilor și cu execuția lui Atahualpa, cel de-al XIII-lea Inca. Pizarro și urmașii lui au preferat cu abilitate să-și exercite autoritatea în dosul celei a fiilor soarelui, mai tiranic decît o făcuse Carol Quintul sau Filip al II-lea, executîndu-i cu tot respectul și înmormîntîndu-i cu fast, de îndată ce dădeau cel mai mic semn de independență. La sfîrșitul secolului al XIX-lea era arătat în sacristia catedralei din Cuzco arborele imperial al urmașilor celor treisprezece Incași care au domnit în Peru de la întemeierea orașului Cuzco și pînă la capitularea lui. Pictate pe mătase de China la sfîrșitul secolului al XVI-lea, se găseau alături numele lui Juan Atahualpa, fiul celui de-al XIII-lea Incas executat de Pizarro, și al lui Francisco Atahualpa, bastard al lui Pizzaro și al unei fete a lui Atahualpa. Melodrama cuceririi Perului constă tocmai în această împletire dintre moartea și nașterea aproape simultană a unui Soare viu și a fiului unei fecioare a Soarelui zămislit cu un cuceritor, a morții unui prinț domnitor și a reînvierii sale în împărăția veșnică cu un nume de botez ce i s-a dat cu cîteva clipe înainte de execuție. Autorul *Istoriei Misiunilor* nu schițează nici măcar un surîs, nu arată nici cea mai mică îndoială, cînd scrie că printre cei cărora Didas de Vera, unul dintre primii misionari din Peru le-a administrat taina botezului, «*se afla o rudă a lui Inca*, *care de îndată ce a fost botezat*, *a și murit*, *aducînd laudă lui Dumnezeu*». A murit cum? strangulat ca Atahualpa în 1532, decapitat ca Tupac Amaru în 1571, sau sfîșiat ca Gabriel Tupac Amaru în 1781? Dar toate acestea nu aveau într-adevăr nici o importanță în aceste timpuri ale cuceririi — cucerire care n-a încetat niciodată de fapt cu totul în Peru — unde suferința și moartea erau, ca și senzualitatea, accidentele unei vieți al cărui ideal ne apare adesea ca o convenție spirituală, o abstracție a posibilului: nemurirea în viaţa veșnică.

Un conchistador, al aurului sau *a lo divino*, în cizme sau în sutană, nu poate fi înțeles decît prin credința lui concretă în viața veșnică; ea singură poate justifica, explicîndu-le, atrocitățile din Peru. Anzii, de la Caracas la Santiago, au fost, timp de aproape două secole, locul unei stranii piețe unde se dădeau, de voie sau de nevoie, bogățiile prezente ale acestei lumi în schimbul celor ce aveau să fie în cealaltă viață. « Dă-mi aurul, și eu îți dau nemurirea, pe dată, făcîndu-te să treci din lumea asta în cealaltă. » Lucrul pare astăzi de necrezut, dar spaniolii erau sinceri, ei credeau cu adevărat, la modul absolut, că ucigîndu-i pe incași le făceau un bine nemăsurat. Pizarro va plînge la moartea lui Atahualpa, va porunci să i se facă funeralii fastuoase și va purta doliu timp de douăzeci de zile. Preotul său, dominicanul Vicente Valverde ne dă o imagine exemplară despre acești negustori ai credinței, imagine pe care pasiunile umanitare au desfigurat-o într-un mod atît de neobișnuit. Preotul lui Cortés, Olmedo, era un călugăr anormal de tolerant pentru vremea aceea; Valverde în schimb a fost de un fanatism surprinzător chiar pentru acea epocă. S-a pretins mai tîrziu că a fost ignorant și superstițios; de fapt nu era, ca mulți alții din vremea lui și a noastră, decît incapabil să-și imagineze o altă mentalitate decît a lui, un alt adevăr; se instalase în credința lui ca într-o fortăreață, de unde striga, cu toată puterea sufletului său convins, *Proclamația Cuceririi*, în castiliană, către indigenii care nu-l înțelegeau. De aceea cînd Athahualpa*, cu prilejul primei sale întîlniri cu Pizarro, lasă să cadă pe jos Evanghelia, Valverde se mînie peste măsură și strigă cuvîntul blasfemia, iar Pizarro, pornind de la acest strigăt, face un masacru care-l justifica în fața lui Dumnezeu.

Lui Valverde i s-a reproșat mai ales faptul de a fi luat parte la procesul lui Atahualpa și de a-l fi condamnat. Dar fusese făcută dovada că acesta își asasinase fratele, pe Huascar, și se uită faptul că pentru un călugăr atît de simplu, atît de lipsit de imaginație, moravurile incestuoase ale copiilor Soarelui erau dovada evidentă a unei legături cu diavolul. Uităm totdeauna de diavol cînd vorbim despre conchistadori, și totuși cît de viu era acesta în inimile lor! Furia lor e cea a unor oameni care știu că se osîndesc, în mod deliberat; e o furie fioros de sacră.

Drama lui Valverde a fost, fără îndoială, marea lui naivitate, nevoia care-l făcea se se arate crud de îndată ce Satana își scotea coada în lume, și risca să-i ispitească pe soldați, care și așa erau atît de ispitiți. A-l apăra pe Atahualpa, însemna a ierta crima și incestul; Valverde n-a văzut, fără îndoială, mai departe. El nu era un om politic, și cînd i-a propus lui Atahualpa să se boteze, sub făgăduința că va fi supus la o moarte mai ușoară, moarte prin sugrumare în loc de moarte prin ardere de viu *(« întîmplare oribilă și nemaiauzită*, spune Montaigne, *pe care a îndurat-o totuși fără să se dezmintă nici prin vorbă, nici prin purtare, înfățișîndu-se într-un fel și cu o gravitate cu adevărat regești »)*, el se gîndea desigur să-l cruțe de focul veșnic. Și cînd i-a ținut crucea în față, în timp ce-l legau, el era desigur convins că-i oferea lui Dumnezeu un suflet ales, care va cunoaște beatitudinea. Acest fapt obișnuit, cum apare martiriul în operele pioase, era pentru acești călugări ai Cuceririi o realitate dezirabilă, pentru ei care-l căutau și îl provocau, în pofida ordinelor superiorilor lor, și pentru credincioșii lor, pentru care socoteau că e o cinste. Moartea tragică a lui Vicente Valverde n-a fost, așa cum le-a plăcut călătorilor iluminiști să spună, un act de justiție imanentă a Ființei supreme, căci e sigur că el și-o dorise astfel, în misterioasa logică a naivității sale: numit episcop de Cuzco în 1536 și protector al indienilor, a fost masacrat și devorat de ei în insula Puna în 1543. Tocmai făcea slujba cînd l-au surprins, și e frumos destinul acestui preot, din care sălbatecii s-au împărtășit, smulgînd fiecare din victima lor cîte o bucată de carne vie, pentru a-i dobîndi virtuțile.

Popoarele mexicane n-au avut mult de suferit de pe urma rapacității spaniolilor, căci autoritatea și inteligența lui Cortés au știut s-o țină în frîu. Cortés era singur, Pizarro avea doi tovarăși, Almagro și Luque, toți trei făcînd încă parte din rasa acelor luptători care-i înscăunaseră pe primii regi ai Castiliei, şi care, în ziua încoronării, spuneau cu brutalitate: « *Noi, care valorăm tot atît cît şi tine, te facem regele nostru, cu condiţia să ne păzeşti legile, iar dacă nu, nu ne vei fi rege* ». Regele nu era pentru Pizarro, şi încă şi mai puţin pentru Almagro şi Aguirre, un scop în sine, ci un mijloc de a-şi satisface ambiţia, iar episcopul de Santa Marta îi înţelesese bine, cînd îi scria în 1541 lui Carol Quintul cu oarecare ironie: « *Majestatea Voastră are mai mulţi servitori decît crede în aceste ţinuturi, căci nu se află aici un singur soldat care să nu îndrăznească să spună în public că dacă-i atacă, jefuieşte, distruge, ucide, sau arde pe supuşii Majestăţii Voastre pentru a le lua aurul, o face în însuşi interesul Majestăţii Voastre de vreme ce o parte din acest metal vă este destinată* ». La Salinas, în 1538, almagriştii şi oamenii lui Pizarro se înfruntaseră strigînd « Trăiască regele »; la Cuzco în 1532, şi, din nou, în 1571 şi în 1781, de asemenea, Sorii vii sînt decapitaţi, în numele regelui. Regele scrie şi protestează în zadar: « *Eu v-am trimis pentru a-i servi pe regi nu pentru a-i ucide* »; conchistadorii din Peru şi urmaşii lor nu vor proceda niciodată altfel decît cum îi va tăia pe ei capul. Maxima lor politică e cea a lui Belalcazar, primul guvernator al oraşului Quito: « Ordinele regelui se respectă, nu se execută », mai ales cînd este vorba de protecţia drepturilor naturale ale indienilor, şi de respectarea legilor pe care Consiliul Indiilor nu încetează să le promulge în acest sens. Mai mult încă decît în Noua Spanie, aservirea — pentru a nu zice sclavia — indienilor e indispensabilă economiei Perului.

Thomas Raynal putea să scrie la sfîrşitul secolului al XVIII-lea fără a exagera prea mult: «*Peruvienii sînt un exemplu pentru acea profundă abrutizare în care tirania îi poate cufunda pe oameni. Au căzut într-o indiferenţă stupidă şi universală... Şi-au pierdut toate resorturile sufleteşti. Chiar şi cel al fricii este adesea fără efect, dată fiind indiferenţa pe care o au faţă de viaţă.*

Se îmbată, dansează... Lenevia e starea lor obişnuită. Nu mi-e foame, spun ei celui ce vrea să-i plătească pentru a munci». Popoarele andine erau cu atît mai oprimate, cu cît spaniolii avuseseră abilitatea de a restabili administrația incasă și de a face din cacici mari funcționari. Cel de al XVII-lea Incas, Cristobal Paulo, a abdicat, și i s-a dat voie să se retragă cu favoritele sale în valea Yuncay. Urmașii lui au primit titlul și pensiunea de *adelantado;* timp de două secole nu avea să se mai audă vorbindu-se de ei. În 1701, Collier, în dicționarul său, indică numai că *«nobilimea peruviană cea mai de seamă, deşi supusă Spaniei, mai poartă încă numele de Incași».* Cuzco, capitala lor, se schimbase foarte puțin; spaniolii, neputînd distruge aparatul ciclopean al marilor edificii, îi modificaseră doar destinația, o dată cu numele. Palatul lui Manco Capac era parohia lui San Cristobal, în care incasul Cristobal Paulo Tupac construia pe cheltuială proprie o biserică; menajeria incasului Tupac Yupangui devenise parohia San Blas; palatul Incasului Sinchi Bocca, strada Triumfului; palatul fecioarelor Soarelui, mănăstirea Sfînta Caterina; templul Soarelui, mănăstirea Sfîntului Dominic, iar Palatul Şarpelui, institut de studii iezuit. Indienii spuneau că există sub catedrală — fost palat al lui Vira Cocha, zeul lavei —, un lac ale cărui ape vuiau în fiecare an în ziua aniversării venirii spaniolilor, și se culcau la pămînt ca să le audă. La aceasta se rezuma revolta lor. În 1740, un Felipe Inca s-a revoltat, cu sprijin englez, dar se pare că n-a fost decît una dintre acele scurte răscoale, repede înăbușite, care mai zguduiau uneori Anzii. Abia la sfîrșitul secolului al XVIII-lea a izbucnit în Peru singura mare insurecție populară din istoria ocupației spaniole, pentru că a fost o insurecție rasială, condusă de unul din acei nobili incași pe care noua nobilime creolă, aliată cu chapetonii, nu mai voia să-i recunoască. Cacic din provincia Tinta, el își făcuse studiile la colegiul incas din Cuzco, și poseda o întreprindere de transporturi. Așa-numiții *arri-*

eros, sau catîrgii din Anzi, erau truverii tradițiilor indiene *(foto 34)*, ritmîndu-și mersul cu cîntece care evocau splendorile trecutului, ca de exemplu cantata lui Manco Capac, care povestea în optsprezece strofe, sau într-o oră și jumătate, mărețele fapte ale întemeietorului orașului Cuzco și ale soției sale, Mama Ollu Luna, care i-a învățat pe andini să țească. Transportînd din vale în vale aurul, argintul, *maté*-ul sau sarea, acești *arrieros* erau și purtătorii de vești, fiind singurii indieni care puteau avea ideea confuză a unei unități indiene împotriva albilor, și poate speranța de a o realiza. În 1780, despotismul spaniol se închegase, iar administrația se arăta deosebit de necruțătoare în strîngerea impozitelor; la Tinta, perceptorul visteriei e celebru pentru rapacitatea lui; cacicul protestează mai întîi pe lîngă prietenii săi din Cuzco, și la 10 noiembrie, susținut probabil de popularitatea lui, pune să-l aresteze și-l execută într-un fel foarte ciudat, silindu-l să bea aur topit. O divizie spaniolă este trimisă împotriva lui. O înfrînge și-și ia, cu pretenția de a deveni rege incas al Perului, numele de Tupac Amaru, Mare Șarpe Regal, afirmînd a fi ultimul urmaș al celui de-al XVI-lea inca care, chiar sub acest nume, fusese executat în 1571 în marea piață din Cuzco. Urcîndu-se pe eșafod, a ridicat mîna cerînd tăcere de la supușii lui, ale căror murmure amenințătoare îi neliniștea pe archebuzieri; cînd i-a căzut capul, sub iataganul unui indian canari, mulțimea a scos un geamăt prelung. În martie 1781, în aceeași piață, Gabriel Tupac Amaru a asistat la supliciul soției sale, a celor doi fii ai săi, a unchiului și a nepotului său, apoi i s-a smuls limba, a fost sfîrtecat în bucăți, iar membrele lui dislocate au fost transportate pe catîri în burdufuri de piele, pentru a fi expuse în toate orașele pe care le răsculase. Vărul lui, Diego Tupac Amaru, a continuat lupta timp de trei ani. În 1814 cacicul Pumacahua — Privire de Puma—, ridică patruzeci de mii de oameni. Li se taie urechile, iar el este spînzurat. În 1824 independenţa este în profitul creolilor, iar în 1850 Marquoy susţine că ultimul descendent al incaşilor este un preot mărunt din Sierra, don Juan Pablo Cabrera, celebru pentru o clipă pentru faptul de a fi reînviat tradiţia creşterii lamelor.

Fără îndoială că azi, în Anzi, mai fiecare socoteşte, mai mult sau mai puţin, că descinde din prinţii Soarelui, care nu mîncau, potrivit legendei, decît din vase de aur. Aceste legende sînt moarte, căci nu mai există aur în Peru. O nouă legendă s-a născut, pe măsura secolului al XX-lea, cea a fiilor Soarelui inventatori ai unui stat cuceritor şi totalitar. Sociologii şi economiştii se minunează de precizia matematică cu care aceşti pitagoricieni ai Lumii Noi au conceput şi au exploatat o societate formată din naţiuni heteroclite, prin sistemul acelor *aylus*, în care pămîntul nu aparţine decît statului, iar statul este un Soare viu. Primii misionari nu se mirau nici ei mai puţin, însă din alte motive, spunînd, prin gura superiorului misiunilor din Orinoco, care se pricepea în materie de suflete: «*Cucerirea celei mai mari părţi din Peru de către Inca a fost îngăduită de Fiinţa Supremă, pentru ca după căderea acestui şef Evanghelia să nu mai găsească piedici în aceste vaste provincii*». Şi nimic nu ilustrează mai bine aceste vorbe ca imaginea arhanghelului Sfîntul Mihail din biserica San Lorenzo din Potosi, deghizat în luptător incas. Dar poate că este îngerul exterminator al Apocalipsului!

Moartea lui Inca a însemnat pentru misionari învierea Christului-Soare pe pămînturile Apusului. Tradiţia pretindea că zidurile templului Soarelui din Cuzco fuseseră cîndva acoperite cu plăci de aur de jos şi pînă sus; pereţii catedralelor coloniale şiroiau de aur pictat pe stuc. Tradiţia spunea că marele soare de aur dispăruse în adîncurile îngheţate ale lacului Titicaca, între insula Soarelui şi insula Lunii; chivotul catedralelor coloniale era un alt soare, mai fierbinte, şi care se multiplica în fiecare duminică în toate bisericile din țară *(foto 37)*, cu ocazia procesiunii Sfintelor Taine. «*Incașii și iezuiții*, spunea Raynal, *au făcut, și unii și alții, ca religia să fie respectată pentru pompa și pentru fastul impozant al cultului public*...». Precedat de noi cîntăreți din *turututu* — scoici marine care serveau altădată pentru a-i chema pe războinicii incași la luptă —, preotul purtător al Christului-Soare era urmat de vreun prinț indigen îmbrăcat în veșminte de gentilom castilian și ținînd între mîinile înmănușate în piele, precum cele ale căpitanilor, stindardul regelui prea catolic. Îndărăt, corul supușilor exclama în limba quechua:

Te salut, Regină a cerurilor.
Te salut, Stăpînă a îngerilor.
Te salut, mlădiță minunată,
Poartă a Soarelui
Din care a ieșit lumina lumii !

Între Mama Ollu Luna, care-i învățase să țească, și Fecioara cu fus, care era deosebirea? Și una și cealaltă se confundau în portretul presărat cu flori al unei fetițe purtînd pe frunte bucla fertilității.

SIRENELE DIN PERU

Cristofor Columb tocmai descoperise America cînd îi scria reginei: «Am văzut azi trei broaște țestoase și trei sirene, dar acestea nu sînt atît de frumoase ca cele din Africa, pentru că au chip de bărbat». În aceeași zi botezase un rîu, pe care-l credea că este Cipango, Rio del Oro, luînd drept aur ceea ce strălucea în apele lui: cristalele de mică scînteind în soare. Dar ce importanță are acest lucru? Certitudinea lui, ca și aceea că descoperise un nou continent, era de domeniul misticii, al credinței; el nu și-o sprijinea pe calcule de cosmograf, ci pe referințe, teologice, citîndu-i pe Esdras, cartea IV, capitolul VI, pe Sfîntul Ambrozie sau pe Sfîntul Augustin. Din acea clipă certitudinea aceasta devenea o dogmă și el ar fi putut s-o impună cu forța oamenilor lui, tot așa cum îi silise să jure în prezența lui Fernando Pérez de Luna, notarul escadrei, sub amenințarea, pentru cel ce-și călca jurămîntul, a zece mii de maravedi amendă, a o sută de lovituri de bici și a limbii tăiate, că ceea ce văzuseră era continentul: era vorba de insula Cuba. Dar ce importanță are acest lucru? Oamenii săi erau gata să jure orice, dacă acel ceva ar fi semănat oricît de puțin cu ceea ce le promisese imaginația. Poate că drama conchistadorilor consta tocmai în aceste pasiuni imaginare și în imposibilitatea în care se găseau de a renunța la poveștile cu aur-pe-care-nu-ți-rămîne-decît-să-te-apleci-casă-l-iei.

Ei au fost devoraţi de propriile lor vise tot aşa cum sirenele îi devorau pe marinarii nebuni care porneau să le caute. Thomas Gage afirmă că atunci cînd a fost solicitat să plece ca misionar în Indiile occidentale, i s-a spus că erau «*pe de-a-ntregul pavate cu aur şi cu argint, că pietrele erau de perle, de rubine şi de diamante, că arborii erau plini cu ciorchini de nuci tămîioase, cîmpurile pline cu trestie de zahăr, că mătasea chinezească era atît de răspîndită încît pînzele corăbiilor nu erau decît din tafta şi din saten, în sfîrşit, că era o ţară unde se găseau cu adevărat bogăţii ca acelea pe care istoria şi legenda i le atribuiau lui Cresus şi lui Midas*».

Poveştile navigatorilor au stîrnit întotdeauna imaginaţia celor ce rămîneau pe uscat — a «elefanţilor», se spunea în flota regală, iar aventurierii spanioli, ţărani de pe acele pămînturi cu deschidere spre cer, Extremadura şi Castilia, oameni din interiorul ţării, au muşcat poate mai mult decît cei provenind din alte naţiuni din momeala miraculosului geografic. Cunoştinţele lor ştiinţifice se rezumau toate la convingerea unui Mose Jaime Ferrer, cosmograf din 1495, că «*cele mai multe dintre lucrurile preţioase vin din regiunile calde, locuite de negri şi de papagali*»; el ar mai fi putut adăuga: «*din mările calde, locuite de tritoni şi de sirene*», într-atît de răspîndită era această credinţă. În toate cărţile de călătorii din secolele XVI şi XVII se vorbeşte despre cea pe care valurile au zvîrlit-o în noroi îndărătul unui dig, în Olanda, în anul 1430; localnicii au îmbrăcat-o, căci era indecentă, au învăţat-o să toarcă, să-şi facă cruce, dar n-a ştiut niciodată să vorbească, iar strigătul ei semăna cu cel al unei persoane în agonie. În 1560, în Ceylon, reverendul părinte Enriquez, iezuit, era de faţă cînd au scos nouă din plasa unui pescar, iar seniorul de la Paire, Pierre Luce, printr-un act făcut la notar şi contrasemnat de patru martori, certifică faptul că a văzut la 31 mai 1671 un triton în largul insulelor Diamant. Piraţii, fiinţe nelegiuite, se hrăneau cu ele, iar Acuna credea că au coarne şi că sînt mînate de intenţii diabolice, uitînd că sirenele îl transportaseră din Israel în Spania pe San Jago Matamoros şi că primii creştini vedeau în ele simbolul apei de botez. La Condamine constata în mod obiectiv că era vorba de lamantin, dar pe malurile lacului Titicaca, la patru mii de metri înălţime, sculptate pe porticul bisericilor de la gura minelor, ele cîntau la chitară *(foto 36)* minunile aurului, pe care Soarele şi Luna îl însămînţau în pîntecul munţilor.

America era tot atît de bogată în poveşti ca şi în aur, în mituri ca şi în argint; a fost şi poate mai este Ţara Făgăduinţei pentru aventurierii Visului. Comentînd Geneza, Sfîntul Augustin susţinuse că paradisul terestru continua să existe inaccesibil, pe vîrful unui munte înalt, atît de înalt încît ajungem în cel de-al treilea cer al astrologilor, atingînd luna — şi oamenii nu au vrut totdeauna să aibă ţinutul Peru, să aibă Luna? Comentatorii Sfîntului Augustin susţineau la rîndul lor că acest munte se găsea între porţile Soarelui, Cancerului şi Capricornului, şi fascinaţi de splendorile stranii ale apusurilor de soare, de la Platon la Columb, iluminaţi şi cosmografi, filosofi şi geografi credeau că Edenul este la apus. De aceea cînd un bastard din Extremadura a descoperit între cele două tropice munţi înalţi de şase mii de metri, în care se coceau aurul şi smaragdele, lumea a ştiut că Anzii erau Edenul iar Peru, paradisul terestru. La vestea adusă în Noua Spanie de către franciscanul Marc de Nice, că Pizarro pusese stăpînire pe comori valorînd cinci milioane de livre, noul regat a fost în primejdie să rămînă pustiu, în timp ce în porturile Spaniei mulţimea aventurierilor asalta navele. Sirenele din Peru se porniseră să cînte. Puţini au avut curajul să-şi astupe urechile; împăratul însuşi era surd la orice altă muzică, şi Cortés — acum uitat —, care se agăţase într-o zi de careta regală, l-a auzit spunîndu-i: «Cine ești tu? — Cel care ți-a adus mai multe regate decît a avut un prinț vreodată». Vorbe zadarnice! Carol Quintul nu mai avea urechi decît pentru aurul din Peru.

Trebuie mai întîi să ne înțelegem asupra acestui cuvînt: e vorba de argintul care a valorat timp de două secole greutatea lui în aur. Departe de a veni cu dezmințiri, călătorii au întreținut legenda, comentîndu-se unul pe celălalt, așa cum Augustin comenta Geneza iar clericii pe Augustin, fiecare mai adăugînd cîte ceva la spusele celorlalți. Nimic nu-i mai tenace decît legenda și unele dicționare de călătorii din secolul al XIX-lea mai afirmă că Potosi este o mină de aur. Se vorbește încă de o poziție geografică neobișnuită prin bogăția ei: e vorba de Peru. În 1787, Lefebvre de Villebrune scria într-un memoriu științific că munții din Peru erau un arsenal de minerale, un furnal imens în care fierbeau, volatile, aurul și argintul, mercurul și platina. În 1820, Alcide d'Orbigny afirma că Anzii nu formau decît o masă, din care doar crusta e de pămînt — porfirică — interiorul fiind alcătuit din metale prețioase. Și se mai spunea încă în secolul al XIX-lea, în mod foarte serios, că exista între izvoarele Orenocului și ale Amazoanelor o țară în care torentele rostogoleau nisip aurifer și diamante, țară fabuloasă ca nici o alta, Eldorado. Și au existat întotdeauna inși asemeni lui Candide care să-și riște viața plecînd în căutarea ei, și alți inși, asemenea lui Pangloss, care să-i demonstreze existența prin rațiune suficientă — și mai există încă, sirenele din Amazoane șoptind și azi la urechile călătorilor. Aurul din Peru i-a obsedat tot atît de mult ca și pe conchistadori, și nu există nici unul (nici chiar Thomas Raynal, care se apără de asta), care să nu fi căutat să-i facă bilanțul și să-i uluiască pe cititorii din Europa prin vreo cifră fantastică pentru vremea lui; și nu există nici unul care să nu se dedea unor subtile calcule, socotind cu cît au furat minerii Visteria, făcînd totalul cu partea datorată regelui, și proba prin nouă sau prin trei, că atingea o cifră de neînchipuit... Sirenele statisticii sînt cît se poate de seducătoare cînd nu se bălăcesc în apele scăzute ale vieţii şi cînd cifrele încrucişate ale registrelor spaniole şi ale anilor de graţie trasează extraordinara hiperbolă a măreţiei şi a prea credinciosului şi imperialului oraş Potosi.

A fost odată — şi asemenea lucruri nu se întîmplă decît odată — un indian de la tropicul Capricornului, *compadre* Hualpa, care s-a dus pe munte să caute acele rădăcini după care spaniolii se dădeau în vînt pentru că îi curăţa de faptele lor rele. Piciorul i-a alunecat. A căzut şi s-a agăţat de un tufiş care s-a zmuls din pămînt, tîrînd cu el o pepită mare cum nu se mai pomenise, de argint curat. *Compadre* Hualpa i-a mulţumit lui Mamapacha şi Madonei, Sfîntului Jago şi fulgerului care zămisleşte metalul şi la început n-a spus nimănui nimic despre descoperirea lui. Dar *compadre* Guanca, vecinul său, văzîndu-l că tot pleacă şi vine, dimineaţa, la dus, cu sacul gol, seara, la întors, cu el plin — plin cu ce? — *compadre* Hualpa a fost silit să-i spună secretul, şi totul ar fi fost cum nu se poate mai bine în cea mai bună dintre lumile posibile dacă n-ar fi vrut să ilustreze fabula cu stridia şi cu împricinaţii. Gelos la vederea primei gropi, pe care *compadre* Hualpa o păstrase pentru el mai bogată în argint şi mai uşor de exploatat, *compadre* Guanca s-a dus la don Villaroel, stăpînul lui spaniol, care s-a dus la rîndul lui să caute un notar regal, şi la 21 aprilie 1595, a împrejmuit teritoriul celor două mine şi le-a trecut pe numele lui. De *compadre* Hualpa şi Guanca nimeni n-a mai auzit vorbindu-se, ei au căzut în anonimatul a celor vreo sută de mii de indieni care, foarte curînd, au populat vrînd nevrînd acel *Cerro*, muncind în galeriile sale sau la cele şase mii de furnale întreţinute cu balegă de lama, care luminau în fiecare noapte înălţimile din Potosi. Cine ştie, poate că au devenit acei *cabalitos* ai lui don Villaroel, acea pereche de indieni care erau înşăuţi în fiecare dimineață și pe spinarea cărora stăpînii minelor își vizitau în fiecare dimineață domeniul...

În primii zece ani, din 1545 și pînă în 1555, partea regelui s-a ridicat în medie la Potosi la suma de treizeci de milioane de livre, ceea ce ar însemna un impozit de trei sute de milioane de livre la o producție oficială de o mie cinci sute de milioane. Livra spaniolă cîntărind patru sute șaizeci de grame, aceasta ar reprezenta cam șapte sute de mii de tone de argint. Astfel, Potosi putea să-și permită să paveze cu argint, în Joia Verde, toată distanța cuprinsă între Tezaur și Monetărie, și să dea în fiecare an un carnaval pe lîngă care cel din Nisa și din San Francisco sînt niște biete serbări parohiale. Cu această ocazie bărbații se ucideau între ei în turniruri, ca în vremurile de altădată, în care fiecare făcea paradă de bogăția sa — joc de mineri fericiți, pentru că bijuteriile de aur erau vulgare, și care abia dacă tolerau perlele la sclavii lor. Și poate că n-a existat oraș în lumea asta care să fi cunoscut într-un timp atît de scurt un asemenea aflux de popoare și asemenea strălucită risipă de sînge și de voluptate. Vechile certuri dintre Pizarro și Almagro, dintre cei din Castilia și cei din Extremadura, se continuau aici între cele unsprezece națiuni care-și disputau conducerea cetății și privilegiile, profiturile legate de aceasta. Ura dintre andaluzi și basci, dintre catalani și galicieni, s-a complicat curînd cu ura dintre chapetoni și creoli, dintre albi și metiși, dintre metiși și mulatri, dintre negri și indieni. Don Pedro Fernandez de Castro y Andrade, conte de Lemos, vicerege al Perului între 1667 și 1672, a venit în persoană la fața locului pentru a pune capăt acestor certuri. Dar în zadar, căci gentilomii din Potosi continuau să se distreze în opt săli de arme, în care învățau să se ucidă între ei, în vederea măreței zile a carnavalului. În 1600, au cîștigat bascii: din doisprezece consilieri municipali, ei aveau șase; din treizeci și opt de funcționari la Monetărie, douăzeci și opt. Ei reprezentau atunci în cetate un capital de optzeci de bijutieri şi de o sută şaizeci de negustori, valorînd fiecare de la cinci sute de mii la un milion de pesos, dar anumite averi atingeau suma de patru milioane. Oraşul avea o sută cincizeci de mii de locuitori, dintre care spanioli nu erau mai mult de douăzeci de mii, înveşmîntaţi în brocart, aur, purpură şi mătase, importînd bunuri din întreaga lume, dar ale căror femei erau mai claustrate decît cele din Spania. Recrutată prin *Mita*, serviciul muncii obligatorii din Anzi, restul populaţiei era indigenă şi constrînsă să poarte costumul indigen. În timp ce un păstor cîştiga optzeci de reali pe an, minerii primeau patru pe zi, dar această sumă era iluzorie, atît era de ridicat preţul alimentelor într-un oraş în care stăpînii zvîrleau literalmente argintul pe fereastră. Vicente Vernedo, unul dintre primii preoţi-muncitori, s-a aşezat în 1611 în mijlocul acestei populaţii, a muncit împreună cu ea în Cerro, şi poate că din iniţiativa lui a fost reprezentat un dialog despre credinţă în faţa a douăzeci de mii de indieni. A murit, istovit, în 1619, după Marea Ciumă din 1615—1617. A fost socotit un martir al minei şi a fost îngropat cu o ramură de palmier în mînă. Legenda spune că un indian tăindu-i acestui sfînt un deget, pentru a-şi face din el o relicvă, sîngele a ţîşnit roşu, şi că această minune s-a repetat de două ori, în 1624 şi în 1629. Deşi creolii erau gata să dea toată cinstea unui sfînt martir din mina lor, să-i ridice un sanctuar, să-i acopere moaştele cu rubine şi diamante, ei nu admiteau ca Biserica să se amestece în treburile lor, şi cînd, în 1657, dominicanul Cruz de Santa Marta a fost numit episcop de Potosi cu scopul mărturisit de a suprima *Mita*, l-au primit mai întîi ca pe un rege, oferindu-i daruri şi venituri, pe care acesta le-a refuzat, trecînd de-a dreptul la fapte. S-a constituit o comisie, s-a vorbit, s-au dus discuţii nesfîrşite timp de cîteva luni, după care într-o bună dimineaţă episcopul a fost găsit mort în patul său: s-a spus că l-a ucis altitudinea, că inima n-a rezistat.

Nu exista în Indiile spaniole decît un singur edificiu civil care să rivalizeze în cost cu catedralele, acela al Monetăriei regale, *Casa Moneda*. Cea din Potosi a costat două milioane de piaştri, adică două milioane de dolari. O dată cu decăderea Spaniei s-a uitat că dolarul Statelor Unite a fost moştenitorul, după perioada francului şi a livrei, a dolarului spaniol, acel *peso de ocho*, al cărui curs nu s-a alterat niciodată şi care a fost pentru lume, din secolul al XVI-lea şi pînă în secolul al XIX-lea, ceea ce este astăzi francul elveţian. Bătut pentru prima dată în Mexic în 1535, el purta pe dos armoriile Spaniei între două coloane, iar pe faţă efigia suveranului încununată cu lauri. Moneda de aur, acel *peso de oro* sau *castellano*, avea imprimată pe ea o cruce, însemnînd unitatea de greutate; o sută făceau o livră, patru sute şaizeci de grame — faceţi calculul la cursul de azi. În bucăţi sau în lingouri, transportate în burduful pe catîri — Peru a importat o sută de mii în 1712 — aurul şi argintul se îndreptau încet spre Vera Cruz sau Porto Bello. Acolo se găsea Flota, dincoace galioanele, care se pregăteau de plecare, pîntecoase, cu pupa în sus, cu prora în jos, încărcate să plesnească, alunecînd încet pe mare ca nişte preoţi purtînd Sfintele Taine la o procesiune, procesiune pe mare, a Sfintei Isabela şi Sfintei Rosa, a Sfîntului Isidor şi a Sfîntului Ferdinand, a micului Sfînt Ioan şi a Imaculatei Concepţii, cu pioasele lor flamuri fluturate de alizee, în timp ce, sculptaţi la pupă, înconjuraţi de sirene, de tritoni, de cornuri ale abundenţei, de delfini jucăuşi, de lei tîrîtori, de îngeri surîzători suflînd din trompete, statuile sfinţilor priveau sub ploaia măruntă cum se şterg dîrele lăsate de corabie pe mare, şi cum se ivesc uneori în larg pînzele vreunei corăbii de corsari. Maniera cea mai pitorească de a studia evoluţia retablului baroc şi a influenţei sale asupra artiştilor indieni ar consta în a compara între ele pupele unor galioane din secolele XVI, XVII şi XVIII, căci ele constituiau în felul lor un retablu pe mare.

Spania nu avea cu ce să-şi apere tezaurul pe oceane. După distrugerea din 1588 a celor o sută treizeci şi două de nave ale Invincibilei Armada *, Spania nu mai era o putere maritimă, iar în dicţionarele Pavilioanelor era aşezată chiar şi după Portugalia. În 1740 escadra Indiilor era mai glorioasă şi mai bogată prin nume decît prin tunuri, cu *America*, *Superbul*, *Conchistadorul*, şi alte *Glorioso*, vase cu şaptezeci de tunuri la pupa împodobită cu bombarde de lemn aurit, purtînd simbolurile amorului. Cînd se ivea vasul pirat, galioanele n-aveau decît un singur mijloc de apărare: să ridice, de fiecare parte a sfîntului de la pupă, obloanele care mascau monedele, în timp ce acesta era asaltat cu făgăduieli şi ameninţări — o lumînare groasă cît coapsa, la Cadiz, sau înfruntarea cu Diavolul. Era nevoie de mulţi sfinţi, şi de « micuţa Fecioară a galioanelor », pentru a trece cu bine prin atîtea primejdii, şi e cu adevărat un miracol că atîta aur, timp de trei secole, le-a putut scăpa francezilor, englezilor, olandezilor şi portughezilor. Explicaţia poate constă în faptul că, fiind atît de încărcate atît cu oameni cît şi cu metal, galioanele puteau fi mai uşor scufundate decît capturate. Şi de aceea erau lăsate să treacă mai departe — căci se ştia că tot acest aur, oricum, nu va face altceva decît să traverseze Spania. La Cadiz, unde soseau începînd din 1720, şapte sute de case de comerţ depozitau mărfurile venite din toate manufacturile Europei, ce puteau mulţumi orice dorinţă, ce puteau oferi un decor care să le facă să pălească de invidie pe doamna de Murat sau pe doamna d'Aulnoy; şi ar fi interesant să se cunoască influenţa fastului din Potosi, Mexico şi Lima, asupra literaturii baroce a poveştilor cu zîne. Bibelouri şi mătăsuri chinezeşti, mobile de Sevilla sau de Lisabona, cristale de Veneţia, fildeşuri din Indiile orientale, ceară albă de Cipru, feţe de masă din Germania, hîrtie din Genova, clei din Arabia, mirodenii şi substanţe aromate din Persia, din Turcia şi din Goa, postav englezesc, saten de Florenţa, muselină de Milan, dantele de Flandra, ciorapi și mănuși de Neapole, căciuli de castor și corsete din Franța — fapt e că cele o sută șaptezeci și șase de nave care ancorau la Cadiz cu douăzeci și cinci de milioane de piaștri de metal plecau de aici cu două sute șaptezeci de milioane de reali reprezentînd tot acel superfluatît-de-necesar, în care Voltaire spune că stă toată plăcerea vieții, între altele, cărți, statui, tablouri.

Artele au călătorit, întotdeauna, dar poate nici una nu poate fi urmărită în călătoriile ei mai lesne decît barocul, care se naște în momentul marilor descoperiri și se dezvoltă în perioada cînd Europa se împînzește cu drumuri și oceanele cu vase; delir rococo, în momentul scandalurilor și al profiturilor Companiei Indiilor.

Zmulgeți-i uriașei Lăcomii puterea ce-o are peste oameni
Și-o să schimbați în haos și dezordine
Ordinea pe care legile ei o susțin și o asigură,
Iar stîlpii pe care lumea își sprijină măreția
Se vor prăbuși și, printre ruine,
Toți oamenii se vor cufunda într-o mediocră egalitate.

Cel care a scris acest poem dedicat Profitului nu este un poet de la curtea unui financiar ci un episcop, Monseniorul Balbuena de Porto Rico, și citindu-l afli parcă în el descrierea unui edificiu baroc cu ordinea sa compozită, cum înălțau prinții bisericii sau cei ai acestei lumi la Roma, la Madrid sau la Viena, dar cu încă ceva în plus, cu o anumită mistică a inegalității, cu o anumită obsesie sacră de a-și justifica bogăția prin însăși exhibarea ei.

Dintr-o dată totul s-a risipit ca un basm. Cincimea regală scade la Potosi la cinci milioane de livre, apoi la trei, apoi la două, populația la cincizeci, apoi la douăzeci și cinci, apoi la mai puțin de zece mii de persoane. Cînd, în 1825, Potosi se decide în sfîrșit să-și construiască o catedrală la fel de impunătoare ca Monetăria, din cele cinci mii de guri de mină nu mai rămîn decît cincizeci în exploatare, şi chiar şi acelea sînt adesea mai puţin rentabile decît reziduurile din cele vechi, pe care le exploatează societăţile engleze. Argintul din *Cerro* îşi trăise gloria, generînd bogăţia industrială nu numai a Spaniei ci şi a Franţei, Angliei şi Germaniei, ca şi averea cîtorva particulari.

Unul dintre paradoxurile Perului este că modul său de trai şi reputaţia sa au supraveţuit timp de aproape un secol prăbuşirii veniturilor sale, şi mai ales unei politici coloniale care zdrobea orice încercare de a substitui exploatării metalelor pe cea a grîului, a măslinilor, a viţei de vie şi a ţesătoriilor. Cu excepţia artelor frumoase — şi aceasta explică înflorirea lor — artizanatul era neglijat. Peru importa aproape totul din Spania, care la rîndu-i importa din Europa, dar tocmai acest import îi îmbogăţea pe înalţii funcţionari, obişnuiţi, încă din primele timpuri ale Cuceririi, să profite de pe urma poziţiei lor. Era nevoie de certitudinea de a se îmbogăţi astfel, de a reda vechea-i strălucire, ca vice-rege al Perului, unui blazon ştirbit de un tată prea risipitor, pentru a-l convinge în secolul al XVIII-lea pe un grande de Spania să se ducă la Lima sau la Bogota, unde femeile treceau drept « preacucernice, ieşind puţin şi suferind de dureri de stomac din pricina abuzului de usturoi, de tutun şi de carne de porc ». Quito era mai apreciat, căci aici aerul era atît de curat, de răcoros şi de sănătos încît « *deşi, ca urmare a libertinajului şi a neglijenţei, aproape toată lumea suferă de boli venerice, nimeni nu se resimte prea mult din cauza lor* ». Se spunea despre Lima, cetatea regilor, că era « *paradisul femeilor şi purgatoriul bărbaţilor* ». În ciuda celor patru legi de stat date de cenzori, ele mergeau întotdeauna vara *tapadas*, adică îmbrăcate numai cu o cămaşă pe sub fusta strîmtă şi pe sub mantilă, dar această cămaşă valora o avere, o mie de pesos, fiind toată din dantelă de Flandra. Piciorul trebuia să fie gol, şi să nu se sprijine decît pe o talpă îngustă de piele, care se prindea de gleznă cu un diamant de Ceylon.

Lima se socotea a fi orașul cel mai distins din America, și noul vice-rege era primit aci în triumf, soția lui tronînd sub un baldachin și pe un palanchin, ca o madonă căreia i se va copia a doua zi corsajul, coafura sau fusta. Curtea număra patruzeci și cinci de conți și de marchizi, și o gardă nobilă de lăncieri, fondată în 1554 de către marchizul de Cañete, pentru a-i salva din mizerie pe conchistadori. Acest fast de mic rege presupune în schimb o necruțătoare etichetă, care i-ar fi făcut vice-regelui viața de nesuportat, dacă i s-ar fi supus în mod riguros. El nu putea merge la procesiune decît singur, nu putea organiza jocuri de noroc la el acasă, nu putea să-și însoare copiii cu creole, nu putea să-și acopere cu huse fotoliile, nu putea avea mai mult de patru sclavi. Dar trebuia să-i primească zilnic pe indieni și pe metiși într-o sală împodobită cu însemnele tuturor predecesorilor săi, pe creoli într-un salon, iar pe doamne într-un cabinet unde trona portretul regelui și al reginei, în mare ținută de curte, pentru a le readuce la decență. El trebuia să prezideze audiențele, să primească doleanțele arhiepiscopului, plîngerile căpitanilor generali, protestele nobililor creoli, și toate astea pentru o leafă oficială de patru mii de ducați, în timp ce decanul catedralei primea cinci mii, iar arhiepiscopul treizeci de mii! Desigur, nu din acest foarte mic venit o întreține don Manuel Amat y Junyent Planella Aymerich y Santa Pau, vice-rege al Perului (1761—1776), pe Pericola, « cățelușa metisă », cu o fantezie de care vorbea toată Europa. Ea avea mai puțin de douăzeci de ani, iar el peste șaizeci; spre a-i satisface capriciile, se spune că ar fi transportat, din Chile în Spania, trei milioane, în lăzi de tutun. Mérimée a scris, inspirîndu-se din iubirea lor furtunoasă, o piesă de teatru, *Caleașca sfintelor taine*, Offenbach a transpus-o în decorul miraculos al operetei, iar de curînd Renoir într-un film.

În anul 1583 s-a convocat la Lima un conciliu pentru reformarea moravurilor; acesta l-a condamnat pe un profesor de teologie căruia îngerul său păzitor îi dăduse asigurări că va fi papă şi că va muta Sfîntul Scaun în Peru. Conciliul era prezidat de Alfonso Turribe de Mogrobejo, fost administrator de Granada, numit de Filip al II-lea, în 1581, arhiepiscop de Lima. În timpul episcopatului său — remarcabil, întrucît a fost singurul prelat din Peru care şi-a vizitat, tîrg cu tîrg, toată dioceza, învăţînd quechua şi aymara — moravurile scandaloase au încetat. Toate acestea i-au luat doisprezece ani, şi a murit în plină activitate, departe de Lima. Beatificat în 1679, a fost canonizat în 1726, la cincizeci şi cinci de ani după Rosa de Lima, cea mai mare sfîntă a Americii Latine, care prin suferinţele ei a răscumpărat dezmăţul surorilor sale. Se spune că-şi freca faţa cu piper de Cayenne, că îşi vîra mîinile frumoase în var nestins şi că atrăgea ţînţarii ungîndu-şi trupul cu anumite unsori, iar puţul lîngă care medita a slujit după moartea ei amanţilor nefericiţi, care aruncau în el bilete, implorînd-o să-i facă fericiţi...

Europa secolelor XVI şi XVII şi-a creat mitul unui *Peru-grămadă-de-aur-a-lumii;* după călătoria lui Jussieu din 1740, Europa secolului al XVIII-lea şi l-a fabricat pe cel al unui Peru-paradis-terestru unde o sută de licurici într-un pocal făceau o lumînare, unde fiecare floare înflorea spre bucuria omului, constrîns de atîtea fericite coincidenţe să laude Fiinţa Supremă. Peru a fost Edenul botaniştilor, şi delirantele descrieri pe care le fac uneori, transfigurînd caliciile în prinţese, ar lăsa să se creadă că ar fi auzit şi ei sirene care vorbeau limbajul florilor. Parcă l-ai citi pe cavalerul de Esseintes descriindu-şi una din obsesiile sale vegetale, şi cînd colo nu-i decît al optulea fascicol din *Belgia horticolă*, care descrie Minunea Perului, zisă Marea Regină a Nopţii, Nyctago: « *Există anumite flori care parcă-şi păstrează parfumul pentru noapte aşa cum privighetoarea îşi rezervă cele mai frumoase triluri pentru ceasul cînd răsar stelele, iar Regina Nopţii face parte dintre acestea; ea se deschide cînd căldura zilei se potoleşte, îngăduindu-ţi să* *cobori în grădină; dimineața cînd se trezește natura, e încă deschisă... Numai sfincșii cu culori strălucitoare, cu corsajul vîrstat de inele roze și negre, vin să-și cufunde trompa în aceste calicii melifere, și, suspendați în aer, nici nu ating cupa care conține nectarul».* Școala din Quito era celebră prin arta sa florală, moștenită poate din Flandra. Pictorul Antonio Silva a ilustrat în 1786 opera botanistului columbian José Celestino Mutis. Patru ani mai devreme, în 1782, colegul său francez Dombes, sosind la Cadiz din Peru cu un minunat herbar, a fost vîrît la închisoare, după ce herbarul i-a fost confiscat. Spania ținea să păstreze secretul comorilor sale vegetale, și Dombes nu a fost eliberat decît după ce a consimțit să cedeze jumătate din colecția sa, spre marea indignare a Europei. Funcționarii Vistieriei descoperiseră că există și o monedă vegetală, tutunul, cacao, jalapul, cartoful, și mai ales scoarța unui arbore, a cărei poveste se poate adăoga dosarului despre sirenele din Peru. Înainte de a intra oficial în Codex sub numele de *cortex peruvianus* — în urma ședinței publice a Academiei de Științe din 1738, pe baza raportului lui La Condamine, — chinina a avut tot atîtea nume cîte națiuni îi apreciau virtuțile. Indienii culegători o numeau *quina-quina*, și nu puteau vinde recolta decît cu un act făcut la notariat, care să-i certifice calitatea. Creolii o numeau *el palo de calenturas*, lemnul frigurilor, și, de asemenea, praful contesei, pentru că în 1640 corregidorul de Loxa i l-a trimis contesei de Toledo de Ceyba, vice-regină de Lima, care suferea de friguri, iar doctorul ei, Juan de la Vega, surprins de acest uimitor medicament, l-a adus la Madrid, unde l-a vîndut foarte scump, cu o sută de scuzi livra. Pirații îl numeau arborele beției, pentru că scoarța lui amețea peștii; englezii îi ziceau praful iezuiților, *pulvis jesuiticus*, pentru că pretindeau că aceștia l-au comercializat întîi; iezuiții îi ziceau pasta săracilor, iar săracii, praful călugărilor; francezii, praful cardinalului, deoarece un anume cardinal, Lugo, îl vînduse în 1650 la Paris la un preț care valora cît greutatea lui în aur. Regele a cumpărat secretul în 1679 și l-a făcut public. Gramaticienii au inventat verbul « a chinchinatiza », iar poeții au compus ode în cinstea ei. La Fontaine însuși o cîntă:

Scoarța faimoasă și care, zi de zi,
Îi aduce înapoi pe muritori de la țărmul întunecos...
Apollo i-a dăruit cu o sută de daruri
Lemnul, fructul și frunzele.
Primul slujește la multe lucruri;
Are reflexele aurorei; cu el ar putea fi împodobite
Casele în care luxul are dreptul să fie stăpîn...

Lista mărfurilor, altele decît argintul, îmbarcate la Cartagena pe galioane avea cu ce-l uimi pe un poet baroc, cititor asiduu de cărți despre călătorii. Bacara, sidef, fildeș, smaralde, perle — era mereu citată cea mare cît o pară, pe care se spunea că o cumpărase la Caracas un reprezentant al casei Wesler — erau nimic în fața Sîngelui de Balaur, care se numea așa « *pentru că fructul său e astfel alcătuit, încît atunci cînd îi înlături coaja iese la iveală chipul unui animal atît de bine modelat încît ai crede că-i făcut de mîna unui sculptor* »; cu lichidul roșu care se extrăgea din el se colora aurul. Cea mai prețioasă dintre aceste mărfuri era lîna de vigonie — Pizarro i-a trimis lui Cortés, în semn de omagiu, o manta țesută dintr-o astfel de lînă; în Spania, Guadalajara țesea din ea numai pentru rege un postav pe care acesta îl dădea în dar numai suveranilor; în 1782, Carol al II-lea a expediat din această țesătură douăsprezece bucăți Marelui Sultan. Mai exista și ananasul în care pasărea colibri își făcea cuibul și care era bun împotriva tristeței și a amorțelii; mai exista și zahărul, consumat din ce în ce mai mult în Europa. Dar cine știa la Paris, la Londra, și chiar la Madrid, că indienii îl numeau pe Omul Durerilor din Santo Domingo din Popayán (*foto 42*) Christul cu trestia de zahăr?

În pragul secolului al XIX-lea, secol liberal, umanitar și capitalist, Europa sentimentală se indigna încă de la distanță de sclavia din Indii; Franța anilor treizeci se entuziasma o clipă de revoluțiile americane, în care își recunoaștea pecetea, dar, o dată cu dispariția imperiului spaniol, din Peru nu mai rămăsese decît un nume de legendă, și numai geografii știau să-l mai recunoască printre mulțimea de mici republici care se luptau între ele aproape tot atît de des pe cît de dese erau cutremurele de pămînt. Numai orașul Arequipa a fost distrus în 1582, 1600, 1687, 1715, 1784 și 1868! Cuzco a fost distrus nu de mult, în 1950. Vreo sută cincizeci de revoluții și șase războaie au pustiit America Latină, din clipa cînd s-au auzit sirenele Independenței. Numele țărilor și ale popoarelor se schimbau o dată cu constituțiile, o sută la număr între 1820 și 1900; caraibii erau venezuelieni, carașii ecuadorieni, quechuașii peruvieni, aymarașii bolivieni, araucașii chilieni, condiția lor rămînînd neschimbată. Între o lună tristă și un soare cu chip crispat, pe malurile glaciale ale lacului Titicaca, sirenele din Peru plîngeau în paiele de la intrarea unor șuri care odinioară fuseseră biserici ale minerilor. Isaia prezisese bine: într-o zi ele aveau să fie, împreună cu bufnițele și cu liliecii, singurele făpturi vii care vor rătăci printre ruinele Babilonului. Ar fi fost chiar cu totul uitate, dacă nu s-ar fi descoperit că pe creștetul lor înflorește șarpele de flacără precolumbian: la Juli și la Pomata arta spontan figurativă a sirenelor spaniole din Santiago de Compostela și arta spontan abstractă din Chavin, cea mai veche din Peru, se vor fi împletit, pentru a compune un ansamblu ornamental în care se înlănțuie chipuri de făpturi cu pene, care sînt îngeri sălbatici. Istoria artei își are și ea sirenele ei...

ȚARA DIAMANTELOR

Un rege din Nigriția trăia fericit cu cele treizeci și șase de femei ale sale, și cu cei o sută treizeci și doi de copii ai săi, cînd niște negustori de sclavi englezi s-au ivit pe teritorul lui, au pus mîna pe el, pe familia și pe servitorii lui, îmbarcîndu-i pe toți pe o corabie cu trei catarge și vînzîndu-i cu trei sute de livre bucata de indian — trei copii de zece ani făcînd cît două bucăți, iar doi copii de cinci ani, o singură bucată — în Țara Sfintei Cruci. Un miner i-a cumpărat pe toți și i-a silit să străbată pe jos cele optzeci de leghe care despărțeau Rio de Janeiro de districtul Minas Gerais și de Villa Rica (Orașul Bogat), pe care regele Portugaliei tocmai îl decretase cetate imperială și căpitănie generală, pentru că îi aducea în fiecare an opt milioane cinci sute de mii de livre. Aici nu se intra ușor: timp de un secol și jumătate Brazilia a fost o lume închisă, în care călătorii nu erau admiși. Într-o regiune stîncoasă, cu un relief fantastic rezultat din eroziuni, teritoriul orașului Villa Rica era strict delimitat prin borne însemnate cu armele Portugaliei, și păzit de cinci sute de dragoni. Doar albii trebuiau să se justifice, arătînd ordinul de misiune, de rămînere, sau certificatul de emigrant, negrii fiind întotdeauna bineveniți; trei mii, cu desăvîrșire goi, spălau aici pămîntul în speranța de a descoperi diamantul de șaptesprezece carate care să facă din ei oameni liberi. Și poate numai astfel micul rege din Nigriția, botezat Francisco, s-a eliberat, și-a reconstituit în cartierul negru din Villa Rica, devenită Uro-Preto, Aurul Negru, regatul, și s-a încoronat aici în fiecare an de Bobotează, cu mare pompă, în biserica neagră a Sfintei Ifigenia.

Cultul acestei sfinte fusese introdus în Brazilia de către iezuiții portughezi, după expulzarea lor din Abisinia, unul din fiefurile lor încă din secolul al XVI-lea. Marea patroană a negrilor, fiică a regelui Egippe, se spunea că fusese botezată de către sfîntul apostol Matei în persoană, pusă tot de el în fruntea unei mănăstiri de două sute de fecioare și salvată de poftele desfrînate ale unui înspăimîntător rege barbar. În Brazilia ea nu le proteja pe negresele tinere împotriva stăpînilor lor creoli, nu pentru că nu i s-ar fi adus cea mai mare cinste de către o confrerie neagră a Rozariului, care deschisese pentru ea șantierul unei biserici în 1733, și care a avut o atît de mare participare la Triumful euharistic din anul următor, încît a tipărit o carte în care acesta este descris. Se știe deci că au fost șase zile de dansuri și de iluminații sub cinci arcuri de triumf, că pe străzile presărate cu flori au trecut călare cele Patru Vînturi, cei doi Munți și cele Șapte Planete — Saturn era desigur un negru pe un cal negru —, că Sfintele Taine erau purtate pe un cal alb, iar contele de Galveas, guvernator al Minașilor, încheia marșul cu cei cinci sute de dragoni ai săi. Tot orașul era de față, toți arhitecții și dulgherii săi, care înălțaseră decorurile, în afară de unul, Manuel Francisco de Lisboa, cunoscut totuși ca un personaj onorabil datorită bisericii Imaculatei Concepții, căreia îi făcuse planurile, îi ridicase majestuoasele arcuri și îi desenase cele douăsprezece sau treisprezece altare; don Manuel tocmai fusese condamnat pentru crima de a fi trăit în concubinaj cu o negresă. A fost achitat în recurs, Dumnezeu știe în urma cărei mărturii, deoarece patru ani mai tîrziu, în chiar anul onorabilei sale căsătorii cu doña Antonia Maria de São Pedro, o sclavă neagră, Isabela, îi năștea un bastard, Antonio

Francisco Lisbõa. Botezat în acea biserică parohială a Concepţiei al cărui arhitect fusese tatăl său, va fi înmormîntat tot aici în 1814 sub numele de Aleijadinho, micul lepros șchiop, după ce va fi participat la construirea și la ornamentarea a vreo cincizeci de sanctuare, dar fără a fi primit însă titlul de maestru, fiind vinovat de *infamia de mulato*.

Aleijadinho încarnează geniul miilor de meșteri anonimi, mulatri sau metiși, care, de la Noul Orléans la Rio de Janeiro, au dat viaţă prin credinţa lor altarelor și frontoanelor bisericii romane. Se spune că și-a învăţat meseria din cărţi, dintr-o Biblie ilustrată, sau urmînd lecţiile gravorului João Gomez Batista; de fapt avea meșteșugul în sînge, căci tatăl și unchiul său erau *carpinteros*, adică dulgheri sculptori, iar el trăise, copil fiind, în atelierele şi pe şantierele lor; acolo a învăţat să schiţeze un chip sau un plan tot așa cum fiul pescarului învață să scoată plasa din apă și s-o repare. Faptul e semnificativ pentru arta colonială și pentru oricare artă ieșită nu din mîinile maeștrilor teoreticieni ci din cele ale lucrătorilor, prin această evoluţie care face dintr-un dulgher de vas, sau dintr-un tîmplar de ţară, un arhitect, pentru că el s-a familiarizat, construind acoperișuri și strane de biserici, cu planul lor. În cazul de faţă meșteșugul este cel ce-l face pe artist, mîna care în lemn, prin cunoașterea naturală a misterelor fibrei, îl revelează pe arhitect prin sculptor, și e uimitor să vezi cum frontispiciul unei biserici baroce urmează aceleași volute ca și barba încreţită a unui Christ de Aleijadinho, animate de aceeași graţie, decurgînd din stăpînirea a două tehnici, pe măsura celor două materiale (*foto 48*).

Esenţele lemnoase braziliene, merendiba, angelimul, manglierul sălbatec sau *mangue bravo* și quiriul, de un violet închis, mai erau considerate în secolul al XIX-lea ca fiind cele mai bune din lume, pentru dulgherie și tîmplărie. S-au construit biserici de lemn în Minas Gerais pînă în 1740, și Aleijadinho, la vîrsta de douăzeci de ani, s-a făcut cunoscut mai întîi ca sculptor în lemn; la douăzeci și cinci de ani, desenase, se pare, planul bisericii din Moro Grande (1763), iar la douăzeci și opt își realizase capodopera arhitecturală și sculpturală, San Francisco din Uro-Preto (1766).

Această precocitate nu datorează totul geniului; o societate colonială în expansiune da meșterilor săi de elită șanse de a se afirma foarte repede ca artiști, șanse pe care le ignoră cei din societățile fixate în ordinea academiilor și a specialiștilor lor. Iată un oraș care, deși izolat, se naște din nimic, în 1711, dintr-o pietricică ascuțită și transparentă prinsă într-o gangă de grezie, și care, patruzeci de ani mai tîrziu, avînd șaizeci de mii de locuitori și două mii de case, este considerat capitala regiunii celei mai civilizate din Brazilia. Călătorii se plîng că nu găsesc aici biblioteci, dar în mai puțin de o jumătate de secol, fericiții mineri și-au clădit un mediu ambiant pe care l-ar invidia multe orașe din Europa: trei palate, cel al Guvernatorului, cel al Orașului și cel al Vistieriei, două ospicii, unul civil și unul militar, cea mai veche sală de teatru din Brazilia, o tipografie care scoate un cotidian, *Universal*, o manufactură de pudră, o fabrică de faianță, un cartier aristocratic împodobit cu grădini și fîntîni și, în sfîrșit, vreo douăzeci de biserici, fără a mai socoti numeroasele capele de procesiune, acele *pasos* — echivalent brazilian al *posas*-urilor mexicane — care se găsesc pe la toate colțurile de stradă. Ceea ce sînt astăzi neonurile barurilor, ale cîrciumelor, ale magazinelor cu preț unic și ale sălilor de cinema pentru orașele-ciuperci, era atunci o litanie de clopotnițe și de frontoane povestind minunile lui Christ, ale Maicii Sale și ale sfinților. În fiecare an sînt inventate altele noi, mai ales consacrate Fecioarei, pe care fiecare vrea s-o aibă pentru sine, și în care fiecare ins, fiecare grup social, vede norocul său, acei *bandeirantes* cu Madona părintelui Faria, capelanul lor, al cărui altar principal este, spun ei, o placă de aur sculptată de către îngeri; aurarii cu Madona Imaculatei Concepții, a lui Antonio Diaz, miner îmbogățit în 1619 de către un mulatru inconștient care a reînnoit la Uro-Preto povestea celor doi indieni din Potosi; negrii cu Madona-cu-rozariul-a-negrilor. Mai există apoi Madona Durerilor și Madona Milei, Madona-Îndurării-în-ceruri, Madona-Îndurării-pe-Pămînt, Madona Harului, Madona Indulgențelor, Madona ordinului Carmelit și Madona cu Pilastru. Lucru ciudat, lîngă altarele lor, la porțile sanctuarelor lor, nu se vede nici un călugăr în vreo sutană brună, neagră sau albă. În acest oraș în care bisericile sînt una lîngă alta nu există nici o mănăstire, dar pe străzi, spune Saint-Hilaire, « *nimeni nu se miră cînd vede un preot cu cizme, cu pantaloni de nankin și cu o vestă de indiană verde sau roz* ». Prudent, și aflînd despre nenorocirile colegului său din Spania, regele Portugaliei a procedat în așa fel încît ordinele călugărești să nu-i mănînce de la sursă veniturile; printr-o scrisoare din 9 iunie 1711, reînnoită în 1715 și în 1721, a interzis călugărilor accesul în Minas Gerais. Astfel arta districtului Diamantelor nu e o artă inițiată de misionari ci o artă inițiată de parohi, fiind totodată și o artă regală, operă a principelui.

Despotismul arhitectural care caracterizează edificiul sfînt în Indiile spaniole s-a accentuat aici în măsura în care un cler nemănăstiresc este mai docil decît cel monahal, care se recrutează din toate regatele și are protectori în toate capitalele. În Brazilia, ca și în Mexic și în Peru, episcopul și preoții sînt funcționari ai unui rege catolic, Mare Maestru al Ordinului lui Christ, căruia un decret al lui Alfonso al V-lea, din 7 iunie 1454, i-a conferit puteri spirituale asupra tuturor teritoriilor de peste mare. El este cel ce trage folosul de pe urma dijmelor ecleziastice, și vistieria lui este cea care le redistribuie episcopilor, al căror venit este între douăsprezece și treizeci de mii de livre pe an. Preoții nu primesc decît o mie două sute cincizeci de franci, dar constituția de la Bahia îi autorizează să încaseze cîte douăzeci și cinci de centime de fiecare proprietar și cîte douăsprezece centime de fiecare sclav al lor, și să pretindă un franc și cincizeci pentru împărtășanie, patruzeci de soli pentru boteze, nunți și înmormîntări, sumă care ajunge la optzeci de soli în districtul Minelor, pentru a se potrivi cu nivelul prețurilor. Preoții, destul de instăriți, nu se sfiesc să aibă și prăvălii. Această bogăție ecleziastică favorizează construcțiile, dar și în acest domeniu regele își impune voința, căci un tribunal special, creat de către João al III-lea, în 1532, decide la Lisabona în legătură cu necesitatea fiecărei noi fundații de biserică, acceptînd sau refuzînd planul și arhitectul. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, acesta va fi depășit de afluxul de cereri. Ordinul terțiar al franciscanilor din Uro-Preto ii cere autorizația de a construi o biserică în 1752; Aleijadinho a început s-o înalțe în 1765, fără a fi primit încă autorizația; o licență provizorie ii parvine, în sfîrșit, în 1767, cea definitivă datînd din 1771. Deși nu erau prezenți în persoană, călugării erau în fapt prezenți prin intermediari, prin ordinele terțiare ale carmeliților, franciscanilor, dominicanilor sau al fraților Îndurării, care avea fiecare drept stindard altă Fecioară, alt veșmînt de procesiune și, mai ales, alt statut social. Tatăl lui Aleijadinho a fost primit în 1766 în ordinul terțiar al carmeliților drept consacrare a reușitei sale sociale, această confrerie fiind Jockey Clubul din Uro-Preto, în care membrii erau primiți numai în funcție de avere. Titlurile sale de expert al Vistieriei și de maestru jurat al corporației de *carpinteros* au atîrnat probabil mai greu decît proasta-i reputație, căci, în 1756, o nouă anchetă se deschisese în legătură cu moravurile sale. Mulatru, Aleijadinho n-a putut niciodată să aspire la această onoare, nefiind decît membru al confreriei fraților Cordonului São Joâo care a avut în 1761 un proces cu ordinul carmeliților, în legătură cu ierarhia locurilor în cadrul procesiunilor. Confreriile albe cîștigau, în general, procesele, chiar dacă ajungeau, din jurisdicție în jurisdicție pînă la Lisabona, dar fiecare era însă stăpînă în biserica ei, și în 1740 negrii din ordinul Sfintei Ifigenii i-au alungat din biserica lor pe albii din confreria Rozariului. Aceste certuri pe motive de vanitate, această concurență între altare, această dorință de a birui, negrul pe alb, minerul pe funcționar, parvenitul pe nobil, au fost mari stimulenți ai artei în această parte a lumii. La Uro-Preto, ca și în Mexic și în Peru, a construi o biserică însemna a face un act de guvernămînt și de credință, dar și a sfida alte parohii, afirmînd prin splendoarea frontoanelor și a altarelor că ești mai generos, și mai ales că ai posibilitatea să fii astfel, că nu contești Providenţei, interpretare creștină a Norocului, meritul atîtor bunuri atît de miraculos cîștigate prin descoperirea unui diamant. Aici, ca și în Mexic și la Potosi, furia de a trăi a fost fermentul artei, și istoria lui Aleijadinho începe în 1573 prin descoperirea unei mine de smaralde de către *bandeirante* Sebastian Fernandez Turinho. Aproape o sută de ani mai tîrziu, în 1693, Antonio Rodriguez aduce aur, în 1695 sînt trimise pepite lui Pedro al II-lea și, la ordinul acestuia, căpitanul Manuel Garcia organizează o expediție; ea este atît de fructuoasă încît din 1709 pînă în 1717 guvernul din Lisabona trebuie să ia măsuri pentru a limita emigrația. Dintr-o populație metropolitană de două milioane de locuitori se spune că opt sute de mii s-ar fi îmbarcat, echipajele însele părăsindu-și corăbiile. Vechii *bandeirantes* pauliști se răscoală împotriva acestei invazii a *foresteros*-ilor, aceștia din urmă cîștigă bătălia de la Rio das Mortes, iar Minas Gerais, pacificate de către Antonio de Albuquerque, vor asigura un venit mijlociu de douăzeci pînă la douăzeci și cinci de milioane de livre, cînd, în 1728, Antonio Rodriguez Banha și, în 1729, Bernardo Fonseca Lobo descoperă diamantele. Potrivit legii, ei și-au declarat descoperirea, cîștigul urmînd să fie împărțit în felul următor: o șesime lua fiscul, o șesime comandantul districtului, o șesime intendentul minelor, o șesime tuturor minerilor din district, şi două şesimi descoperitorului. Don Pedro de Almeida, guvernator în Minas Gerais, trimite primele pietre regelui, care pune să fie examinate prin ministrul său din Olanda, şi decide, în urma răspunsului favorabil al acestuia, închiderea minelor de aur din vecinătatea zăcămîntului, pentru a utiliza toată mîna de lucru existentă. E constituită o Companie regală, transformată în 1735 în Fermă, apoi în Regie, în 1772, fiecare din aceste modificări accentuînd caracterul despotic al exploatării, după modelul pe care îl ofereau Europei manufacturile regale din Franța. Junta diamantelor era compusă dintr-un intendent general, ale cărui puteri le depășesc pe cele ale guvernatorului provinciei, dintr-un administrator fiscal, din doi vistiernici, din cinci sau șase scribi contabili și din șapte funcționari. Ea dispune de o poliție specială menită să-i supravegheze pe sclavi, să împiedice contrabanda — cea mai eficientă se făcea prin porumbei zburători — și să escorteze convoiul de diamante pînă la Rio. Cele șaizeci de mii de carate anuale, reprezentînd trei milioane de livre, erau închise în casete cu trei broaște, ale căror chei erau și ele depuse într-un cufăr pe care vice-regele își punea sigiliul. Regele îl rupea și alegea. Diamantele lui João al VI-lea au fost evaluate la două milioane de livre, și la șapte miliarde cinci sute de milioane de franci, diamantul Abaete, cel mai mare din lume, pe care-l purta la gît. Restul era vîndut cu douăzeci și cinci de livre caratul în Olanda și în Anglia, care investea în diamante profiturile pe care le scotea din vînzarea negrilor utili și necesari exploatării acestor diamante. Această politică comercială și-a dat roadele; în 1830 s-a fondat la Londra o Companie imperială a Minelor din Brazilia. Astfel această țară, care era pentru Europa, cu un secol în urmă, țara « Morpionilor și a Topinamburilor », tindea să devină o nouă Nigriție. Din cei o sută șaptezeci de mii de locuitori cît număra districtul Minas Gerais pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, se pare că mai puţin de patruzeci de mii erau albi, mai puţin de douăzeci şi cinci de mii indieni, trăind în stare naturală, şi mai mult de o sută de mii negri, liberi şi sclavi.

Aleijadinho a fost produsul acestei majorităţi negre şi al acestei minorităţi albe, a imensei răbdări a uneia, disimulînd o forţă vie, încă în stare naturală, manifestată puternic în dans, şi a spiritului organizator şi nesăţios de cîştig al celeilalte, şi poate că nu putem defini mai bine în termeni umani barocul colonial, artă adulteră, artă metisă sau mulatră, decît prin această dureroasă întîlnire a două rase pe un al treilea continent. Drama creatoare a lui Aleijadinho a fost, fără îndoială, aceea de a nu putea aparţine nici comunităţii albe nici comunităţii negre, de a fi respins şi de una şi de cealaltă. Legea şi obiceiurile îl despărţeau chiar şi de indigeni. Frézier pretinde că le era interzis negrilor să aibă legături cu indienele sub ameninţarea de a fi mutilaţi, şi această lege era teoretic aplicabilă şi mulatrilor. Opera lui Aleijadinho este de o senzualitate evidentă, aşa cum a fost şi el însuşi, mai ales după ce s-a îmbolnăvit, la vîrsta de patruzeci de ani, de acea lepră sud-americană despre care Thomas Raynal pretindea « *că excită foarte puternic simţurile. . .* ». Mic, bine legat, cu fruntea îngustă, cu capul ras, cu bărbia ascuţită, cu ochi arzători, se spunea despre el că e beţiv şi mare curtezan, ca şi tatăl lui, dar tatăl lui era alb, în timp ce el era alb numai pe jumătate, iar în ochii lumii albe sîngele lui de negru făcea ca viciile naturale ale omului să pară şi mai condamnabile. Ar trebui să citim un dicţionar din secolul al XVIII-lea, la cuvîntul NEGRU, pentru a ne da seama de opinia instinctivă a unei societăţi albe şi conformiste în legătură cu ceea ce se numeşte încă « *senzualismul pios al negrilor* », care e aici sinonim cu trist, sumbru, infernal. A spune de cineva că are sufletul negru, înseamnă a spune lucrul cel mai rău, şi, logic vorbind, putea el oare să fie cu totul deosebit de piele? Nu se spunea oare în pictură — formulă crudă — că *« negrul este lipsa tuturor culorilor?* » Astfel, cu o absurdă bună credinţă, negrii erau lipsiţi de drepturile lor naturale. Muncind ca şi tatăl său, mai celebru decît el, Aleijadinho n-a făcut niciodată avere, şi motivul este foarte simplu: fiind om de culoare, legea îi interzicea, printre altele, să semneze vreun contract. Plătit cu bucata, sub controlul unui arhitect alb, el trebuia adesea să aştepte să fie plătit zece, douăzeci ba chiar cincizeci de ani, primind răbdător cîteva onoruri, scapulare de aur sau indulgenţe, cînd clientul, un ordin terţiar, sigur de impunitatea lui, nu refuza pur şi simplu să plătească, invocînd neexecutarea unei clauze din contract. Arhitecţii albi nu erau nici ei scutiţi de atari conflicte; unchiul lui Aleijadinho, Antonio Francisco Pombal, fusese declarat falit în 1744, iar în 1805, Francisco de Lima şi-a văzut toate bunurile confiscate de către ordinul terţiar din São João del Rey, din care pricină a murit nebun, trei ani mai tîrziu. El fusese cel care construise în 1772 capela cea mare a sanctuarului lui senhor Bom Jesus de Matozinhos de Congohas de Campo *(foto 46)*, unde Aleijadinho avea să-şi încheie dramatic viaţa, cu mîinile şi picioarele ajunse în stare de cioturi, sculptînd în genunchi, cu instrumentele legate prin curele de încheieturi, cei doisprezece profeţi de pe terase *(foto 46)* şi cele şaptezeci de statui de *pasos (foto 48 şi 50)*. Îl ajutau doi sclavi negri, Mauricio şi Januario, şi doi miniaturişti, Francisco Xavier Carneiro şi Ataide, ducîndu-l în fiecare zi la lucru cu litiera. Agonia lui, tot mai cumplită o dată cu fiecare nouă statuie, a durat optsprezece ani, din 1796 pînă în 1814, cînd a murit orb şi paralizat, lăsînd în jurul unui Christ batjocorit, cu ochi de gazelă, un popor de soldaţi şi de servitori cu gura şi cu bărbia nespus de senzuale, de apostoli cu mîini agresive sau adormite, de o stîngăcie care te sperie, cu braţe ce se zvîrcolesc exprimînd nefericirea sau mirarea, de sfinte rotunde, cărnoase, uimite, şi pe imensele scări ale acelei coline unde Feliciano Mendes trăise, cu cincizeci de ani în urmă, în singurătate, o viață de sihastru, profeți atmosferici de piatră albastră contemplînd, cu ochii goi, un cer cenușiu de căldură și umezeală.

Care era substanța credinței care i-a conceput și i-a împodobit, și cît de greu apăsa asupra sufletului lui ereditatea sa africană? Sculptîndu-i pe Isaia, pe Daniel sau pe Iona, auzea oare armoniile aspre ale acelor *spirituals* pe care le vor cînta frații lui din Luisiana sau din Virginia? Știa el oare că dintre ei intrau în fiecare an în Brazilia cincizeci de mii, că vreo cîteva sute de mii trăiau din ce apucau prin păduri, și că în total erau mai mult de două milioane, în mine și pe plantații? Ne putem mai curînd îndoi, căci Aleijadinho n-a sculptat niciodată în lemn de cedru sau în piatră spongioasă vreun cap de negru, lăsînd aceasta pe seama fratelui său legitim și alb, Antonio Felix, preot și sculptor diletant, autor al unei sfinte Ifigenii, al unui Sfînt Benedict Maurul și al unui sfînt Antonio de Nubia din biserica Madona-cu-Rozariul-a-Negrilor. Și e chiar posibil ca Aleijadinho să-l fi avut drept tovarăș pe « căpitanul pădurilor » din Uro-Preto, un negru liber, comandantul unei miliții de negri însărcinați să-i urmărească pe frații lor evadați, și care primea o sută cincizeci și șase de franci de fugar. Nu poseda oare el însuși doi sclavi?

Disprețuit, disprețuind, lepros, orb în cele din urmă, acest om se ruga. Cum îi era rugăciunea? Ce volută, ce ornament grefa sufletul său pe jumătate negru pe misterele simple ale catehismelor, pe pozele lor cuminți — Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh, și Bunăvestirea, și Iuda trădătorul, și Maria Magdalena căindu-se?

Istoria Artei conchistadorilor și a supușilor lor se sfîrșește cu Aleijadinho, fără ca să se fi putut da un răspuns la cea mai mare și poate la singura problemă: cum, și pentru ce, credința albă și catolică a pus în mod atît de definitiv stăpînire pe sufletele indienilor și ale negrilor, făcînd din cîțiva dintre ei creatorii unui alb paradis populat cu îngeri de aur, cu sfinți de purpură, cu madone albastre? Cum să îndrăzneşti să explici din exterior, fără teama de a cădea în impostură, această artă sfîntă, cum să îndrăzneşti să defineşti în cuvinte de alb această incredibilă supunere a unui întreg continent chipului însîngerat al Christului acoperit de răni, din care Teresa de Avila făcuse însuşi chipul dragostei?

GLOSAR

AMERICA, nume dat în 1507 continentului descoperit de către Eric cel Roşu în secolul al X-lea şi de către Cristofor Columb în 1492, de către cartograful Waldseemuller, ca omagiu adus florentinului Amerigo Vespucci, care descoperise în 1499 gurile Amazoanelor. America Latină cuprinde toate naţiunile de colonizare spaniolă sau portugheză din Mexic şi pînă în Argentina.

ATAHUALPA, ultimul împărat incas independent, al treisprezecelea după Manco-Capac, fondator al dinastiei cam pe la 1200. A fost executat de spanioli în 1532.

AYMARA, populaţii din Anzi a căror limbă se vorbeşte încă în provinciile Arequipa şi Puno, din Peru, şi La Paz din Bolivia. Ele fac parte probabil din civilizaţia Tiahuanaco.

AZTECĂ, naţiune înrudită cu Toltecii, şi care le urmează cam pe la 1300 în cucerirea Mexicului, fondînd oraşul Tenochtitlan, actualul Mexico, cucerit de Cortés în 1520. Vorbesc limba nahuatl. Vezi MONTEZUMA.

BANDEIRANTES, metişi din sudul Braziliei şi din statul São Paulo, care, căutînd sclavi, au descoperit interiorul Braziliei, extinzîndu-i frontierele pînă la izvoarele Paraguayului, unde s-au ciocnit de iezuiţi. Vezi REDUCŢIUNI.

BAROC, termen de giuvaergiu prin care se denumeau perlele cu rotunjime imperfectă. Se întrebuinţa încă de la sfîrşitul secolului al XVII-lea pentru lucruri neregulate, bizare, inegale, iar în pictură pentru figurile unde regulile proporţiilor clasice nu erau respectate. A fost aplicat în arhitectură de către criticii de artă germani de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. De atunci, cuvîntul se întrebuinţează mai mult pentru a denumi o concepţie de artă decît ca defeniţie a unui stil. Vezi avertismentul de la pag. 17 şi următoarele.

BERNINI (1598—1680), arhitect, sculptor şi pictor baroc, numit director al Consiliului de administraţie al bisericii Sfîntul Petru, în 1630, autor al mormintelor lui Urban al VII-lea şi Alexandru al VII-lea.

BORROMINI (1599—1677), sculptor şi arhitect baroc, cunoscut pentru subtilitatea planurilor sale, în special pentru cel al naosului în elipsă din biserica Saint-Charles-aux-Quatre-Fontaines (1638—1641), şi al faţadei bisericii San Carlino (1667); în 1650 este însărcinat cu decorarea bisericii Sfîntul Ioan de Latran.

BRAZILIA, descoperită la 24 aprilie 1500 de Pedro Cabral, apoi în 1509, de Diego Correa Ramalho, iar în 1526 de Aleixo Garcia. În secolul al XVI-lea era împărţită în treisprezece căpitănii aflate sub autoritatea unui căpitan general cu reşedinţa la Bahia, apoi la Rio de Janeiro. Administraţia era asemănătoare celei din America spaniolă. Întinzîndu-se de la gurile Amazoanelor pînă la São Paulo, în secolul al XVII-lea atinge izvoarele Paraguayului, iar în secolul al XVIII-lea Anzii. În 1800 avea trei pînă la patru milioane de locuitori, iar în 1818 aproape două milioane de negri.

BULA ALEXANDRINĂ sau bula INTER "COETERA a papei Alexandru al VI-lea din 3 mai 1493. Ea împărţea noile descoperiri între Spania şi Portugalia printr-o linie care trecea prin cei doi poli şi un punct situat la o sută de leghe la vest de insulele Capului Verde. Tratatul din Tordesillas din 7 iunie 1494 a situat acest punct la trei sute șaptezeci de leghe, justificînd colonizarea Braziliei de către Portughezi.

CHAPETÓN, nume dat în Indiile spaniole albilor născuţi în Europa.

CHIBCHAS, populaţie din savana Bogotei (Columbia) a cărei civilizaţie, caracterizată prin metalurgia aurului, pare a fi, împreună cu cea a incaşilor, cea mai importantă din America meridională.

CHURRIGUERA (1650—1723), arhitect şi sculptor de origine catalană, după al cărui nume a fost numit stilul baroc spaniol din secolul al XVIII-lea. În 1689 i s-a acceptat proiectul de catafalc pentru funerariile reginei Maria Luiza; în 1693 realizează retablul altarului mare al bisericii San Esteban din Salamanca, arhetip pentru retablurile mexicane din secolul al XVIII-lea, caracterizat prin întrebuinţarea coloanei esbipite sau estipite. Opera sa e continuată de cei doi fii ai săi, de nepotul său, de fiul fratelui său, şi de discipolul său Pedro Ribera. Sevilianul Jeronimo de Balbas introduce în oraşul Mexic, în 1718, stilul churrigueresc, prin altarul Regilor, fiul său făcînd acelaşi lucru **la** Tasco *(foto 31)*.

COMANDERII — vezi REDUCŢIUNI.

CONCHISTADORI, nume dat soldaţilor şi căpitanilor care au cucerit America între 1492 şi 1550; descendenţii lor l-au păstrat ca pe un titlu de nobleţe. În 1744, autorul lui GIL BLAS DE SANTILLANA notează: « Toţi cei ce descind într-un fel oarecare din aceşti faimoşi soldaţi ai lui Cortés îşi atribuie cu modestie titlul de cuceritori, şi sînt atît de mîndri de el încît îl consideră superior oricărui titlu de nobleţe ».

CONTRAREFORMA. Conform indicaţiilor Conciliului din Trento (1563), biserica, începînd cu sfîrşitul secolului al XVI-lea şi pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, reia direcţia şi controlul artei sacre. Ea cere arhitecturii mai multă austeritate, condamnă inspiraţia mitologică şi recomandă reprezentarea Fecioarei şi a sfinţilor, al căror cult e pus la îndoială de către Reformă.

CREOL, nume dat oricărui spaniol sau portughez de rasă albă născut în America.

CUZCO, ŞCOALA DE PICTURĂ, celebră prin pictorii săi indieni şi metişi, care-i înfăţişează pe « Incaşii din Castilia » din secolul al XVII-lea.
Fondatorul ei este probabil călugărul franciscan Basilio de Santa Cruz, maestrul lui Juan Zapata Inga, pictor în Chile în jurul anului 1684. Don Alonso Cortés de Monroy a comandat se pare, aici, în 1650, un tablou reprezentînd Cucerirea. Şcoala din Cuzco a suferit probabil influenţa şcolii boloneze, prin Francisco Albani (1578—1660), şi a şcolii spaniole, printr-un fiu al lui Murillo. Artiştii săi cei mai cunoscuţi sînt Juan de Espinosa de los Monteros, în jurul anului 1670, Francisco Juarez, Basilio Pacheco, Ignacio Chacón, Antonio Vilca, Ma-

riano Zapata, Diego Quispe Tito şi metisul Manuel Torres, în jurul anului 1722.

ENCOMIENDA sau REPARTIMIENTO, rezervaţie de indieni. Ar corespunde termenului de drept tradiţional francez de punere sub comandă, « contract prin care i se dă unui păstor o turmă ca s-o îngrijească, s-o hrănească şi să tragă foloase după urma ei un anume timp, după care trebuie să se înfăţişeze cu ea stăpînului, spre a împărţi cu el surplusul sau sporul ». Inventată de comandorul de Cares, guvernator de Santo Domingo în 1501, şi confirmată printr-un decret al Isabelei, encomienda s-a justificat teoretic prin nevoia de a-i instrui pe indigeni în spiritul religiei catolice. Ea a fost, de fapt, un mijloc de a-i recompensa pe conchistadori, alcalzii primind o sută de indieni, cavalerii optzeci, scutierii şaizeci şi soldaţii de rînd treizeci. Cortés a primit douăzeci de mii. Las Casas obţine abolirea encomiendei în 1529, dar în 1535 vice-regele Antonio de Mendoza o restabileşte în mod excepţional, şi cu începere de la această dată şi pînă la independenţă ea a fost de nenumărate ori suprimată şi restabilită.

ESCORIAL, palat-mănăstire construit pentru Filip al II-lea între 1563 şi 1584 de Juan de Bautista de Toledo şi Juan de Herrera, în spiritul auster al Contra-Reformei. Conform VIEŢII LUI VIGNOLA de d'Aviler, Filip al II-lea l-ar fi însărcinat pe baronul Bernardino Martirano să-i consulte pe cei mai pricepuţi arhitecţi italieni; aceştia i-au propus douăzeci şi două de desene, mai ales Palladio. Acestea i-au fost comunicate lui Vignola, care a realizat din toate « un plan atît de minunat, încît era greu de imaginat ceva mai perfect. Regele Spaniei a fost atît de mulţumit încît i-a făcut lui Vignola propuneri foarte avantajoase... » Arhitectul italian însă le-a refuzat, neputînd abandona construirea bisericii Sfîntului Petru din Roma.

FACTEUR CHEVAL, un fel de Douanier Rousseau al arhitecturii, care timp de douăzeci şi şase de ani şi-a construit în grădina lui din Hauterives (Drôme) un « palat ideal » (1908) cu pietrele pe care le aducea din drumurile sale, şi inspirîndu-se poate din cărţi poştale sau din amintirile lui din Angkor. A fost descoperit de André Breton şi de mişcarea suprarealistă.

GALIOANE, nume dat escadrei de vase care plecau în august spre Cartagena, cel de Flota fiind dat celor ce plecau în aprilie-mai spre Vera Cruz. Cele două escadre se întîlneau la întoarcere la Havana. Acest sistem a fost stabilit între 1543 şi 1566. Escadrele erau alcătuite din treizeci pînă la nouăzeci de vase, transportînd produse manufacturiere şi aducînd aur, argint şi mirodenii. Pavilionul galioanelor avea trei benzi, una roşie, alta albă şi alta galbenă; pe cea din mijloc era o acvilă neagră cu coroană şi înconjurată cu ordinul Lînei de aur. În 1740, escadra de război din Atlantic, însărcinată să apere galioanele, era compusă dintr-un vas cu o sută patrusprezece tunuri, INFANTELE REGAL, din două vase cu şaptezeci şi patru de tunuri, AFRICA şi INVINCIBILUL, din şase cu şaptezeci de tunuri, din patru cu şaizeci şi patru de tunuri, printre care şi CONCHISTADORUL, şi din şase cu şaizeci de tunuri, plus două fregate şi mai multe vase de pază pentru coastă.

HERRERA, JUAN DE, arhitect al Escorialului, vezi ESCORIAL.

INDIILE CASTILIEI sau imperiul spaniol din America. Cuprindea, de la nord la sud, Noua-Navară, Noua Biscaye, Noua Galicie, Noua-Spanie, Castilia de Aur, Pămîntul Sigur, Noua-Andaluzie, Noua-Granadă, Noua-Castilie, Noul-Toledo, Noua-Extremadură, şi, în Pacific, Manilla, care aparţinea Noii-Spanii. Sub autoritatea Consiliului Indiilor, fondat în 1511, imperiul din America era divizat la sfîrşitul secolului al XVIII-lea în patru vice-regate: Noua-Spanie, Pămîntul-Sigur, Peru şi la Plata (vezi cuvintele respective); şase căpitănii generale, Porto Rico, Havana, Caracas, Guatemala, Chile şi Filipinele; treisprezece audienţe de justiţie, Mexic (1527), Guadalajara, Guatemala, Cuba, Lima (1542), Charcas, Chile, Santa Fé, Quito, Buenos Aires (1661), Caracas, Cuzco (1717), Filipinele. În trei secole s-au perindat o sută şaizeci şi şase de vice-regi şi cinci sute optzeci şi opt de căpitani generali. Au existat două sute de oraşe importante, şaptezeci de catedrale, vreo şaptezeci de mii de biserici, cinci sute de mănăstiri, pentru o populaţie de vreo zece milioane de locuitori, dintre care spanioli erau mai puţin de două milioane. Venitul era socotit în 1780 la nouăzeci de milioane de livre, din care Vistieriei îi reveneau treizeci şi patru.

INDIILE OCCIDENTALE, nume dat de Cristofor Columb tuturor ţinuturilor pe care le-a descoperit începînd din 1492, deoarece el credea că a ajuns într-o prelungire a Asiei; în secolul al XVIII-lea servea încă pentru a denumi coloniile engleze, spaniole, franceze şi portugheze de pe continentul american, Indiile orientale desemnînd coloniile olandeze şi portugheze din Asia sud-orientală. Obiceiul de a-i numi « indieni » pe băştinaşii din America se păstrează. Cuvintele America şi americani nu s-au impus decît cu începere din secolul al XIX-lea.

INCA, dinastie peruviană ale cărei origini sînt necunoscute pentru perioada care precede secolul al XI-lea (vezi ATAHUALPA) şi care a dat numele ei unei civilizaţii şi unui imperiu ce cuprindea sudul Columbiei, Peru, vestul Boliviei şi o parte din Chile şi din Argentina.

INVINCIBLE ARMADA, escadră spaniolă de război distrusă de englezi în 1588. Numită şi « marele oraş de lemn », îl costase pe Filip al II-lea venitul Indiilor pe cîţiva ani. Comandată de Alfonso Pérez de Guzmán, duce de Medina-Sidonia, ea cuprindea din escadrele din Biscaya, Castilia, Andaluzia, Guipuscoa şi din vasele de coastă, în total o sută treizeci şi două de nave, două mii şapte sute şaizeci şi unu de tunuri, şapte mii opt sute şaizeci şi cinci de marinari, douăzeci de mii şase sute şaptezeci şi şapte unu de soldaţi. Englezii posedau în total o sută nouăzeci şi şapte de oameni. Guzmán s-a întors cu optzeci şi şapte de vase. De furie, Filip al II-lea a muşcat dintr-un candelabru de argint, zicînd: « N-am trimis-o să se bată cu vînturile! »

MARCHIZI DE OAXACA

I. Cortés, prin patentele din 2 iulie 1529.

II. Don Martín Cortés y Arellano, fiul precedentului şi al Jeromei de Zuniga.

III. Don Hernando Cortés, fiul precedentului şi al doñei Ana Ramires y Arellano (verişoara lui).

IV. Don Pedro Cortés, fratele precedentului, mort fără urmaşi.

V. Doña Jeroma Cortés, sora precedentului, soţia lui don Pedro Carillo de Mendoza, mare majordom al reginei Margareta de Austria.

VI. Doña Stephania Carillo de Mendoza y Cortés, fiica precedenţilor, soţia lui don Diego de Aragón, duce de Terra Nova, principe de Castel Vitrano şi al Sfîntului Imperiu, marchiz de Avila şi Favora, amiral de Sicilia, vice-rege al Sardiniei, cavaler al Lînei de aur.

VII. Doña Juana de Aragón, fiica precedenţilor, soţia lui don Hector Pignatelli, duce de Monteleone, prinţ de Noja.

VIII. Don Andrea Fabrizio Pignatelli, fiul precedenţilor.

IX. Doña Jeroma Pignatelli, fiica precedentului, soţia lui don Nicolas Pignatelli, vice-rege al Sardiniei şi al Siciliei.

X. Don Diego Pignatelli, fiul predentului.

XI. Don Fabrizio Pignatelli, fiul precedentului.

XII. Don Hector Pignatelli, fiul precedentului, care în 1780 trăia la Neapole. Se pare că fiul lui l-a părăsit în mîinile lui Murat.

MAYAS, indieni din Mexic şi din Guatemala al căror imperiu datează de prin secolul al V-lea înainte de era noastră. Federaţie de cetăţi posedînd o civilizaţie foarte evoluată. Lopan, Yaclulans, Uaxactun, Palenque, se pare că s-ar fi deplasat în secolul al XI-lea spre Yucatan, formînd Noul Imperiu cu Tchichen Itza şi Uxmal. Azi mai există un singur trib maya, Lacandonii.

METIS, produs realizat din încrucişarea unui indian cu un alb.

MEXIC, ŞCOALA DE PICTURĂ. A fost fondată prin secolul al XVI-lea de Simon Pereyns şi de elevii săi Francisco Morales, Francisco de Zumaya, Andrés de la Concha şi Juan de Arrue. Primele opere sînt religioase şi se simte în ele influenţa flamandă care s-a manifestat şi în Spania, Van Eyck aflîndu-se în Aragón din 1428 iar operele lui Martin de Vos (1532—1603) fiind aduse în Mexic. Arta portretului se desprinde de arta sacră la sfîrşitul secolului al XVII-lea, mult mai tîrziu decît în Spania, unde se afirmă încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. López de Herrera, Nicolas Rodrigo Juarez (1667—1734) şi Cabrera încă nu pictează portrete decît în mod excepţional. Originar din Oaxaca, Cabrera a lucrat la Santa Prisca din Taxco. Marii pictori ai barocului mexican sînt, după López de Artenga, Pedro Ramirez, Baltasar de Eschave, Juan Rodriguez Juarez.

MICHELANGELO (1475—1564), poet, pictor, sculptor, arhitect, spunea despre sine însuşi: «Înaintez singur pe drumuri neumblate» afirmaţie care ar putea fi cea a unui mare baroc, dacă vedem în ea refuzul convenţiilor şi căutarea sistematică a noului. Michelangelo mai spunea: «Stilul meu este destinat să creeze mari proşti», butadă aplicată adesea micilor maeştri ai barocului din secolele XVII şi XVIII.

MONTEZUMA, împărat aztec, capturat de Cortés la 14 noiembrie 1519 şi ucis alături de spanioli la asediul Mexicului din 1520. Cele patru fiice ale sale au fost înzestrate şi măritate de Cortés, iar fiul său, botezat cu numele de Pedro, a fost înnobilat.

MULATRU, produs rezultat din încrucişarea unui negru cu un alb.

NAHUATL, Vezi Azteci.

NOUA-SPANIE (1535—1821), vice-regat compus din actualele republici Mexic, Guatemala, Salvador, Honduras, Nicaragua, Costa Rica, insulele Cuba, Haiti, Santo Domingo, Porto Rico, Noul-Mexic, care se întindea pînă la Noul-Orléans, şi California. Venitul său la sfîrşitul secolului al XVIII-lea era socotit ca fiind de cincizeci şi patru de milioane de livre, la o populaţie de şase milioane cinci sute de mii de locuitori. Capitala era Mexic, vechiul oraş aztec Tenochtitlan, cucerit definitiv la 13 august 1521; în 1522 el are deja un *cabildo* sau consiliu municipal, în 1535 o Monetărie, în 1548 un arhiepiscop, în persoana franciscanului Zumarragua, în 1553 o universitate regală şi pontificală, în 1581 o inchiziţie. În 1664, mănăstirile se înmulţiseră atît de mult aici încît *cabildo*-ul cere regelui să nu mai autorizeze noi fundaţii. În secolul al XVIII-lea se pare că erau în număr de cincizeci şi cinci. Cifrele care au fost date cu privire la populaţia sa din secolele XVII şi XVIII sînt dintre cele mai diverse, mergînd de la cincizeci la două sute de mii de locuitori, în marea lor majoritate indigeni.

PERU (1544—1817), vice-regat care a numărat printre teritoriile sale de pînă în 1718 pe cele din Pămîntul Sigur, iar în 1776 pe cele din La Plata. Venitul său era evaluat în secolul al XVIII-lea la douăzeci şi şapte de milioane de livre la o populaţie de două milioane de locuitori. Capitala sa era Lima, sau Oraşul Regilor, fondat de Pizarro la 6 ianuarie 1535; primul său arhiepiscop, în 1541, a fost Jerónimo de Loaysa care a fondat aici o universitate în 1551; Monetăria datează din 1565, iar Sfîntul Oficiu din 1569. Oraşul a fost complet distrus de un cutremur în 1747, cînd mănăstirile deţineau două treimi din el. Capitala Incaşilor, Cuzco, înseamnă în quechua *centrul*. A fost întemeiată, se pare, de Manco Capac, şi avea trei sute de mii de locuitori. Pizarro a pus stăpînire pe ea la 15 noiembrie 1533, iar franciscanul Pedro de Portugalia a fondat aici aproape îndată o mănăstire. Declarat nobil şi mare oraş al Indiilor prin decretul regal din 1540 în 1592 are şi o universitate. Catedrala sa, clădită pe locul templului lui Viracocha, se spune că ar fi costat şaizeci şi cinci de milioane de franci-aur; sfinţirea ei nu s-a făcut decît în 1654, după mai bine de optzeci de ani de la începerea lucrărilor. În 1850 la Cuzco existau cincisprezece biserici, patru mănăstiri de călugări, trei de călugăriţe şi şase comunităţi religioase.

PIGNATELLI, Vezi MARCHIZII DE OAXACA.

LA PLATA (1776—1811), vice-regat compus din republicile actuale Bolivia, Paraguay, Uruguay şi Argentina. Capitala era Buenos Aires, fondată de Mendoza în 1536. Reducţiunile iezuite din Paraguay depindeau de ea. Populaţia nu atingea, se pare, un milion de locuitori.

PROCLAMAȚIA DE CUCERIRE, numită şi REQUERIMIENTO sau REQUISICION, document care trebuia citit cu voce tare populaţiilor cucerite, şi în principiu, tradus de către un interpret. Redactat de către doctorul Palacios Rubios, el constituia o justificare teologică şi juridică a Cuceririi.

QUECHUAS, populaţie din partea de sud a Perului, a cărei limbă era cea a imperiului incas. S-a dezvoltat sub influenţa misionarilor şi a administraţiei spaniole.

QUITO, ȘCOALA DE PICTURĂ. La originea ei se află, probabil, colegiul de artă indiană a franciscanului Jodoque Rurke de Mansalaer (+1574), precum şi Confreria Rozariului, fondată în 1590 de dominicanul Pedro Bedon; în secolul al XVIII-lea era sub controlul franciscanilor.

Miguel de Santiago (1655—1706) a izbutit — adevărată izbîndă pentru un artist din colonii — să-şi trimită la Roma operele; l-a avut ca elev pe Manuel Samaniego y Jaramillo, autor al unui tratat de pictură, compilaţie după spaniolul Pacheco şi după flamandul Carel van Mander. Din 1779 şi pînă în 1788, au fost îmbarcate la Guayaquil, pentru Mexic, două sute cincizeci de pînze din şcoala de la Quito *(foto 39 şi 40)*.

REDUCŢIUNI, nume dat misiunilor iezuite din Paraguay, San Ignacio-Guazú (1609), Itapua (1615), Yaguapoa (1618), Concepción (1620), Corpus (1622), San Ignacio Mini (1640), Peribebuy (1640). În 1673 existau douăzeci şi patru şi în 1712 patruzeci.

REGI AI SPANIEI, împăraţi ai Indiilor: 1474, Isabel şi Ferdinand al V-lea Catolicul. 1504, Filip I. 1516, Carol Quintul. 1556, Filip al II-lea. 1598, Filip al III-lea. 1621, Filip al IV-lea. 1665, Carol al II-lea. 1700, Filip al V-lea de Burbón. 1724, Luis I. 1724, Filip al V-lea. 1746, Ferdinand al VI-lea. 1759, Carol al III-lea. 1788, Carol al IV-lea. 1808, Ferdinand al VII-lea.

SERLIO, arhitect născut la Bologna în 1475. În 1541 se află la Fontainbleau, unde-i dedică lui Francisc I ale sale *Cărţi de arhitectură;* ele vor fi traduse în spaniolă la Toledo în 1552. A fost mai mult teoretician decît arhitect.

TEOCALLI, nume dat templelor lor de către azteci; înseamnă, probabil, *Casa domnului;* indienii din Mexic denumeau, se pare, astfel bisericile catolice.

PĂMÎNTUL SIGUR (1718—1810), vice-regat compus din actualele republici Panama, Columbia, Ecuador, Venezuela, Guianele şi partea de nord a Amazoniei, numită Paria. În secolul al XVIII-lea populaţia sa pare a fi fost de două milioane de locuitori. Capitala era Santa Fé de Bogota, construită de Gonzalo Ximenes de Quesada între 1538 şi 1541. În 1550 e audienţă regală. În 1774 avea cam şaisprezece mii de locuitori, iar în 1820 cam treizeci şi cinci de mii, patru şesimi din oraş aparţinînd mănăstirilor. Primul Congres panamerican a fost ţinut aici în 1827 de către Bolivar, în biserica dominicanilor. Descoperit de Diego de Nicusa (1509) şi fondat de Benalcazar (1536), oraşul Popayán era capitala unui teritoriu minier pe care se aflau, cu începere din 1571, patru sute de biserici. Un inventar dominican din secolul al XVII-lea consemnează existenţa a o sută şaptezeci de populaţii. Popayán avea, se pare, în momentul Cuceririi cincizeci de mii de locuitori; în 1585, nu mai avea decît zece mii; primul episcop, augustinianul Caranio, s-a străduit zadarnic să-i protejeze pe indieni, guvernatorul obţinînd să fie rechemat în Spania (1560). În secolul al XVII-lea episcopii refuzau să vină aici, găsind locul prea îndepărtat de orice ţară civilizată. Oraşul a fost distrus de un cutremur în 1736. În 1820, cu şapte mii de locuitori, cu minele de aur abandonate, cu mănăstirile devenite cazărmi în cea mai mare parte, aducea totuşi episcopului un venit de patruzeci de mii de dolari. Cucerit în 1534 de Sebastián Benalcazar, care i-a dat numele Sfîntului Francisc, oraşul Quito a avut ca prim episcop pe un dominican, Pedro de la Pena. În 1725 avea opt parohii, patru mănăstiri şi un important colegiu iezuit, trei mii de spanioli şi zece mii de metişi. În 1820 erau şaptezeci de mii, dar oraşul avea numai patru străzi pavate.

VIGNOLA (1507—1573), a debutat la Roma în 1530 ca arheolog şi a devenit mai ales celebru prin castelul Farnese (1547—1554) şi biserica Gesú (1568) *(foto 45)*. Publică în 1570 *Tratatul celor cinci ordine arhitecturale.* Vezi şi ESCORIAL.

VITRUVIU, arhitect roman din secolul I înaintea erei noastre, al cărui tratat, descoperit în 1414 pe muntele Cassino, a fost tradus şi comentat de marii maeştri ai Renaşterii, considerat fiind, timp de trei secole, drept biblia arhitecturii clasice.

YUCATAN (Mexic) este un exemplu pentru evoluţia imperiului spaniol din America, unde cucerirea n-a încetat niciodată. A fost descoperit de Solis în 1507, apoi de Valvidea, care în 1511, a fost aruncat aici de furtună şi devorat împreună cu tovarăşii săi de către indigeni. N-au supravieţuit decît Aguilán şi Guerrero, găsiţi de Cortés abia în 1519, după eşecurile de la Córdoba şi Grijalva din 1517 şi 1518. O nouă expediţie comandată de către cei doi Montejo, tatăl şi fiul, în 1527, a dus la fondarea Meridei, în 1542, pe vechiul loc al cetăţii maya Ti-hoo. Diego de Landa, călugăr franciscan, a fost aici episcop în 1578, lăudîndu-se că a distrus şase mii de idoli şi douăzeci şi şapte de codexuri. O mare parte dintre indigeni s-a retras în interiorul ţării, la Chichen Itza. O misiune dominicană a fost exterminată aici în 1555. Misiunea franciscană din 1618 a descoperit tot aici statuia unui cal slăvit ca un zeu. Era imaginea celui pe care Cortés îl părăsise în mîinile populaţiei itza, în cursul expediţiei sale în Honduras. În 1669, Merida a trebuit să se apere împotriva revoltei acesteia; expediţia de pedepsire din 1674 nu a avut succes, şi abia în 1683 Martín Ursua a cucerit Chichen Itza. Au mai avut loc revolte în 1713 şi în 1761, iar după cea din 1846 guvernul mexican a fost constrîns să semneze în 1853 un tratat redactat în maya şi în spaniolă, prin care se crea un stat indian independent. Acest stat n-a dispărut decît la 4 mai 1901 după un război început în 1871.

BIBLIOGRAFIE SUMARĂ

Bibliografia referitoare la America latină este imensă, şi nici chiar o carte de proporţiile acesteia n-ar ajunge poate pentru a o cuprinde în întregime. În ceea ce priveşte istoria, au fost consultaţi mai ales Jean Descola, *Les Conquistadors*, Fayard, 1954; Jean Babelon, *L'Amérique des Conquistadors*, Hachette, 1947; F.A. Kirkpatrick, *Les Conquistadors espagnols*, Payot, 1935; W.H. Prescott, *History of the Conquest of Mexico* şi *History of the Conquest of Peru*, New York. Trebuie menţionate în mod special cele două cărţi ale lui Salvador de Madariaga, *L'Essor de l'Empire espagnol d'Amérique* şi *Le Déclin de l'Empire espagnol d'Amérique*, Albin Michel, 1953 şi 1958, prime sinteze ale istoriei sale între secolele al XVI-lea şi al XIX-lea fără de care prezenta lucrare ar fi fost cu neputinţă de realizat.

Pentru istoria artei, documentarea a fost luată mai ales din Germain Bazin, *L'Architecture baroque religieuse au Brésil*, 2 vol., Plon; Pal Kelemen, *Baroque and Rococo in Latin America*, New York, 1951; Manuel Toussaint, *Arte Colonial in Mexico,* Mexic, 1948. Şi din: *L'Art baroque*, la Documentation photographique, 1958; Géo Charles, *L'Art baroque au Brésil*, Editions internationales, 1956, şi *Art baroque en Amérique latine*, Plon, 1954; Cossio del Pomar, *Pintura colonial, escuela cuzquena*, Cuzco, 1928; Emile Mâle, *L'Art religieux du XVII*-e *siècle*, A. Collin; Muzeul naţional de artă modernă, *Art Mexicain*, catalog, mai-iulie 1952, Les Presses artistiques; Léon Rochnitzky şi Mathilde Pomés, *Le Baroque américain*, număr special din *La Renaissance*, nov.-dec. 1936; Victor L. Tapié, *Baroque et Classicisme*, Plon, 1957; Hector Velarde, *Arquitectura peruana*, Mexic, 1946; *Fanal*, vol. X, nº 43, Año 1955, Lima.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

1. MERIDA (Yucatan). *Muzeul Arheologic.* Panou de lemn policrom reprezenînd probabil pe Cortés (sfîrşitul secolului al XVI-lea).

2. CHOLULA, cupole şi lanterne din *capilla real* a mănăstirii franciscane (1549—1552), combinaţie între o moschee musulmană şi un *teocalli* aztec. Republică aliată cu Montezuma, Cholula era un loc de predilecţie al zeului Quetzacoatl, care avea aici un sanctuar în vîrful unei piramide numită Muntele-de-cărămizi-nearse, Tlachihualtepec, ridicat de către zeul arhitect Xelhua; picturile sale hieroglifice au fost descoperite în 1566 de către dominicanul Pedro de Los Ríos. Cînd Cortés a cucerit oraşul, acesta avea trei sute şaizeci de *teocalli* şi douăzeci de mii de case. Au fost masacraţi între trei mii şi treizeci de mii de oameni (1519); Cortés a pus să se golească un templu pentru ca Oviedo de la Merci să slujească în el liturghia. Mulţimea acestor cupole stă la originea legendei potrivit căreia Cortés ar fi pus să se clădească aici tot atîtea biserici cîte temple indigene găsise la faţa locului.

3. CALPAN (Puebla), mănăstire franciscană (1540—1550) din provincia Sfintei Evanghelii; se aflau aici, la sfîrşitul secolului, douăzeci şi şase de mănăstiri de acest tip, fortificate, imitîndu-le pe cele din vechea Castilie. Cortés i-a primit la Calpan pe solii lui Montezuma, care-i propuneau un tribut anual în schimbul făgăduielii că nu va intra în Mexic (1519).

4. MERIDA (Yucatan), cariatide de la casa de Montejo, construită în 1549, din ordinul lui Montejo cel tînăr, în stil plateresc, de către un meşter zidar indigen. Conchistadori cu coif şi cuirasă, cu halebardă şi cu sabia în

mînă, sînt flancaţi de « bărbaţi păroşi », temă frecventă a sculpturii medievale, întîlnită şi pe emblema ducilor de Infantado la Guadalajara. Francisco de Montejo era un om mic de statură, foarte bun călăreţ, foarte vesel, liber în expresii, şi care cheltuia mai mult decît cîştiga. Mare proprietar funciar în Cuba, a făcut parte din expediţia Grijalva, în cursul căreia un soldat a declarat că lui i se pare că se află într-o Nouă Spanie, nume care i s-a şi dat continentului. Prieten cu Velázquez, guvernatorul Cubei, l-a însoţit pe Cortés spre a-l supraveghea, dar acesta se spune că l-ar fi cumpărat cu două mii de pesos de aur şi l-a numit alcalde de Vera Cruz. Plecat în 1519 să-şi reprezinte stăpînul în Spania, a fost numit, prin intrigi, *adelantado* (conducător) al Yucatanului în 1526, remarcîndu-se aici prin cruzime. Retrăgîndu-i-se funcţia în 1553, s-a reîntors în Spania. Fiul său i-a urmat pînă în 1565.

5. TONANTZINTLAN (Puebla), interior al bisericii Santa María, vezi detaliul, *foto 16*. Exemplu de artă indigenă sau *poblano* din secolul al XVIII-lea.

6. OAXACA, domul catedralei. Clădită în 1535 pentru López de Zarate, a fost sediul primului episcop indian, don Nicolás del Puerto (1679—1681). Distrusă de un cutremur, a fost reconstruită în 1733 după sistemul geometric al arhitectului spaniol Simón García (1681). Capitală a marchizatului lui Cortés, Oaxaca sau Guaxaca sau Huaxyacac a fost fondată în 1522 de Nuño del Marcado, locotenentul său, creştinată în 1535 de Bernardo de Albuquerque, dominican şi episcop aici în 1559.

7—8. PUEBLA, catedrala (1575—1800), contraforţi ai cupolei centrale şi rampa de acces a crestelor colorate.

9. OCOTLAN (Tlaxacala), biserica Santa María (1745—1760). Vechi *teocalli;* Fecioara s-ar fi arătat aici unui franciscan în 1541. Operă a indianului Francisco Miguel, are faţada cea mai caracteristică pentru barocul mexican.

10. TASCO SAU TLACLO, biserica Santa Prisca şi San Sebastián (1751—1758) construită de Diego Durán şi de Juan Cabarello pentru fiul preot al minerului José de la Borda. Vezi *foto 12*, *19*, *31*.

11. YANNUITLAN (Oaxaca), biserică a mănăstirii dominicane fondată de Francisco de Las Casas, locotenentul lui Cortés (1541), terminată de fiul său Gonzalo în 1575. Retablul e în stilul flamand şi plateresc, ca şi cel al mănăstirii franciscane din Huejotzingo (Puebla), operă a lui Simón Pereyns (1586).

12. TASCO, Christ la stîlpul biciuirii, relicvă de la Sfînta Praxede la Roma; arhetipul spaniol este opera lui Hernandez, în mănăstirea carmelitelor din Avila. Cele trei litere: J.H.S. înseamnă *Jesus Hominem Salvator*, ele fiind emblema lui Jeronimus Savonarola.

13. ACATEPEC (Puebla), ECCE HOMO al bisericii San Francisco, artă populară (secolul al XVIII-lea).

14. CHOLULA, *Ecce Homo*, artă populară (secolul al XVIII-lea).

15. TLACOLULA (Oaxaca), Capilla de Santo Cristo, antologie de torturi în jurul aceleia a lui Christ; această capelă franciscană e construită în stilul *barroco exuberante* de la începutul secolului al XVIII-lea.

16. TONANTZINTLAN (Puebla), plafonul bisericii Santa María, exemplu cu San Francisco de Acatepec, la 1 km depărtare, artă *poblano* sau indigenă creştină din regiunea Puebla în secolul al XVIII-lea. Vezi *foto 5*.

17. MEXICO, cranii de mort făcute din zahăr, într-o băcănie.

18. ACOLMAN, Christ pe cruce într-un coridor al mănăstirii. Artă populară (secolul al XVII-lea?).

19. TASCO. Christ mort în braţele lui Dumnezeu-Tatăl. Această temă aparţine tradiţiei medievale; a fost comandată de Molanus şi pictată de Rubens.

20. CHOLULA, artă populară. Arhetipurile capetelor de sfinţi în extaz sînt sfîntul Francisc din Assisi din Toledo de Alonso Cano şi Pedro de Mena, şi Christ al Bunei Morţi de la Escorial.

21. PUEBLA, îngeri împodobind amvonul catedralei. Artă *poblano* (secolul al XVIII-lea).

22 şi 25. TEPOTZOTLAN, colegiu iezuit fondat în 1582 şi reconstruit la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Cisternă şi fîntînă octogonală din una din curţile sale. Tradiţia de a construi astfel fîntînile datează de la Sfîntul Ambrozie (secolul al V-lea); ea simbolizează perfec-

ţiunea celor opt virtuţi ale botezului *(foto 22);* partea dinspre altar a bisericii, văzută de la fereastra unei chilii; faţada churriguerescă a bisericii, contrastînd cu simplitatea clădirilor mănăstireşti de la stînga; coridoare şi scări în aceste clădiri. Vezi *foto 23.*

23. ACTOPAN, mănăstire augustiniană construită de călugărul Andrés de Mata la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Exemplu de baroc ascetic sau de *barroco sobrio;* poarta rotundă a fost împrumutată din arhitectura chineză. Mănăstirile mexicane erau un loc de popas pentru misionarii din Japonia şi din China.

24. TEPOTZOTLAN. Capela mănăstirii Madona de Loreto, înger din Arca sfîntă dansînd (secolul al XVIII-lea).

26 şi 47. CONGONHAS DO CAMPO, Minas Gerais. Profeţii de pe terasa Bom Jesús de Montozinhos, de Aleijadinho (1800—1805). În piatră luată din regiune, de culoare gris-bleu, zisă piatră spongioasă, sînt reprezentaţi marii profeţi: Isaia, Ieremia, Baruch, Ezechiel, Daniel, Joeil.

27. MEXIC, muzeul catedralei. Înger din lemn policrom de la sfîrşitul secolului al XVII-lea. La mîna dreaptă are trei degete; indexul de la mîna stîngă e ridicat; e îngerul Sfintei Treimi: *Tres vidit, unum adoravit.*

28. SUCRE (Bolivia). Cetatea cu patru nume, Chuquisaca, Charcas, La Plata şi Sucre (general Antonio José de Sucre, 1795—1830, prieten al lui Bolívar), a fost fondată în 1538 pe locul satului indian numit Puntea-de-Aur. Fiind un punct important pe drumul spre Buenos Aires, Sucre era arhiepiscopat din 1604, avea o universitate din 1620, şi a fost un fief iezuit pînă în 1767. Catedrala sa, terminată în 1600, este opera lui José Gonzales Merquelte. În 1820 oraşul avea opt mii de locuitori şi era încă celebru prin grădinile sale.

29. TEPOZTLAN, mici clopotniţe ale mănăstirii dominicane (1560—1570), fondată pe sanctuarul zeului Ometochtli de către Domingo de la Anunciación (1551—1559).

30. CALPAN, chilie din mănăstirea franciscană. Exemplu de ornamentaţie barocă şi naivă în cadrul ascetic al vieţii monastice.

31. TASCO, retablul Sfîntului Nicolae, văzut din galeria corului. Exemplu de churrigueresc mexican; Isidoro Vicente de Balbas, fiul lui Jerónimo, care a introdus în 1718 churriguerescul în Mexic, a lucrat, se pare, cu Cabrera la retablurile din Tasco.

32, 33. QUITO, Instrumentele Patimilor, arme de general înfrînt şi trofee de război, sculpturi de pe faţa bisericii Compaña (1665—1754), operă a iezuitului german Leonhard Deubler.

34. COPACABANA, Bolivia. Cîntăreţ din *Yaravi* la poarta celui mai venerat sanctuar din America de Sud. În « Locul-de-unde-se-vede-insula-sfîntă-a-soarelui-de-pe-lacul-Titicaca », Fecioara s-ar fi arătat unui indigen, şi călugării augustinieni au primit autorizaţia să construiască aici, în 1580, o biserică, reclădită în 1618, şi făcînd parte din edificiul actual, ridicat în 1668—1678 de Francisco Jiménez de Sigüenza. În zilele de pelerinaj aici se slujeşte liturghia tot timpul, atît e de mare afluenţa celor ce vizitează locul.

35. POMATA (Peru), interpretare andină a viţei de vie mistice şi puma aymara. Pomata înseamnă în aymara Casa lui Puma. Era un popas precolumbian în drumul spre Bolivia. Fief dominican în 1540, împreună cu Juli, a fost dat iezuiţilor de vice-regele Francisco de Toledo, în 1569. Fiind vorba de o regiune minieră, au apărut aici aproape tot atîtea biserici cîte erau la Cuzco şi Lima.

36. POMATA (Peru), Biserica San Miguel, din prima parte a secolului al XVII-lea, exemplu de artă barocă andină cu reminiscenţe precolumbiene. Sirenele cîntă din *charango*, chitara andină. Piatra este grezie roşie sau andezit.

37. ANDAHUAYLILLAS (Peru), parohie quechua din preajma oraşului Cuzco fondată în 1580 pe ruinele unui templu incas. Sub un plafon *mudejar*, ca o imensă cochilie, altarul a fost construit în 1631 de preotul Juan Pérez de Bocanegra, autor al unui dicţionar quechua, al unor imnuri închinate Fecioarei şi al unui poem în limba quechua despre Întruchiparea Cuvîntului.

38. PUEBLA, înger împodobind amvonul catedralei. Artă *poblano* (secolul al XVIII-lea).

39. ŞCOALA DIN CUZCO, Sfîntul Antonie predicînd păsărilor şi Sfîntul Simion stilitul (colecţia Juan Gildemeister), operă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, sub influenţa flamandă a lui Joachim de Patinier (1480—1524). La stînga, sfîntul vorbind păsărilor şi peştilor care strigă *aleluia !* În larg, o caravelă sau un galion; în arbori un puma, un purcel

sălbatic, o broască ţestoasă, un furnicar; pe primele contraforturi ale Anzilor, un oraş şi, în prim plan, cerşetori sau albi săraci, bînd, fumînd şi jucînd zaruri; deasupra, în singurătate, un sihastru îngenuncheat la picioarele unei cruci, un altul citind şi, dincolo, pe podişul înalt, pelerini, printre care un negru, rugîndu-se călugărului stilit.

40, 41. MADONE din şcoala din Quito (secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea).

42. POPAYAN, Columbia. Omul Durerilor sau Christ cu trestia de zahăr (1750—1775).

43. POPAYAN (Columbia). Sirenă de lemn aurit împodobind scara amvonului catedralei (1750—1775).

44. SÃO JOÃO DEL REY, Minas Gerais, Biserica celui de-al treiiea ordin carmelit (1733—1857). Acest oraş din districtul Minelor din Brazilia a fost numit astfel în 1713 în cinstea regelui João al V-lea al Portugaliei (1707—1750). Faţada bisericii este de Francisco de Lima Cerqueira. Concepute, la origine, pătrate, turnurile au fost mai întîi rotunde, apoi octogonale, cu ferestrele deschizîndu-se spre unghiuri. Poarta a fost probabil desenată de Aleijadinho şi executată de lucrătorii săi. Frontonul a fost terminat de nişte zidari între 1808 şi 1816.

45. BISERICA GESÙ DIN ROMA. Cardinalul Alessandro Farnese a acordat în 1562 patruzeci de mii de scuzi iezuiţilor pentru construirea ei, hotărîre pe care a luat-o împreună cu arhitectul lui, Vignola, şi cu cel al Companiei lui Isus, Giovanni Tristano, care a condus lucrările, începute în 1568 şi terminate în 1584. Faţada, austeră şi foarte reprezentativă pentru spiritul Contra Reformei, a fost executată de Giacomo della Porta (1541—1606). Interiorul, dispus în cruce latină, cu vîrful în semicerc, cuprinde şase capele laterale, două de o parte şi alta a corului, şi două de o parte şi de alta a absidei. Naosul bisericii are tribune, iar deasupra arcade separate printr-un ordin compozit. Interiorul domului este prevăzut cu nişe alternînd cu transepte şi împodobite cu figuri în stuc. Arcul de triumf, pandanţii şi cupola domului au fost pictate în secolul al XVIII-lea de către Baciccia, care a reprezentat un cer de glorie în *trompe-l'œil.*

46. CONGONHAS DO CAMPO, Minas Gerais. Ansamblul Terasei Bom Jesus de Matozinhos (1757—1 18). Autorizaţia de a construi aici o capelă a fost dată în 1757 ermitului portughez Feliciano Mendes. Începută în 1758 după planul lui Antonio Gonçalves Rosa şi a lui Antonio Rodríguez Falcate, i-a fost dată spre construcţie între 1769 şi 1772 lui Francisco de Lima Cerqueira. În 1780 s-a amenajat colina, pentru a face din ea un loc de pelerinaj asemănător cu acel Bom Jesus de Braga din Portugalia, şi Aleijadinho a primit comanda teraselor împodobite cu douăsprezece statui de profeţi şi cu şapte capele sau *pasos*, cu statui policrome înfăţişînd Patimile.

48 şi 50. CONGONHAS DO CAMPO, Minas Gerais. Statui policrome de la biserica Bom Jesus de Matozinhos, de Aleijadinho (1796—1799). Policromia e de Carneiro şi Ataide. Se spune că ar fi fost şaptezeci de statui, inspirate după *Cina* lui Francisco Salzillo de Murcia, de la Ermita de Jesus. Se vede aici un apostol adormit, doi servitori, apostolii în timpul Cinei, Christ în timpul Cinei şi Christ batjocorit.

49. PUEPLA cupola capelei mănăstirii Santo Domingo (1690). Tema este cea a celor şapte virtuţi ale Sfîntului Spirit, după Isaia, XI, 2. „*Requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortidudinis, spiritus scientiae et pietatis; et repeblit eum spiritus timori Domini*“.

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE 5

AVERTISMENT 15

DE LA ARHITECTURA DE CUCERIRE LA SCULPTURA CUCERITOARE 22

PATIMILE ÎN VIZIUNEA NOII-SPANII 43

LOS CONQUISTADORES A LO DIVINO 62

COMERȚUL CU AUR, MIRODENII ȘI TITLURI 84

INCAȘII DIN CASTILIA 110

SIRENELE DIN PERU 124

ȚARA DIAMANTELOR 140

GLOSAR 152

BIBLIOGRAFIE SUMARĂ 164

LISTA ILUSTRAȚIILOR 165

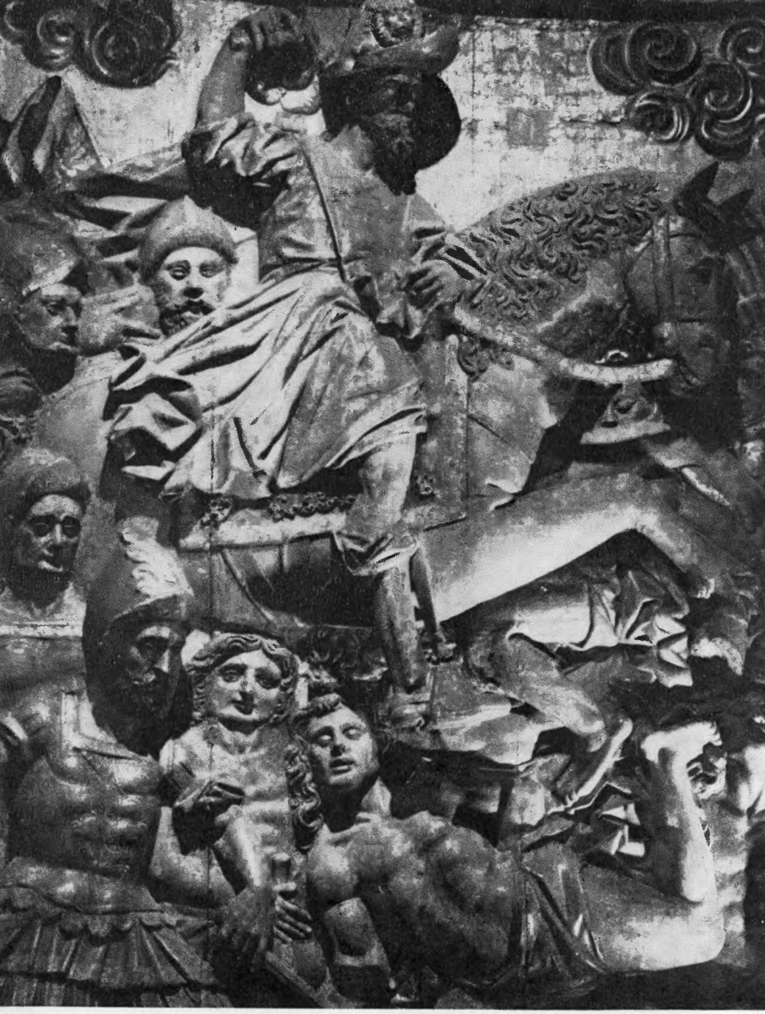

1

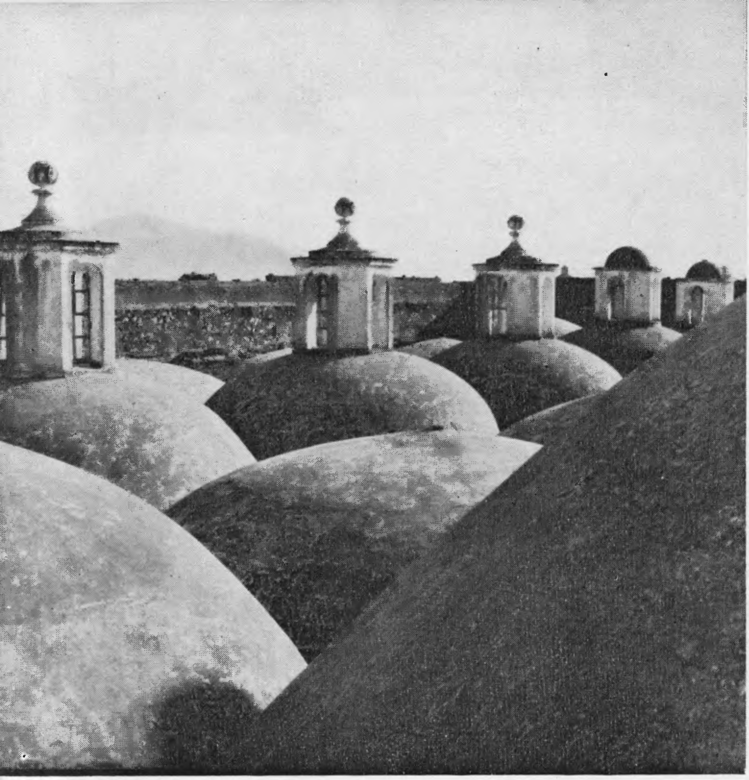

2

3

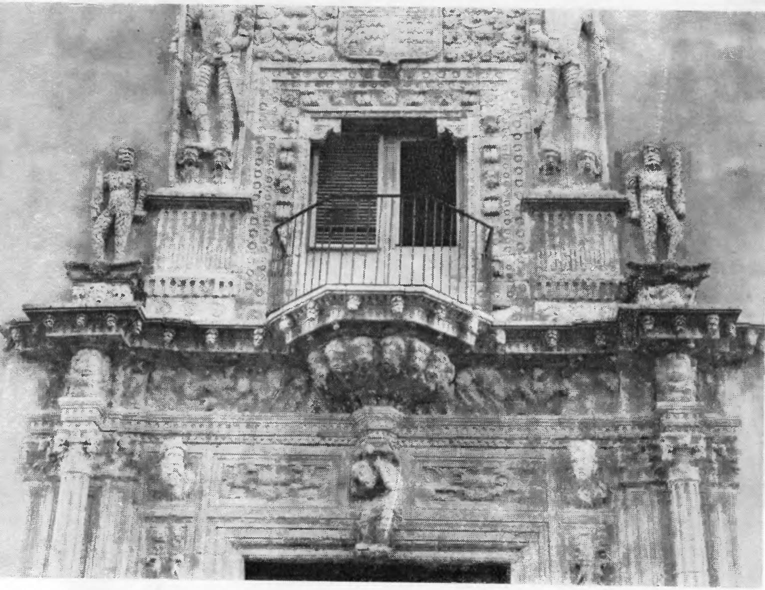

4

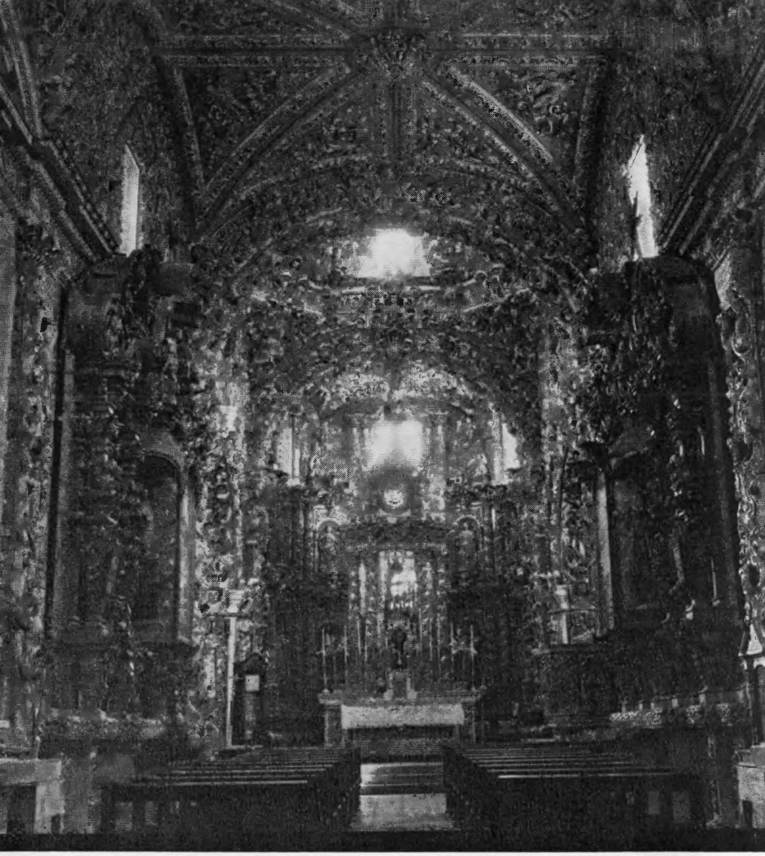

5

6

7

8

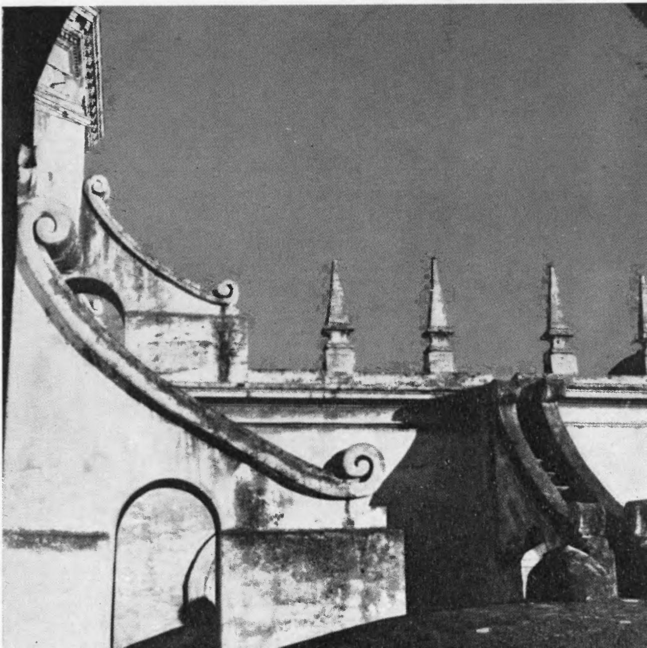

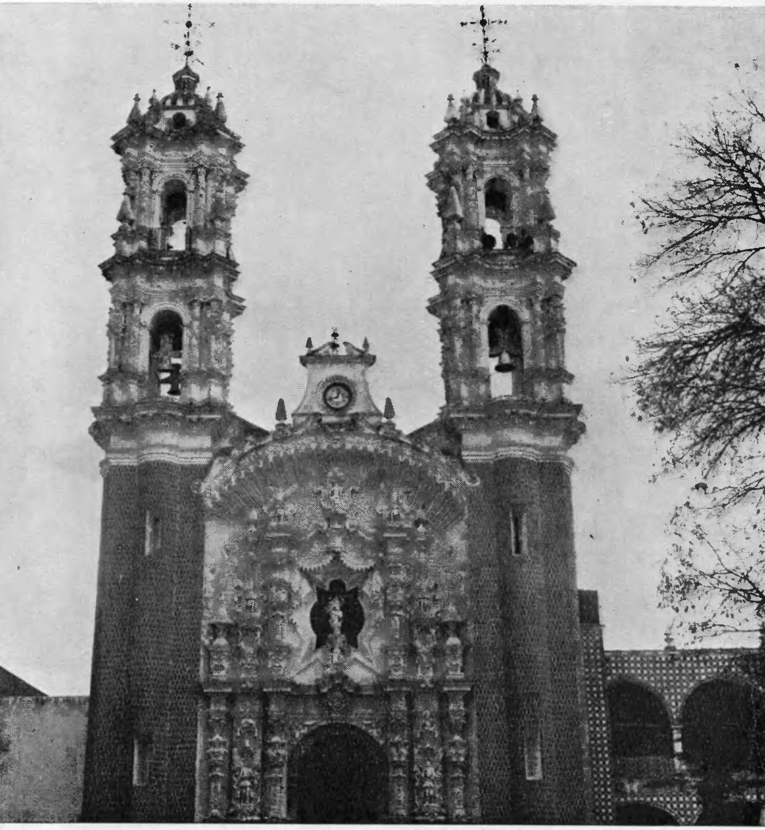

9

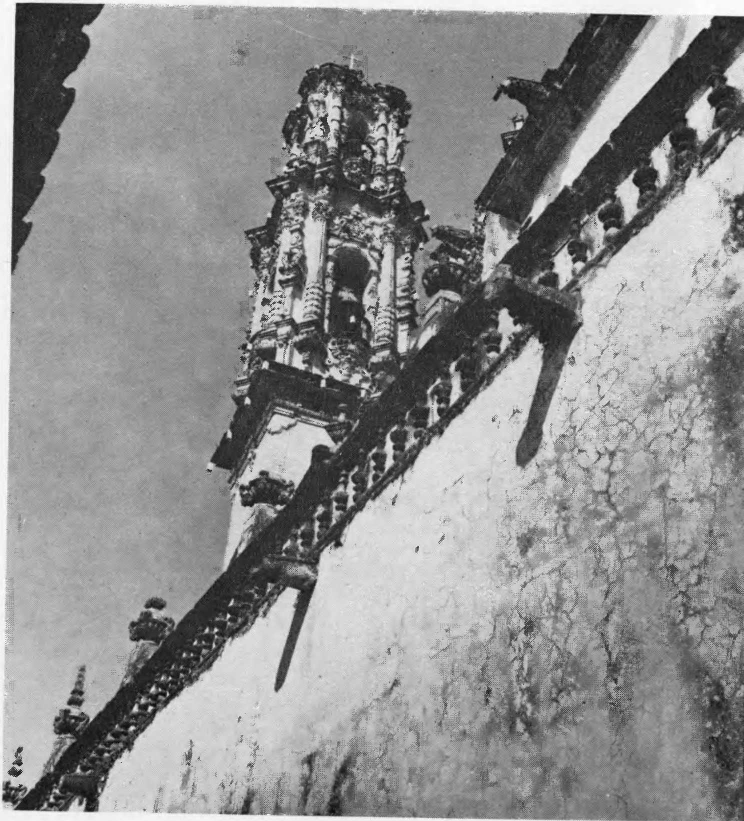

10

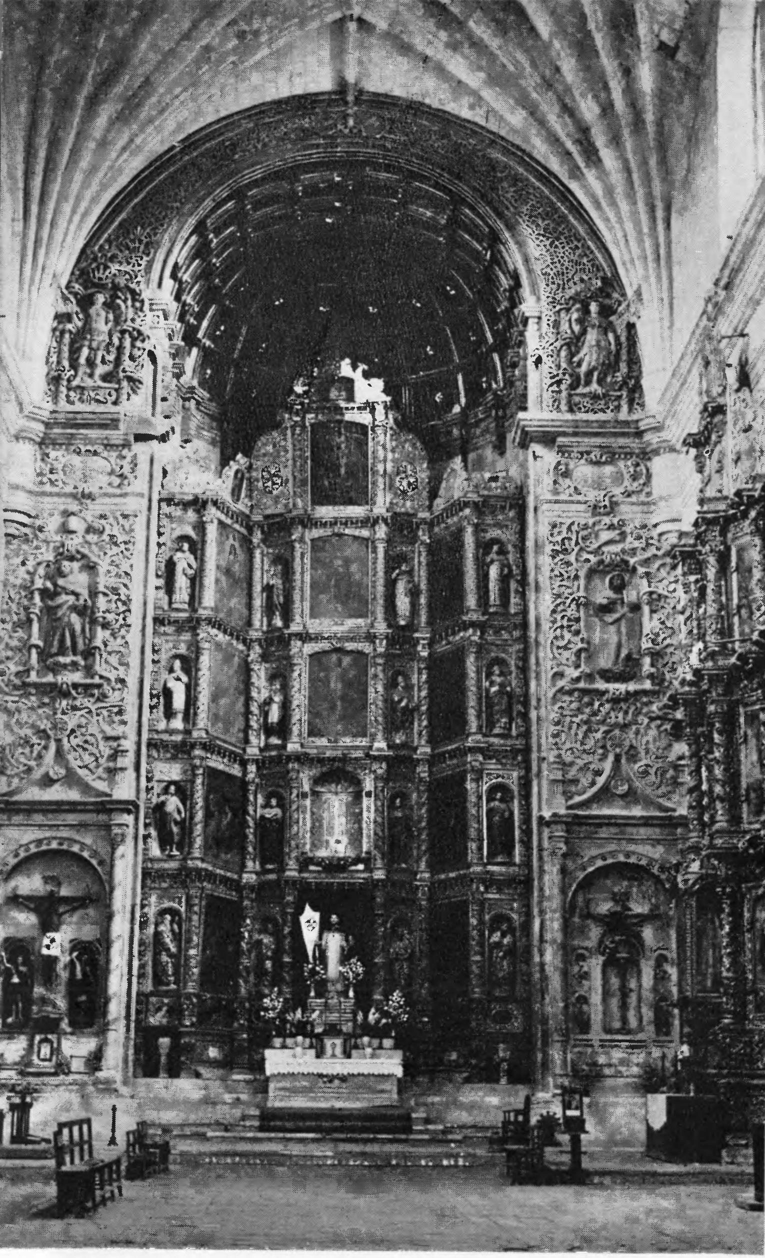

11

12

13

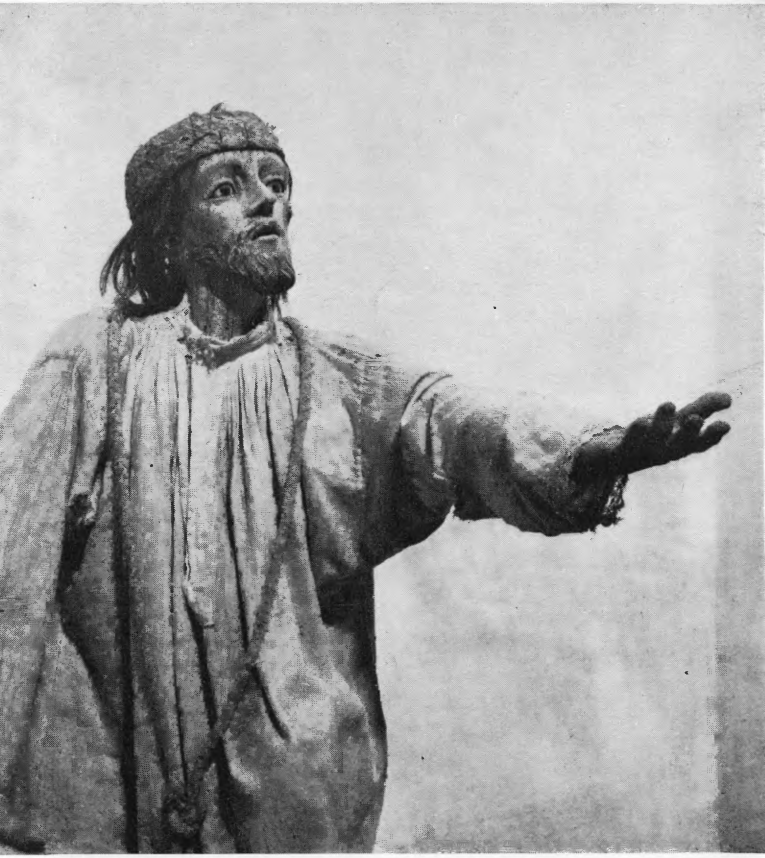

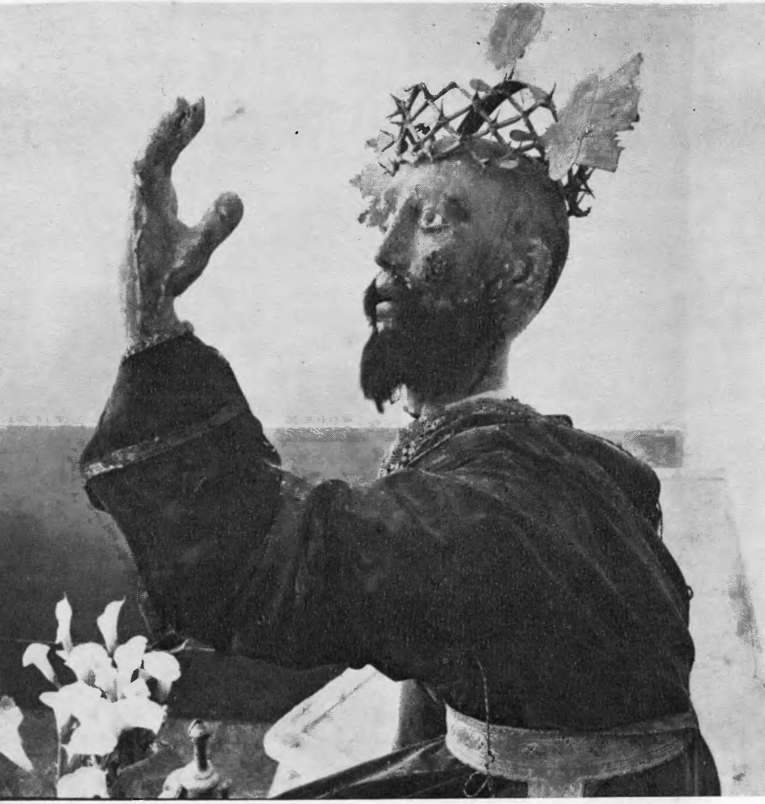

14

15

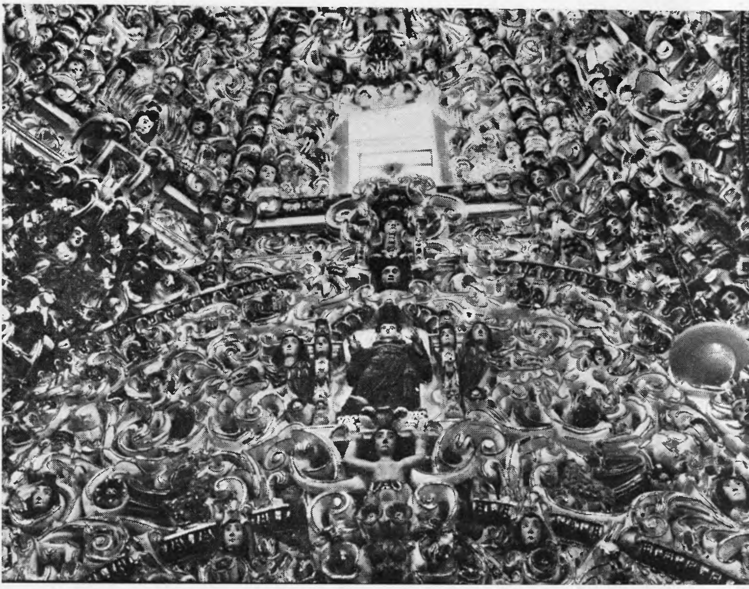

16

17

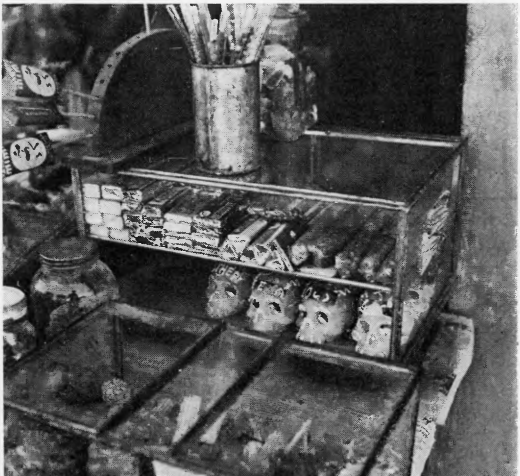

18

20

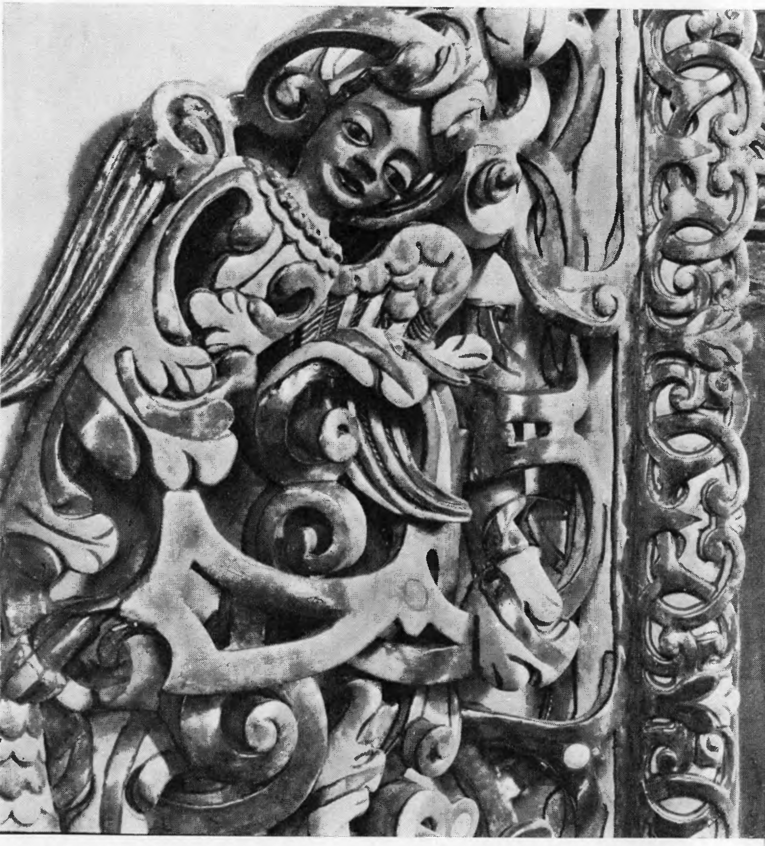

22

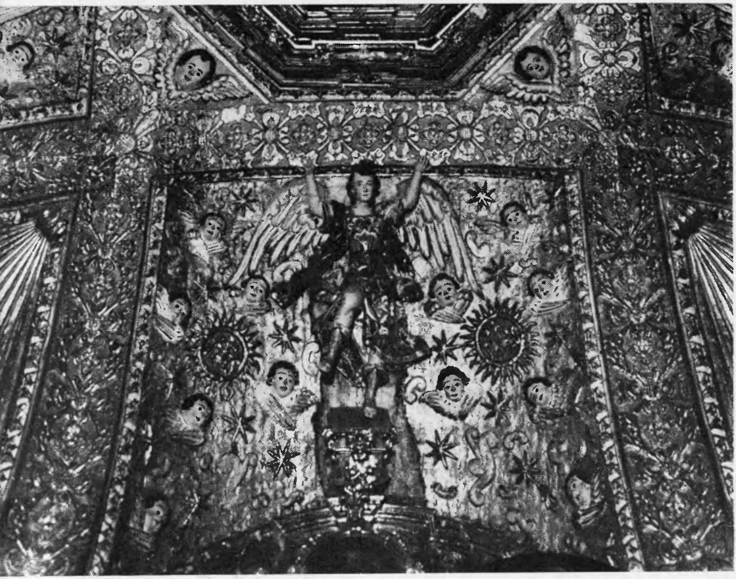

24

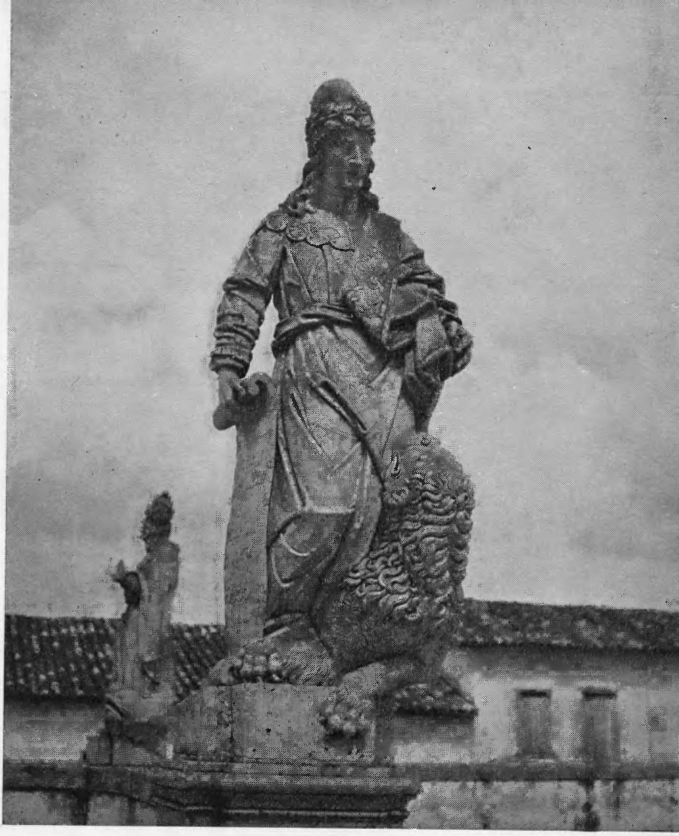

26

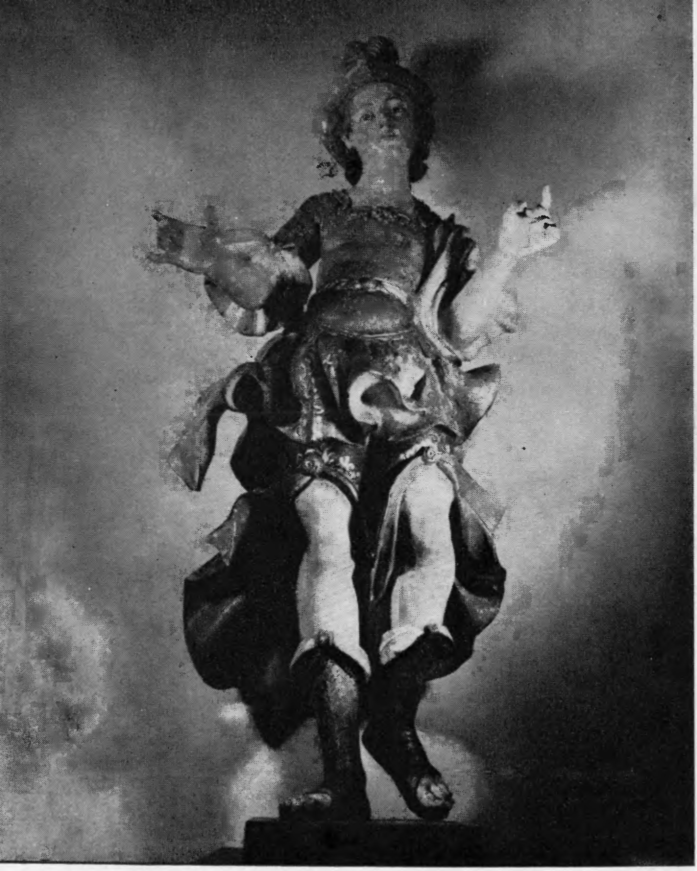

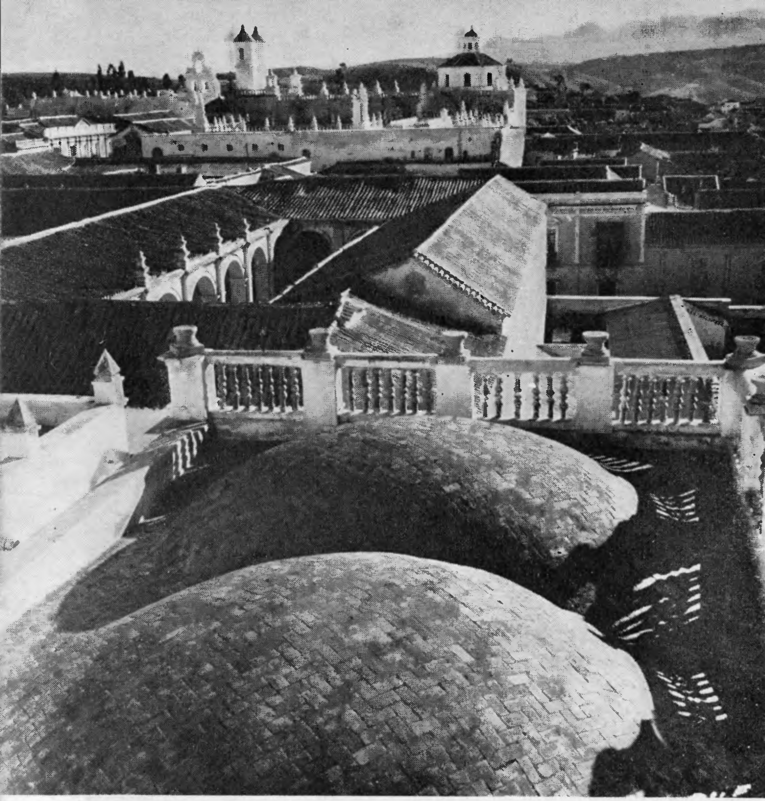

28

30

31

32

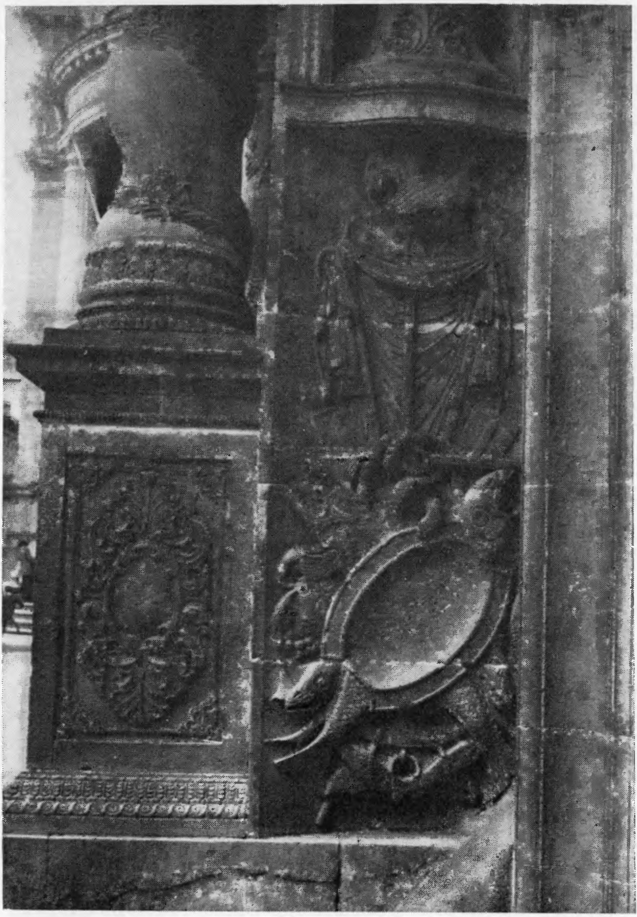

33

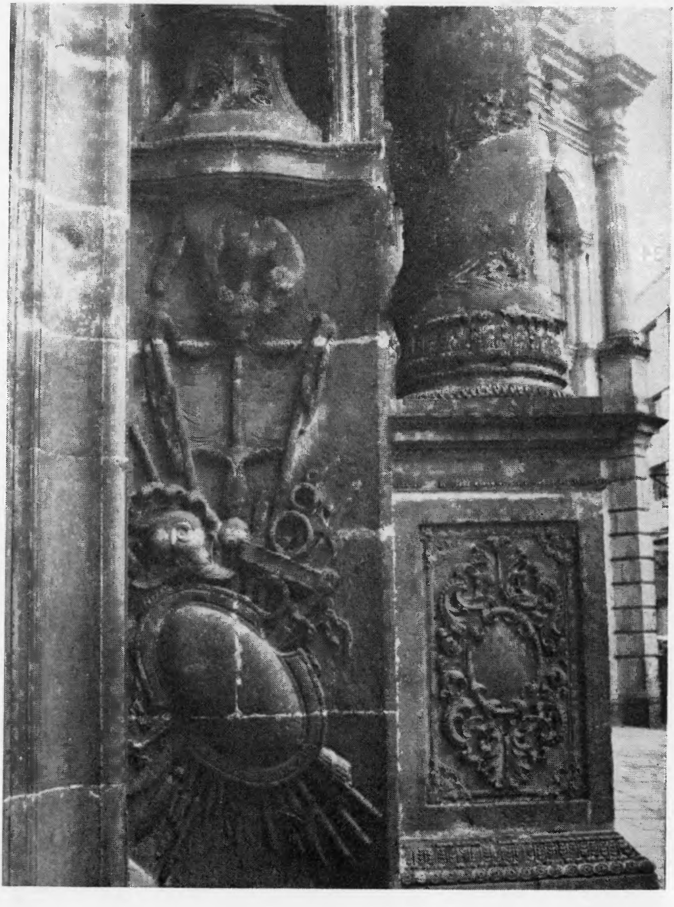

34

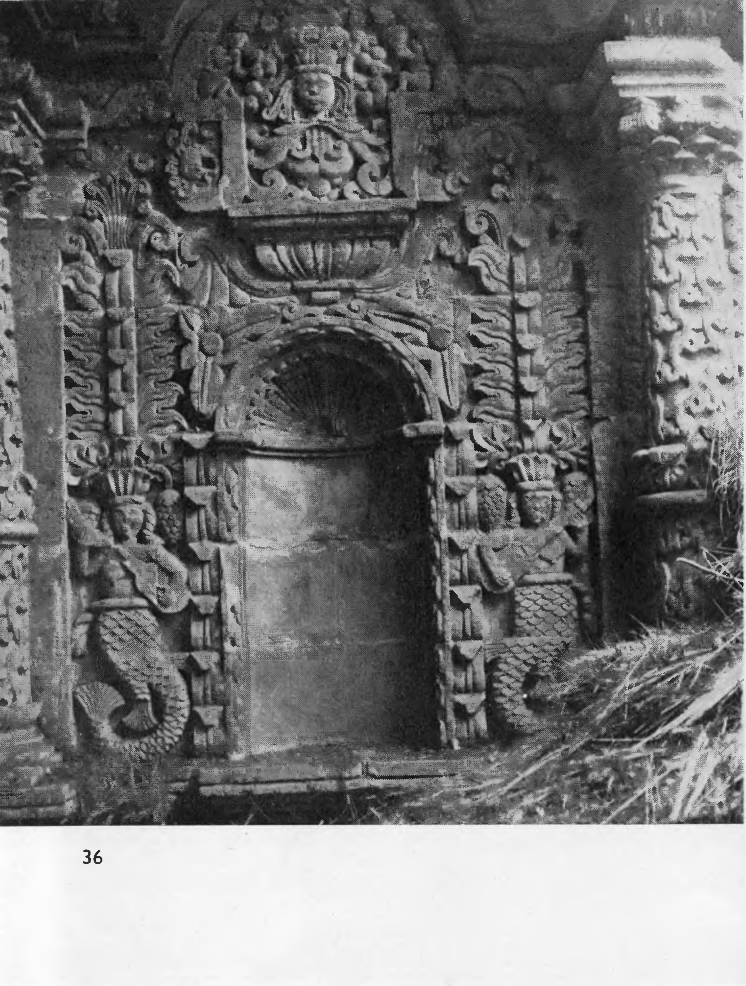

36

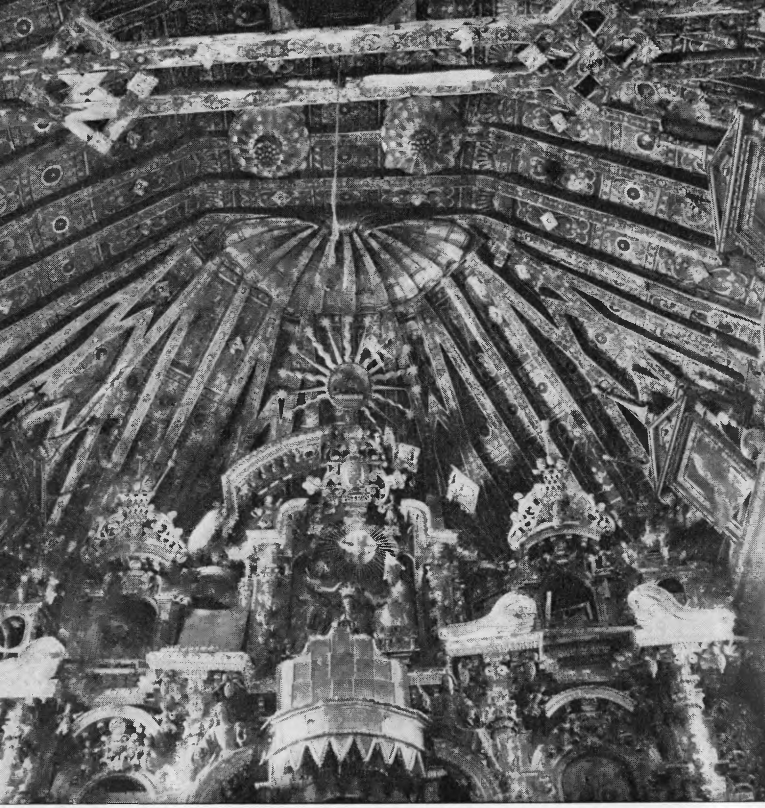

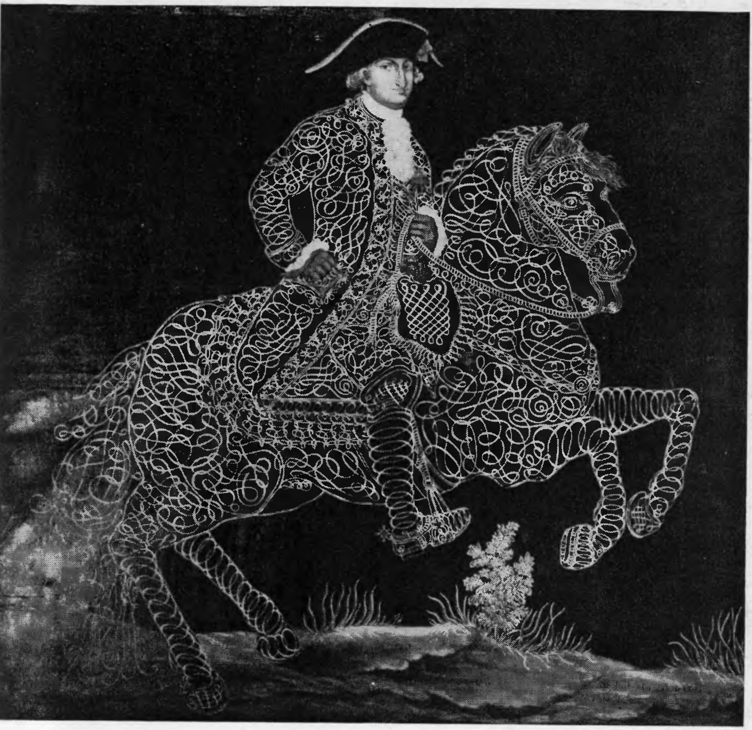

38

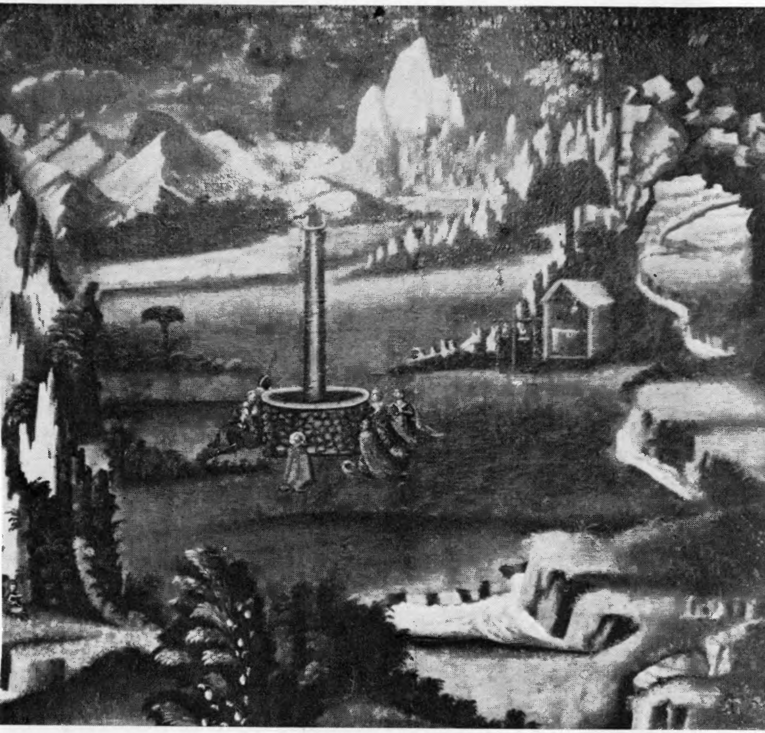

39

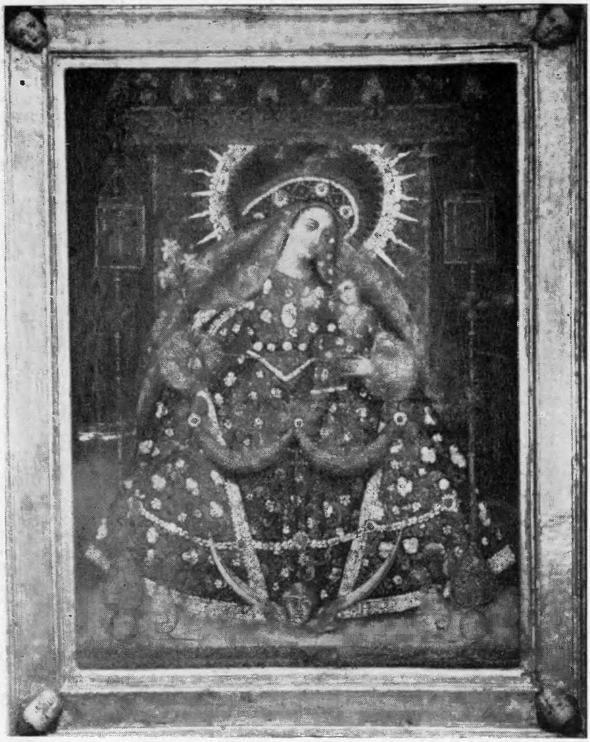

40

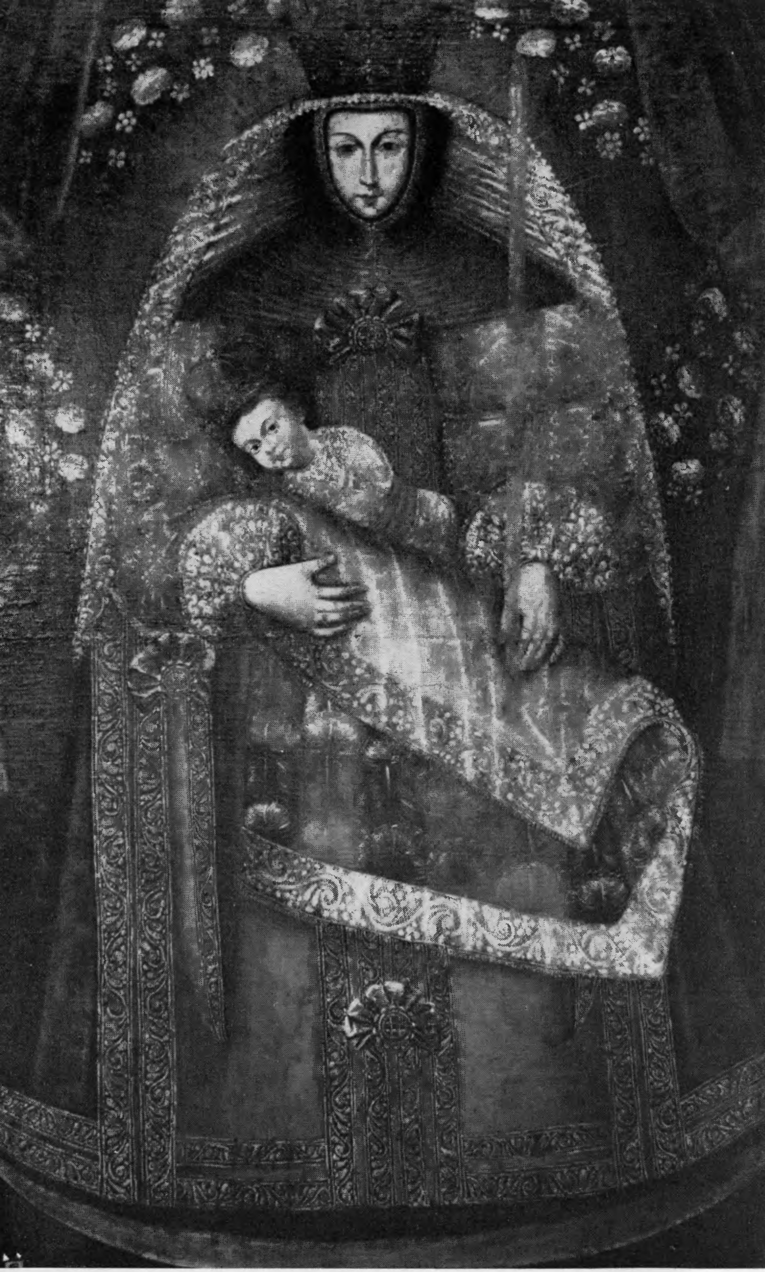

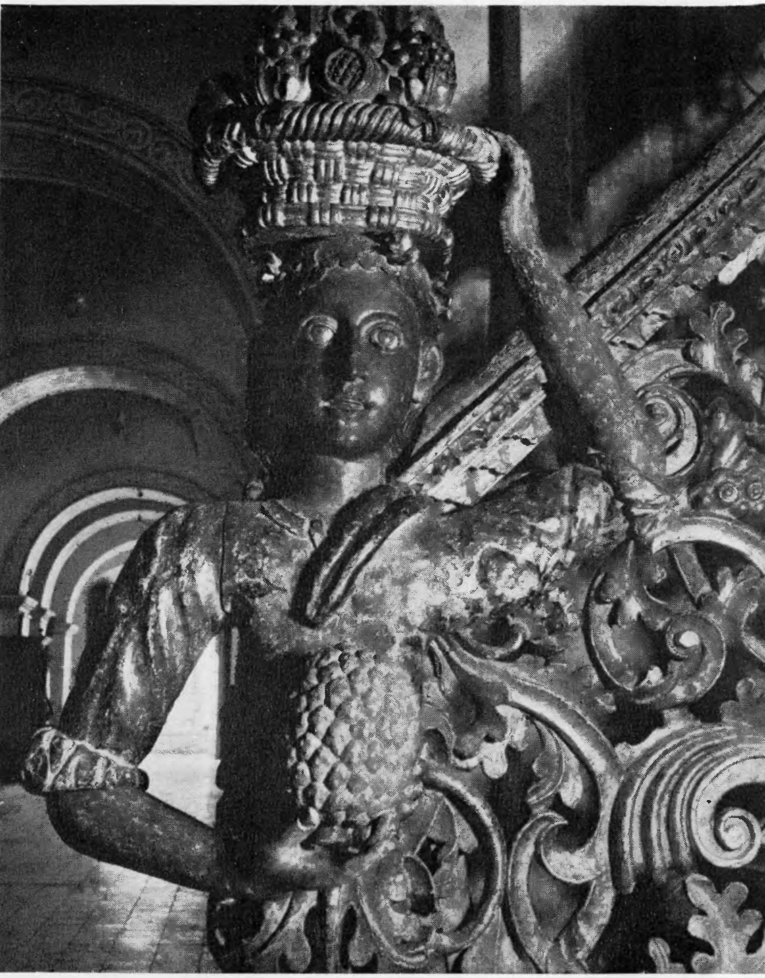

43

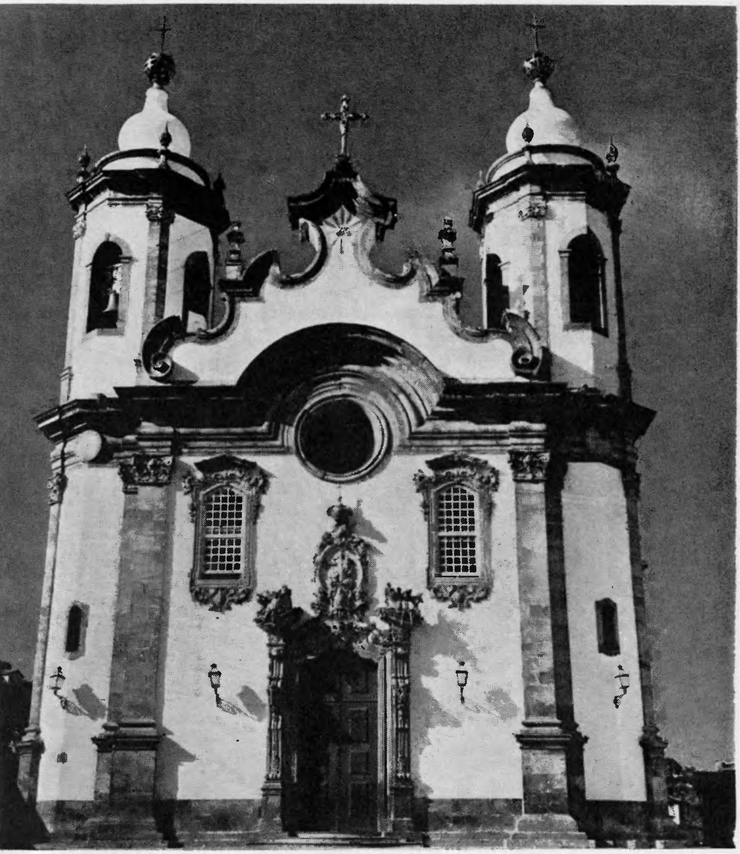

44

45

46

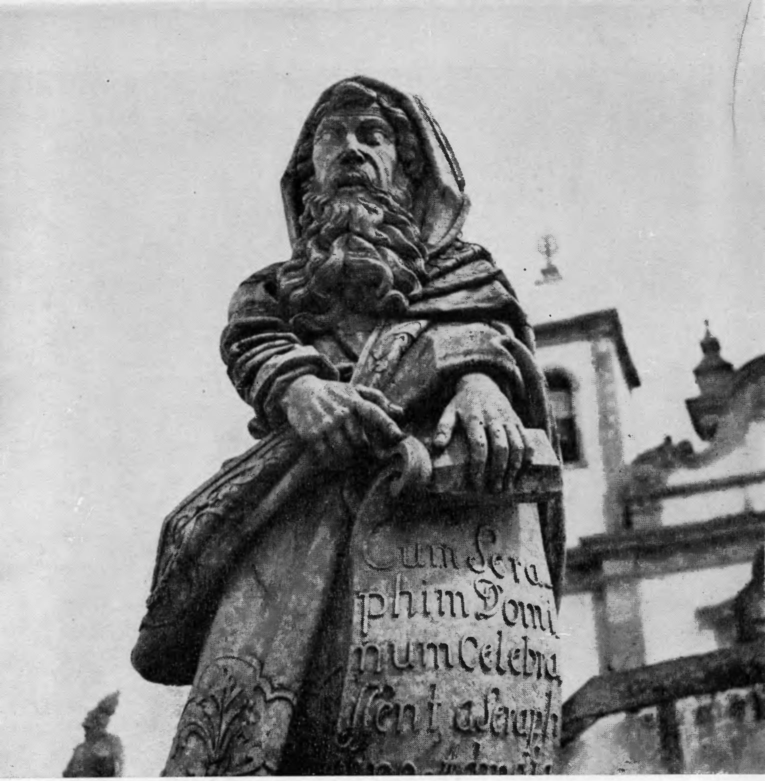
Cum Sera
phim Domi
num Celebra
sent a Seraph

47

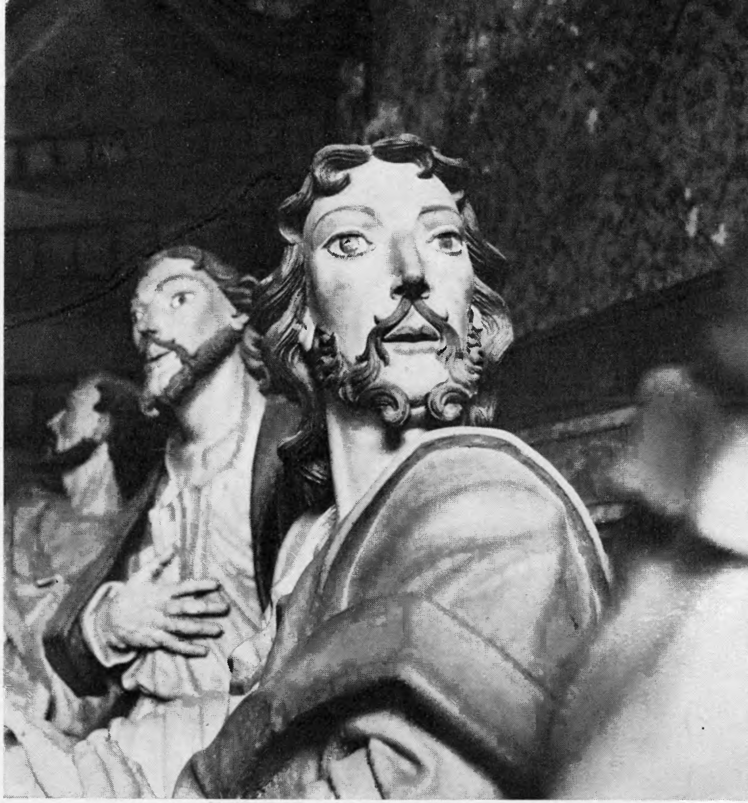

48

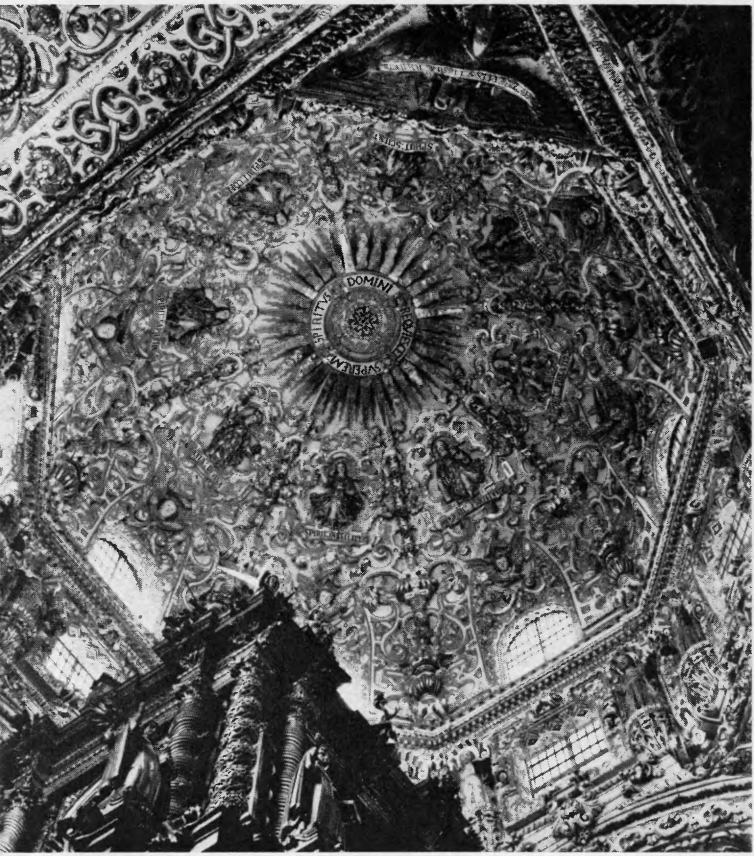
SPIRITVS DOMINI REQUIESCET SVPER EAM

49